

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**I. DÜNYA SAVAŞINDAN MİLLİ MÜCADELEYE ARTVİN
(1914 – 1921)**

HAZIRLAYAN

YÜCEL ŞİMŞEK ÇELİK

DANIŞMAN

DOÇ. DR. SELÇUK URAL

KARS – 2011

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yücel Şimşek ÇELİK'e ait "I. Dünya Savaşından Milli Mücadeleye Artvin" konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üvesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Selçuk URAL

Yrd. Doç. Dr. Nebahat Oran ARSLAN

Yrd. Doç. Dr. Julide AKYÜZ ORAT

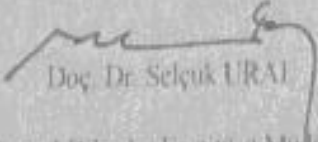
İmza

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 23/02/2011 tarih ve 2011/04 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

09.03/2011

Doç. Dr. Selçuk URAL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II-III
ÖNSÖZ	IV-V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. Artvin Adının Anlamı ve Artvin'in Coğrafi Yapısı.....	1
2. I. Dünya Savaşına Kadar Artvin	3

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞINDA ARTVİN

1. 1. SAVAŞIN BAŞLANGICINDA TARAFLARIN DURUMU	7
1. 1. 1. Türk Birlikleri.....	7
1. 1. 2. Rus Birlikleri.....	7
1. 2. ARTVİN DE TEŞKİLAT-I MAHSUSA'NIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ ...	8
1. 3. SAVAŞIN BAŞLARINDA ARTVİN'İN KURTARILMASI	9
1. 4. SARIKAMIŞ BOZGUNU; RUS İLERLEYİŞİ VE ARTVİN	11
1. 5. BREST LİTOVSK MÜTAREKESİ VE ARTVİN	15
1. 6. TRABZON VE BATUM KONFERANS KARARLARINDA EVLİYE-İ SELASE	18
1.7. EVLİYE-İ SELASE'DE PLEBİSİT VE ARTVİN'İN ANAVATANA İLHAKI	20

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE ARTVİN

2.1. MONDROS MÜTAREKESİ VE ARTVİN.....	23
2.1.1. Mondros Mütareksinin uygulanışı ve Türk Ordusunun Kafkasya'dan Çekilişi.....	25
2.1.2 -Batım'da İngiliz İşgali.....	29
2.2. ELVİYE-İ SELASE'DE MİLLİ TEŞKİLATLANMA	31
2. 2. 1. Kars Kongreleri.....	31
2. 2. 2. Ardahan Kongreleri.....	34
2. 2. 3. Cenub-İ Garbî Kafkas Hükümeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	36
2.3. BATUM'DA FİKİR HAREKETLERİ.....	40
2. 3. 1. Batım Livası İslâm Cemiyeti.....	40
2. 3. 2. İslâm Gürcistan Fikri.....	41
2. 4. İŞGAL YILLARINDA ARTVİN	44
2. 4. 1. İngiliz İşgali	44
2. 4. 2. Gürcü İşgali.....	46
2. 4. 3. Artvin ve Çevresindeki Ermeni Faaliyetleri	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ARTVİN

3. 1. KONGRELER DÖNEMİNDE ARTVİN.....	58
3. 1. 1. Erzurum Kongresinde Elviye-i Selâse	58
3. 1. 2. Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli Kararlarında Elviye-i Selâse.....	61
3. 1. 3. TBMM'nin Açılışı ve Artvin Temsilcileri.....	62
3. 2. DOĞU HAREKÂTI VE ELVİYE- İ SELASE'NİN KURTULUŞU.....	65
3. 2. 1. Kars'ın Kurtuluşu.....	65
3. 2. 2. Ardahan ve Artvin'in Kurtuluşu.....	66
3. 2. 3. Batım'un Gürcistana Katılması.....	83

3. 3. TÜRKİYE'NİN DOĞU SINIRININ BELİRLENMESİ.....	89
3. 3. 1. Gümrü Antlaşması.....	.89
3. 3. 2. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921).....	.91
3. 3. 3. Kars Antlaşması.....	.93
SONUÇ.....	95
KAYNAKLAR.....	98
EKLER.....	101
ÖZGEÇMİŞ.....	120

ÖZET

Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Artvin İli I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Batum sancağına bağlıydı. 93 Harbinden sonra imzalanan Berlin antlaşmasıyla Savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılan Artvin ili 40 yıl Rus işgali altında kara günler yaşamıştır. I. Dünya Savaşı sürerken 1917 de Rusya da Bolşevik İhtilâli gerçekleşmiş ve Rusya Brest Litovsk mütarekesiyle ile savaştan çekilmiştir. Daha sonra yapılan Brest Litovsk antlaşması hükümleri gereği halk oylaması yapılmış ve bu oylamada Artvin, halkın % 99 isteğiyle anavatana katılmıştır.

Ancak anavatan katılma sevinci çok da uzun sürmemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti I. Dünya savaşından yenik çıkmış ve imzaladığı Mondros Mütarekesi hükümleri gereği Artvin ve çevresi 17 Aralık 1918'de İngilizlerin, onların çekilmesiyle de Gürcülerin işgaline maruz kalmıştır. Bu işgaller sırasında Artvin halkı hem işgal güçleriyle hem de Onların silahlandığı Ermeni çeteleri karşısında bağımsızlıklarını ve hayatlarını korumak için kendi aralarında teşkilâtlanmışlardır.

Anadolu'nun her yerinde itilâf devletlerine karşı büyük mücadeleler verilerek işgal kuvvetlerinin ülkemizden çıkarıldığı bu Millî Mücadele sırasında Artvin ve çevresinin yeniden kazanılması, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanlığında kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin askerî ve diplomatik başarılarının sonunda gerçekleşti. Kazım Karabekir Paşa emrindeki 15. Kolordu kuvvetlerinin, 30 Ekim 1920'de Kars'ı kurtarmasından sonra Artvin'in kurtuluşu meselesi, diplomasi yoluyla sağlanmaya çalışıldı. Bağımsız Türk devletinin temellerini atmaya çalışan TBMM hükümeti, 22 Şubat 1921'de Gürcistan Hükümeti'ne verdiği sert bir ültimatom ile Ardahan ve Artvin'in boşaltılmasını istemiş, aksi halde askerî harekâta bulunacağını bildirilmişti. O sırada Rusya'nın Gürcistan'ı işgale kalkışması Rus – Gürcü savaşını da başlatmıştı. Dolayısıyla bağımsızlığını yeni ilân etmiş olan Gürcistan Cumhuriyeti farklı bir cephede daha savaşacak durumda olmadığından Ankara hükümetinin notasına verdiği 23 Şubat 1921 tarihli cevapta Ardahan ile birlikte Şavşat, Ardanoç ve Artvin'in de terk edeceğini bildirdi. Böylelikle Artvin ve çevresi savaşız bir şekilde kurtarılarak anavatana tekrar katıldı.

ABSTRACT

Located in the eastern Black Sea region Artvin was linked to the flag of Batumi during the national struggle and the first world war. With the Berlin treaty, signed after the 93 war, Artvin and its districts were given to the Russia as war reparations and have lived unfortunate days 40 years later under occupation of Russia.

With the outbreak of World War I and the entrance of Ottoman Empire to the war intense battles have been made with Russia in Artvin and its surrounding area. When it comes to the 1917 Bolshevik revolution in Russia occurred and Russia withdrawn from the war with the Brest-Litovsk armistice. According to the decisions of Brest-Litovsk armistice a referendum was made and Artvin was attended to the native land with the %99 vote of the public

But the joy of attendance to mainland did not last too long. Because the Ottoman Empire was defeated in the world war 1 and according to the decisions of Mondros armistice Artvin and its surrounding area was given to Britain in 17 December 1918 and after their withdrawal Artvin and its surrounding area was exposed to Georgian invasion. During this invasion people of Artvin was organized among themselves to protect their lives and their independency against occupation forces and the Armanian gangs which were provided with arms by the occupation forces.

The regain of Artvin and its surrounding area was actualized with the TBMM government's military and diplomatic achievements which was founded in Ankara with the presidency of Mustafa Kemal Atatürk. Salvation of Artvin was tried to be secured by political ways after the rescue of Kars by 15th army corps under the command of Kazım Karabekir Pasha. Trying to lay the foundations of an independent Turkish Nation, TBMM government delivered a rough ultimatom to Georgian government in 22 February 1921 and requested them to evacuate Ardahan and Artvin and declared that otherwise they would made military operations. At that time the Russian invasion to Georgia started a war between Russia and Georgia. Georgian

Republic which declared its independency recentle was not strong enough to battle in an other front therefore enounced that they would evacuate Şavşat, Ardanuç and Artvin together with Ardahan in the answer to Ankara government dated 23 February 1921. At this , offical forces which was departed from Hopa reached to Artvin in 6 March 1921 and took over the city.

ÖNSÖZ

Bir insan için mazisini öğrenmek, ecdadını tanımak, en büyük mutluluk sayıldığı gibi ayrıca bir ihtiyaçtır da. Çünkü tatmak istediği mutluluğun sırrı mazinin pembe ufuklarının sisleri arasında saklıdır. Körpe yüreğini dolduracak heyecan ondadır, göğsünü kabartacak iftihar ve gurur ondadır. İstikbâle hazırlayacak güç ve kudret yine ondadır.

Son iki yüzyılın savaşlarında ezilmiş, yorgun düşmüş Artvin'in vefakâr ve yiğit insanları atalarının yurdunu terk etmek zorunda kalıp Anadolu içlerine göçüp giderlerken bir gün tekrar eski topraklarına döneceklerine inançları tamdı. Nitekim I. Dünya Harbi'nden sonra muhacir halkın büyük bir bölümü eski topraklarına geri dönerek; yanmış, yıkılmış, harap olmuş köylerini yeniden kurmuş ve atalarının yurdunu tekrar şenlendirmişlerdir.

Ben burada yüzyılların Artvin'ini kolları arasına alan, onu bağrına basan tarihin derinliklerinden söküp almayı amaçladım. Bu, güngörmüş tarih dolu serhat topraklarının üzerine mazinin örttüğü o kalın ve tozlu örtüyü aralayıp, o örtünün altında bir pırlanta temizliği ve ihtişamı ile yatan eski Artvin 'in Milli Mücadele yıllarındaki kahramanca mücadelesini yazmaya çalıştım.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni izleyen günlerde başlayan haksız işgaller, onur kırıcı davranışlar, milletin vicdanında derin yaralar açmış ve bu adaletsizliklere karşı duyulan tepki, tüm yurttaki olduğu gibi Artvin'de de kurtuluş savaşına giden yolu hazırlamıştır. Millî Mücadele döneminde, Anadolu'nun her tarafı topyekûn bir mücadeleye girmiştir. Millî Mücadele, Türklerin, bağımsız yaşama hakkını devam ettirmek için işgalci ve saldırgan güçlere karşı verdiği millî bir mücadeledir.

Kurtuluş savaşı yıllarında Artvin konusunu araştırırken bu dönmedeki Artvin tarihini Batum tarihi ve Evliye-i Selase tarihi içinde ele almışımdır. Çünkü bu dönemde Artvin tarihini Batum ve Evliye-i Selase'nin diğer illeri olan Ardan ve Kars tarihinden bağımsız ele almak imkânsızdı.

Bu araştırma ve incelemelerimde; T.B.M.M. Zabıt Cerideleri, Gizli Celse Zabıtalari, Meclis-î Mebûsan Zabıt Cerideleri, gibi ana kaynakların yanı sıra, arşiv

belgelerine dayanan dergi ve kitaplar, araştırma eserler, makaleler ve ansiklopediler de kullanmışımdır.

Tez konusunun seçiminde ve çalışmalarım esnasındaki yardımlarından dolayı, muhterem danışmam hocam Doç. Dr. Selçuk URAL'a çalışmalarıma değerli fikirleriyle katkıda bulunup, destek olan Sayın Hocalarım, Halit ÖZDEMİR'e Mehmet BİLGİN'e ve en ihtiyacım olduğu anda benden destek ve yardımlarını esirgemeyen, hatta büyük fedakrlıklarda bulunan çok değerli anneme, babama, eşime, oğluma ve abime teşekkürü bir borç bilirim.

Yücel Şimşek ÇELİK

Kars - 2011

KISALTMALAR

A	Arşiv
ATESE	Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
CA	Cumhuriyet Arşivi
C	Cilt
ÇEV.	Çeviren
D	Dosya
Dp	Dolap
G	Gömlek
HTVD	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
KLS	Klasör
TİH	Türk İstiklal Harbi
TİTE	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TBMM GCZ	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

1. Artvin Adının Anlamı ve Artvin'in Coğrafi Yapısı

Çoruh ırmağı vadisinin, sarp ve dağlık alanı ikiye böldüğü bölgenin adı Artvin adını almadan önce tarihte Çoroh, Ço-rohi, Kohis, Klarceti, Tao, Osmanlı döneminde Livane olarak tanımlanmıştır. Yine yaygın bir inanişaya göre Artvin adı, kenti kuran İskit hükümdarının adından gelir. Sözcük, önceleri Artvani, sonrada Artvini biçiminde söylenmiş, zamanla Artvin'e dönüşmüştür.¹

Tarihte değişik adlarla anılan Artvin, Doğu Karadeniz Bölgesinde serhat bir ilimizdir. İl toprakları, 40° 35 ve 41° 32 Kuzey enlemleri ile 41° 07 ve 42° 26 Doğu boylamları arasındadır. Artvin İli'nin doğusunda Ardahan, güneyinde Erzurum, batısında Rize, kuzeybatısında Karadeniz ve kuzeyinde Gürcistan bulunmaktadır. İlin yüzölçümü 7.436 kilometre kare alana sahip olup tüm Türkiye'nin % 0.95'ine denk gelmektedir. İl merkezinin Karadeniz'e kuş uçuşu uzaklığı 45 km dir. Artvin arazi bakımından genel olarak dağlıktır. İlin Arhavi ve Hopa İlçeleri Karadeniz ile denize paralel uzanan Doğu Karadeniz Dağları arasında kalan dar bir düzlük alan üzerine kuruludur. Artvin'in 7 ilçesi, 12 Belediyesi ve 310 köyü bulunmaktadır. Köylerin %97 orman köyü niteliğindedir. İlçeleri şunlardır. Ardanuç, Arhavi, Borçka, Hopa, Murgul, Şavşat ve Yusufeli'dir.

İlin Karadeniz'e olan kıyı uzunluğu Arhavi, Hopa, Sarp arasındaki 50 kilometrelik uzunluktur. Kıyıda iç bölgelere doğru gidildiğinde arazinin birden yükseldiği görülür. Artvin 'de ova olarak nitelendirilebilecek alanlar Arhavi ve Hopa kıyı şeridindeki alüvyal düzlükler dışında mevcut değildir. İl sınırı içerisinde ova kapsamı içine alınabilecek saha çok azdır. İl topraklarının ancak %0.2 alanını kaplayan düzlüklere rastlanır. Kıyıda akarsu birikintilerinin meydana getirdiği alüvyal ovalara rastlanmaz. Çünkü dağların denize bakan yamaçlarında kaynaklarını

---

¹Artvin Valiliği, **1973 İl Yıllığı**, Ankara 1973 s. 1-45; İl il büyük Türkiye Ansiklopedisi, **Artvin Maddesi**, s. 175; Halit ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, Ankara 2001 s.1

alan Hopa ve Arhavi Deresi'nin suları az ve uzunlukları kısa olduğundan birikinti ovalarının büyüklüğünü sınırlamıştır. Bütün bunlara rağmen Hopa ilçesinde Sundura Dere'sinin ağzında ve Arhavi ilçesinin Kabirse Dere'sinin ağzında birer küçük delta ovalar oluşmuştur.

İl sınırları içinde çok sayıda akarsu vardır. Bunlardan Karadeniz'e dökülenler hariç diğerleri Çoruh Nehri'nin kollarıdır. İlin muhtelif yerlerinde çok sayıda doğal göl vardır. Bunların çoğu buzul vadilerinin diplerinde oluşmuştur ve genellikle Karagöl adıyla anılır. Önleri moren yığınıyla dolu olan bu göller derindir. Çoğunda bol alabalık bulunan ve doğa harikası olan bu göllerin en önemlileri Şavşat ve Borçka'da bulunan ve Karagöl adıyla anılan göllerdir.

Artvin'in ilinde iklim yeryüzü şekillerinin özellikleri nedeniyle bölgelere göre çeşitlilik göstermektedir. Kıyı kesimlerinde ılık ve yağışlı bir iklim tipi egemendir. Buna karşın İl'in iç bölgelerine doğru yüksek kesimlerde kışlar sürekli ve bol karlı yazlar serin geçer. Çoruh Vadisi'nin derin tabanında kıyıya oranla daha az yağışlı kışları fazla sert olmayan bir iklim tipi vardır.

Artvin İl topraklarının yaklaşık % 55'ini ormanlık alanlar kaplamıştır. İldeki ormanların büyük bölümünü iğne yapraklı ağaçlar oluşturmaktadır. Bölgede yüksek dağların eteklerinden üst kısımlara doğru gidildikçe önce yapraklı türler sonra iğne yapraklılar görülmektedir.

Artvin İli toprakları maden yatakları oluşumuna elverişli bir bölgedir. Ülkemizin en zengin bakır madeni yatakları Artvin'de bulunur. Maden Tetkit ve Arama Enstitüsü'nce (MTA) Merkez İlçede altın Ardanuç İlçesinde Manganez Borçka ve Murgul'da bakır pirit ve manganez Şavşat'ta bakır kurşun çinko ve manganez Yusufeli İlçesinde de linyit kömürü açısından zengin rezervlerin bulunduğu tespit edilmiştir.²

---

² Z. ŞAHİN, R. ŞAHİN, Z. AKALIN, **Artvin Yöresi Folkloru Halk Kültürü Araştırması**, Artvin 1997 s. 1-17 ; Artvin Valiliği, **Cumhuriyetin 80. Yılında Artvin**, Ankara 2003 s. 32-46; Artvin Valiliği, **Artvin 1973 İl Yıllığı**, s. 45-55; Artvin M.E. Müdürlüğü, **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Artvin İlinde Eğitim**, Eylül 1998 s. 31-38

2. I. Dünya Savaşına Kadar Artvin

Artvin'in Tarihi çok eski dönmeler dayanmaktadır. Öyle ki Şavşat'ın Meşeli ve Yusufeli'nin Demirköy köyleri yakınlarında yol çalışmaları sırasında tesadüfen bulunan bakır baltalar incelendiğinde, bölgede ilk kültür izlerinin MÖ 3000'li yılına dek indiği tahmin edilmektedir.

Asur kaynaklarında İberia olarak geçen bölgenin bir parçası olan Artvin, MÖ 8. yüzyılda Kimer, MÖ 7. yüzyılda İskit istilasına uğramış, MÖ 200 yılında İber Krallığı, MÖ 119 yılında Pontus Krallığının hâkimiyetine girmiş, MÖ 65 yılından itibaren uzun bir süre devam edecek Roma İmparatorluğu dönemi başlamıştır.

MS 11. yüzyılda Türkmen 13-14. yüzyıllarda Timur'un ordularının ve Moğolların istilasına maruz kalan bölge, 1551 yılında Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1578'de Artvin, Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli merkezi Ahıska olan Çıldır Eyaleti'ne bağlı olarak yönetilirken Hopa ve Borçka Trabzon'a bağlı Batum sancağı yönetimi altındaydı.

Artvin ve kazaları Ahıska Merkezli Çıldır Eyaletine bağlı olarak 1578 den 1828 yılına kadar tam 250 yıl Osmanlı Devletince yönetilmiştir. 1828–1829 Osmanlı -Rusya savaşında Osmanlı Devleti Rusya'ya yenilmiş ve iki devlet arasında yapılan Edirne antlaşmasıyla Ahıska Ruslara terk edilmişti. Çıldır Eyaletinin merkezi olan Ahıska, Ruslara terk edilince Artvin'inde içinde bulunduğu Çıldır Eyaletinin yönetimi de bozuldu.³

Çıldır Eyaletinin dağılmasından sonra bu seferde Erzurum Eyaletine bağlı Oltu Merkezli Çıldır Sancağı kuruldu. Ardanuç, Artvin, Yusufeli, Şavşat bu yeni Sancağa bağlanırken; Acara, Borçka, Hopa, Arhavi Bölgeleri Trabzon Eyaletine bağlı bulunan Batum Sancağına bağlandı. Artvin, 1877–1878 Osmanlı- Rus savaşının sonuna kadar Livana kazasının merkezi olmaya devam etmiştir.⁴

1854-1855 tarihleri arasında Osmanlı ile Rusya arasında meydana gelen Kırım savaşı sırasında, Kars Cephesinde savaşanlara yardım etmek için Artvin bölgesinden toplanan ve kumandanlığını eski Livana Sancak beylerinin torunlarından olan Ali

³ A. Mecit, TOKDEMİR 7 Mart Kahramanları, Ankara 1972 s. 6

⁴ Ozan Mikhail BAHÇECİ, Artvin'in Tarihi Olguları, Bursa 1999 s.48

Bey'in yaptığı 600'ü bulan Livaneli gönüllü, Kars cephesine katılmışlar ve Kars zaferinin kazanılmasını sağlamışlardır.⁵

24 Nisan 1877 günü başlayan ve 93 Harbi de denilen 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşında, Ruslar Artvin ve çevresine kadar ilerlemişler, Batum ve Ardahan'daki çetin mücadeleler sonucunda 2 Mayıs 1877'de Ardahan Rusların eline geçmişti. Bu durum karşısında Türk birliklerinin bir kısmı Sahara Geçidinden Şavşat'a, bir kısmı da Bilbilan Yaylasından Ardanuç ve Şavşat'a doğru çekilmeye başlamışlardı. İleri hareketlerine devam eden Ruslar, Batum, Ardahan, Artvin, Oltu ve Kars'ı işgal etmişlerdi.⁶

Doğu Cephesinde bu olumsuzluklar yaşanırken Batıda Rumeli kesiminde de Rusların saldırıları karşısında kuvvetlerimizin geri çekilmesiyle Rus kuvvetleri Ayastefanos (Yeşilköy)'a kadar ilerlediler. Bu durum karşısında Padişah Sultan II. Abdülhamit barış yapılmasını isteyince, 3 Mart 1878 tarihinde Yeşilköy'de Ruslarla Ayastefanos Antlaşması imzalandı.

29 maddeden ibaret olan Ayastefanos Antlaşmasınının 19. maddesine göre Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş tazminatı olarak bir milyar dört yüz on milyon ruble ödeyecekti. 245.207.301 Osmanlı altını karşılığına denk gelen bu parayı mali durumu kötü olan Osmanlı devletinin ödemesi mümkün değildi. Ruslar, Osmanlı Devletinin ödeyemeyeceği bu parayı kasten antlaşmaya koydurmuşlardı.⁷ Bu maddenin devamında güya Rusya İmparatorluğunun bir "Cemile"si olarak (Batıda) Tolçi Sancağı ve Delta adaları, (doğuda) Ardahan, Batum ve Kars Sancakları bu paraya denk tutularak Rusya bu sayede Artvin'inde içinde bulunduğu bu üç sancağı ele geçirmeyi de başarmıştı.⁸ Savaş tazminatı olarak Rusya'ya, terk etmek zorunda kaldığımız Artvin'in o günlerde sınırları şu şekildeydi:

1877'de Ardanuç (Nahiyesi; Şavşat), Ardahan Sancağı'na, Artvin (Yusufeli dahil), Arhavi, Hopa ise Batum Sancağına bağlıydı.⁹

Çok ağır bir antlaşma olan Ayastefanos Antlaşmasınının değiştirilmesi için Padişah, İngilizlerden yardım istemiş, İngilizlerin arabuluculuğu sayesinde

---

⁵ Artvin M.E. Müdürlüğü, **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Artvin İlinde Eğitim**, s. 49

⁶ BAHÇECİ, **Artvin'in Tarihi Olguları**, s. 48-49

⁷ Z. ŞAHİN, R. ŞAHİN, Z. AKALIN, **Artvin Yöresi Folkloru Halk Kültürü Araştırması**, s.33

⁸ **Artvin 1973 İl Yıllığı**, s.30

⁹ Esin DAYI, **Akhalsikhe (Ahıska) Uluslararası Tarih Sempozyumu bildirileri Elviyeyi Selase/ Üç Sancak (Kars,Ardahan Ve Batum)** Kars 2001 s. 77

Ayastefanos antlaşmasının bazı hükümleri değiştirilerek 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması yapılmış olsada da Elviyey-i Selase'yi ilgilendiren maddelerde herhangi bir değişiklik olmadı.¹⁰

Ruslar 1877–1878 savaşında Kars'ı ve Ardahan'ı birliklerimizin tüm direnmelerine rağmen işgal etmişler ancak Batum'a girememişlerdi. İşte işgal edilmediği halde Rusya'ya terk edilmek, kahraman Batum halkına çok zor gelmişti. Hatta, o tarihlerde Lord Salisbury; (İngiltere dışişleri bakanı) "*Hamaset-i kahramaneleri ile koca bir Moskof ordusunu döndürmeye muvaffak olan ateş pâre-i gazanfer bîr milletin millî hislerinin rencide cihetine gidilmesi muvafık olamayacağım*" diye belirtmişti.¹¹ Rusların savaşla alamadığı Şavşat'ı da antlaşma hükümlerine dayanarak işgal etmeye kalkışmasına halk ve bölgede bulunan askerler silahlı direnişle cevap vermişlerdir. Bu direnişe Ardahan'a yerleşen Rus Naçalığı (OKRUZ) çok şaşırılmış bir halde Şavşat Nahiye Müdürlüğüne 24 Aralık 1878 tarihinde bir yazı yazarak halkın tamamen teslim olmasını istemişti.¹²

13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Şubat 1879 tarihinde 12 maddeden oluşan "*Son Muahede-i Katiye*" (İstanbul Antlaşması olarak da bilinir) adını taşıyan yeni bir antlaşma daha imzalandı. Bu antlaşmanın 7. maddesinde; Rusya'ya bırakılan Üç sancak halkının üç yıl içinde emlaklarını satarak istedikleri yere gidebilecekler gibi belirtilen sürede gitmeyerek kalanların ise Rus tabiiyetine geçecekleri belirtilmekteydi. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere Rusya'nın amacı Evliye-i Selasede oturan Müslüman Türk Halkını buldukları yerlerden göç ettirmektir.

Gerek savaş sırasında, gerekse bu antlaşmadan sonra; Batum, Acara, Artvin, Borçka, Ardanuç ve Şavşat çevresinden Anadolu'ya pek çok insan göç etmek zorunda kalmıştır. Ne kadar insanın göç ettiği kesin olarak bilinmese de bu göçmenler Samsun, Çorum, Tokat, Yozgat, Adapazarı, İzmit ve özellikle Bursa gibi illere yerleşmişler ve bunlara 93 Muhaciri denmiştir.¹³ Bu göçlerin Meclis-i

¹⁰Z. ŞAHİN, R. ŞAHİN, Z. AKALIN, *Artvin Yöresi Folkloru Halk Kültürü Araştırması*, s.33-34

¹¹ Yrd. Doç.Dr. S. Esin DAYI, *Evliye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Erzurum 1997 s. 6-7

¹²Z. ŞAHİN, R. ŞAHİN, Z. AKALIN, *Artvin Yöresi Folkloru Halk Kültürü Araştırması*, s. 34

¹³ M. Âdil ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara 1971 s. 78

Mebusan'da özellikle Ocak 1878'de sıkça görüşülmesi bu göçlerin ulaştığı dereceyi göstermesi açısından önemlidir.¹⁴

Ruslar işgal ettikleri Artvin ve çevresinde Osmanlı Yönetimine benzeyen bir yönetim uyguladılar. Kars, Ardahan ve Batum "Oblast" denilen iki askeri valiliğe bölündü. Ardahan "Okrok" adı verilen kaza düzenlemesiyle Kars'a bağlandı. Okrokların başında Naçalik adı verilen kaymakamlar bulunuyordu. Nahiyeler ise "istarşina" larca yönetiliyordu. İstarşınalar daha çok Türkler arasından seçilirken Naçalikler ise daha çok Gürcüler arasından seçilmekteydi. Ardahan Okrok yönetimini kaldırıp teşkilâtı kısmışlardı. Ardahan ve Oltu bölgeleri Uçasko-Okrok (Kaza) halinde, Göle, Çıldır ve Poshov İstarşinahk (Nahiye) teşkilâtıyla Kars Oblastı'na bağlanmıştı.

Artvin (Livana) ve Ardanuç kazalarımız ise Şavşat ve Borçka İstarşinalıkları ile Batum Oblastına bağlıydı. Şavşat sonradan Uçasko (kaza) haline getirilmiş, Artvin ise Okrok -Naçaliklik (bizim Mutasarrıflık, Sancak karşılığı) olmuştur.¹⁵

---

¹⁴ DAYI, *Evlîye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s.7

¹⁵ ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 94; Yurt Ansiklopedisi, *Artvin*, İstanbul, 1982, 2. s. 906

I. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞINDA ARTVİN

1. SAVAŞIN BAŞLANGICINDA TARAFLARIN DURUMU

1.1.1. Türk Birlikleri

I. Dünya savaşı başlarken Artvin ve çevresindeki birliklerimiz İşhan, Melo, Hod, Sarıgöl, Hopa ve Arhavi'de birer ikişer bölüklü Hudut Taburları idi.¹⁶ Yukarıda belirtilen hudut taburlarından başka İstanbul, Rize ve Artvin havalisinden toplanmış iki bin er sayısında Teşkilât-ı Mahsusa Gönüllü Alayı, Üçüncü Türk Tümeninden ayrılan ve önce Rize'ye oradan Hopa'ya getirilen Alman Subay Yarbay Ştange emrindeki 8. Alay ile yanındaki dört toplu dağ bataryası ki, İstanbul Eyüplü Yüzbaşı Halit bey de Yarbay Ştange emrindeki bu 8. Alay'ın bir taburuna kumanda ediyordu. Teşkilatı Mahsusa kuvvetlerinin başında ise İstanbul Yenibahçeli Yakup Cemil Bey ve Artvin'deki gönüllülerden kurduğu Teşkilatı Mahsusa'nın başında da Dr. Bahattin ŞAKİR Bey bulunmaktaydı. Bu sırada ikişer bölüklü olan Hopa ve Arhavi Hudut Taburları birleşmiş ve dört bölüklü Arhavi Hudut taburu adını almıştı. Bu taburun Kumandanlığını da daha sonra Sarp'ta şehit düşen Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey yapmaktaydı. Bütün bu çevrede hareket eden Türk kuvvetleri Kasım 1914 sonlarında böylece ancak dokuz tabur ve bir batarya olarak görülmekte idi.¹⁷

1.1. 2. Rus Birlikleri

I. Dünya savaşı çıkmadan önce Ruslar da bizim gibi sınırlarında çok fazla kuvvet buldurmuyordu. Öyle ki, Artvin-Melo sınırı üzerinde, Rusların birer bölükten meydana gelen iki hudut birlikleri vardı. Bunlar Gürcan (Derinköy) ve Orucuk (Oruçlu) köylerinde idi. Artvin-Melo arasındaki Mersevan Dağı'nın Artvin'e bakan yamacındaki Selalet Mezrası'nda da bir Tabur kuvvetleri bulunuyordu. Bir

¹⁶Halit ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, Ankara 2011 s. 174-175

¹⁷M. Âdil ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara 1971 s. 111; Ozan Mikhail BAHÇECİ, *Artvin'in Tarihi Olguları*, Bursa 1999 s. 52

müfrezeleri de ayrıca Ardaneu'ta idi. Savaş başlayınca Ruslar bir taraftan bu birliklerini takviye edip bir taraftan da bölgeye yeni birlikler göndererek durumlarını daha da güçlendirmişlerdi. Yine Ruslar kendi içlerinde “ Milli Teşkilat” adı altında Ermeni ve Gürcü taburları kurdular. Ermeni taburları Komiteci Türkiye Ermenilerinden ve 1914 yazında Rusya'ya kaçan azgın Türk düşmanlarından oluşmaktaydı.

1.2. ARTVIN DE TEŞKİLATI MAHSUSA'NIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Elviye-i Selâse'nin kaybedilmesinden sonra, hem savaş anında hem de, savaş sonrasında Anadolu'ya yapılan göçlere rağmen, yurtlarında kalan Türkler arasında, millî teşkilâtlanma başlamış veya başlatılmıştı. Çünkü ne devlet, ne de halk savaş şartları gereğince kaybedilen bu toprakları gözden çıkarmıştı. Bu amaçla, devletin bu toprakları geri almak için; halkın da, Rusya'nın Türkleri yıldırma ve asimile etme çabalarına karşı, mücadele etmeleri bir zorunluluktur.¹⁸ Bu sebeple, 93 Harbi sonunda Ruslara terk edilen üç sancağın kurtarılması için örgütlenmeler yapılmaktaydı. Bu örgütlerin başında genç subaylarca kurulan Teşkilatı Mahsusa gelmekteydi.

Artvin'de de çalışmalarını yürüten Teşkilat-ı Mahsusa, Artvin ve Yusufeli bölgesinde başta olmak üzere Artvin'in birçok yerinde gönüllü çete birlikleri kurdular. Artvin'de belli başlı çete birlikleri şunlarıydı:

1-Artvin bölgesi gönüllü çetesi: Bu çete ittihatçılardan ve Teşkilatı Mahsusa kurucularından Dr. Bahattin Şakîr Bey tarafından kuruldu. Teşkilatın başına “*Kuvarshanlı Çil Hüseyinoğlu Kadir Ağa*” getirildi.

2- Yusufeli gönüllü çetesi: Melo Hudut Taburundaki subayların desteği ile kurulan bu Çetenin başkanı “*Değirmertaşı Köyünden Molla Sabit Beydi.*”

3- Hod çetesi: Melo Hudut Taburunun Kumandanı İbrahim Bey'in yardımlarıyla ile Yukarı Maden köyünde (Hod) kuruldu.

4-Şavşat çetesi: Ardahan'daki Ermeni gönüllülerinin Şavşat'a gelerek halkı katledeceği haberi üzerine Şavşat'taki gönüllüler Gürnatallı Yusuf (Yılmaz) Beyin

---

¹⁸ S. Esin DAYI, *Evlîye-i Selâse'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Erzurum 1997 s.14

başkanlığında toplanarak bu çeteyi kurdular. Bu gönüllü çete, Sahara Geçidini tutarak savaş boyunca büyük hizmetler yapmıştır.¹⁹

Artvin'den de bu teşkilata katılarak bölgelerini canla başla savunanlardan isimleri tespit edilenler şunlardı: Artvinli Coşkunoğlu İsmail Ağa, Murgullu Mehmet Edip Dinç, Artvin-Seyitler köyünden Çil Hüseyinoğullarından Kadir Ağa, Artvin Çarşı Camii imamlarından Binat köylü Hafız Hasan Efendi, Artvin-Sirya'dan Kaşifoğlu (Keşoğlu) Yusuf Ağa, Artvin-Sinkot köylü Kadir Ağa, Ardanuç-Müker köylü Nazım Efendi, Ardanuç-Sakarya köyünden Recep Efendi, Ardanuç-Naldöken köyünden Kâhyaoğullarından Şükrü Bey, Artvin-Korzul'dan Yolustasioğullarından Yusuf Rıza Bey, Şavşat-Savaşköylü Ali Ağa. Adları anılan bu kişiler, Erzurum ve Trabzon örgütü ile sıkı ilişki ve gizli görüşme halindeydiler.²⁰

1.3. SAVAŞIN BAŞLAMASI VE TÜRK BİRLİKLERİNCE ARTVİN'İN KURTARILMASI

Trablusgarp ve Balkan savaşından daha yeni çıkmış olan Osmanlı İmparatorluğu savaşın başında tarafsız olduğunu açıklamış; ancak savaşın ilerleyen safhalarında Akdeniz'deki İngiliz donanmasından kaçan ve kendisine sığınan iki Alman gemisine (Goeben ve Breslav) 16 Ağustos 1914 günü Türk bayrağı çekmiş, tayfalarına da fes giydirmiş, gemilerin isimlerini de "*Goeben'i Yavuz; Breslav'ıda Midilli*" olarak değiştirmişti.

27 Ekim 1914'te Amiral Souchon Komutasındaki (Midilli ve Yavuz gemileride dahil olmak üzere) Türk Donanması Karadeniz'e açılmış 28-29 Ekim 1914 gecesi Rusya'nın Odesa ve Sivastopol limanlarını top ateşine tutmuştu. Böylelikle Osmanlı Devleti hem Rusya ile savaş başlatmış hem de I. Dünya savaşına fiilen dâhil olmuştu. Rusya kendisine yapılan bu saldırı karşısında 2 Kasım'da, İngiltere ve Fransa da 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de bu devletlere 12 Kasım 1914'te resmen savaş ilan ederek karşılık vermişti.²¹

I. Dünya savaşı sırasında Artvin, yüzölçümü yaklaşık 600.000 kilometre karelik bir alana yayılan Kafkas cephesi hareket alanının kuzey sınırları içerisinde

¹⁹ Z. ŞAHİN, R. ŞAHİN, Z. AKALIN, *Artvin Yöresi Folkloru Halk Kültürü Araştırması*, s. 36

²⁰ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*; s. 171

²¹ Rıfat UÇAROL, *Siysi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995, s. 463-467

yer almaktaydı. Rusya ile 450 kilometrelik sınırıyla Kuzey – Güney arasında bir köprü görevi görmesi Artvin'in stratejik önemini arttırıyordu. Bu sınır kuzeyde, Hopa'nın doğusundaki Kopmuş Burnundan başlayarak Güneye doğru Murgul ve Artvin üzerine iniyordu.

Artvin ve çevresinde Ruslarla ilk savaş, Melo Hudut Taburumuzun, Salalet Mezrası'ndaki Rus birliğine karşı yaptığı taarruzla başlamıştır. Öyleki bir taraftan Melo (Sarıbudak)'daki Türk hudut birliğinin başında bulunan ve "Kara Yüzbaşı" olarak anılan İsmail Hakkı Bey kuvvetlerinin büyük bir kısmı ile Salalet saldırısını düzenlerken bir taraftan da Süvari Yüzbaşı Bekir Bey ve Üsteğmen Sübbi Beyler de müfrezeleri ile "*Orucuk Kapan*" ındaki Türk-Rus sınırını aşıp Çoruh kıyısında Sirya-Artvin'e doğru hızla ilerliyorlardı.

Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, Selalet kesiminden Rusları püskürtüp Artvin'e doğru ilerlerken bozulan Rus birlikleri Harhan yolu ile Ardanuç'a oradan da Yanlıçam'dan Ardahan üzerine çekildiler. Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey idaresindeki Melo Hudut Taburu 22 Kasım 1914'te Artvin'i Ruslardan geri aldı. 23 Ekim 1914'te de Murgul, bundan birkaç gün sonrada Hopa Müfrezesi tarafından Borçka, 1 Aralık 1914'te de Ardanuç Ruslardan kurtarıldı. Şavşat'ı kontrol altında tutan Rus Naçalığı'de Hod Çetesinin Şavşat'a geleceğini haber alır almaz Ardahan'a kaçmış böylelikle Şavşat'ta Ruslardan kurtarılmıştı. Böylelikle Artvin halkı 1878'den beri 36 yıllık Rus esaretinden kısa bir sürede olsa kurtulmuştu.²²

Artvin'in iç kesimlerinde yukarıda bahsettiğimiz çarpışmalar yaşanırken, sahil kesiminde de sert çarpışmalar olmaktaydı. Öyle ki 9 Aralık 1914 günü Batum'un güneyindeki Gönne Kalesi'ne doğru Ruslar saldırmış ancak yoğun Türk ateşi karşısında bozguna uğrayarak 6 top bırakıp çekilmişlerdi. 10 Aralık 1914 de Yavuz Zırhlımız'da Batum'u top ateşine tutmuş yangınlar çıkarmıştı. Bundan bir süre sonra Stange birliklerinin bir kısmı Arhavi'de, Yusuf Rıza Bey birlikleri de Hopa'da toplanmıştı.²³

Savaşın ilk başlarında askeri açıdan zayıf durumda olan Ruslar savaşın ilerleyen evrelerinde askerlerini yeni kuvvetlerle pekiştirmişlerdi. Öyle ki General

---

²² ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, s. 177-178; 19. ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin: Göge Komşu Topraklar, Ankara 2007 s. 81

²³ ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 128-129

Liyahof 30 taburluk kuvvetlerle direniş geçtikten sonra yeni kuvvetler de bunlara eklenmiş ve Rus ordusu daha da güçlenmişti.²⁴

1.4. SARIKAMIŞ BOZGUNU; RUS İLERLEYİŞİ VE ARTVİN

26 Aralık 1914 günü Şavşat'taki bütün Türk birlikleri Yakup Cemil Bey ve Halit Bey komutasında Sahara Dağından aşarak Ardahan'a doğru ilerlemekteydiler. Aynı zamanda Yarbey Stange Beyin emrindeki 8. Alay da, Kadir Ağanın emrindeki Artvinli Gönüllüler ile Bahaddin Şakir Bey emrindeki Ardanuçlu Gönüllüler de Yalnızçam Yaylası üzerinden 26 Aralık 1914 günü Ardahan doğrultusunda saldırıya geçtiler. Yalnızçam ile Sahara Dağın'dan aşan birliklerimizin bu saldırıları sonucunda, Ardahan 29-30 Aralık 1914 gecesi Ruslardan geri alındı.²⁵ Ardahan'ın kurtarılmasının sevincini İstanbul'a bildirmek için çekilen; “ *Ardahan'dan Selam*” yazılı iki kelimelik kısa telgraf, savaşa başlanıldığından beri, Kars cephesinden alınan ilk müjdeli ve önemli haber olmuştu. Bu haber aynı zamanda Türk birliklerine Kafkasya yolunun da açıldığına da işaretini veriyordu.²⁶ Ancak Ardahan'ın alınmasından duyulan bu sevinç çok da uzun sürmedi. Çünkü 22 Aralık 1914'te 150.000 askerimizle başlatılan Sarıkamış harekâtı, yüksek dağlar, soğuk, açlık ve tifüs sebebiyle başarısız olmuş 90.000 askerimiz şehit olmuştu.

Bu cephede üstünlüğü ele geçiren Rus birlikleri hızlı bir şekilde Ardahan istikametinde ilerlemiş 4 Ocak 1915 gecesi ani bir saldırıyla Ardahan şehri yeniden ele geçirmişlerdi. Bu çarpışmalarda Kadir Ağa ve çok sayıda askerimiz şehit olmuş, ayrıca hastaneye yatırılan yaralılarımız da Ruslar tarafından esir alınmıştı. Ardahan'daki birliklerimize yardım için gelecek yeni birliklerimiz olmadığında Stange komutasındaki kuvvetlerimiz Yalnızçam Geçidi'nden Ardanuç'a; Halit Bey ve Yakup Cemil Bey birlikleri ile Yusufelili Sabit Bey Çetesi ve Şavşatlı Çete birlikleri de Sahara Geçidi'ne doğru çekilerek Ruslara karşı mücadelelerini sürdürmekteydiler.²⁷ Sahara Geçidi'nde Ruslara karşı verilen bu zorlu mücadeleyi Şavşat-Yavuzköyündeki Arif Kaya'nın evinde karargâh kurarak 15 gün yöneten Halit Bey (Halit Paşa) daha sonra askeri birlikleri ile Artvin'e doğru hareket etmiş,

²⁴ BAHÇECİ, *Artvin'in Tarihi Olguları*, s. 56

²⁵ BAHÇECİ, *Artvin'in Tarihi Olguları*, s. 52-53

²⁶ DAYI, *Evliye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 27

²⁷ BAHÇECİ, *Artvin'in Tarihi Olguları*, s. 52-53; Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 1-2: 1914- 1995, İstanbul Tarihsiz s. 112

Sahara Cephesindeki birliklerimizin idaresini de Yusufelili Sabit Bey Çetesine ve Şavşat gönüllü Çete birliklerine bırakmıştı. Bu sırada Yakup Cemil Bey görevden alınca Ardanuç ve diğer gönüllü birliklerimiz Dr. Bahattin Şakir Bey emrine geçti. Hatıla dağlarında ve Acıelma tepelerinde Ruslarla çok kanlı çarpışmalar olmaktaydı. Ancak sürekli askeri birliklerini takviye eden üstün Rus birlikleri karşısında daha fazla direnemeyen kuvvetlerimiz geri çekilmeye başlamışlar ve Ruslar Ardanuç'u ele geçirmişlerdi. Bu sırada Berta Köprüsü'nde karargâhını kumuş olan Halit Bey, Sahara gönüllülerinin çekilmesini uygun görerek, Sabit Beyin emri altındaki gönüllülerin Berta Dağları üzerinden gelerek kendisine katılmasını emretmişti.²⁸ Bu emir karşısında Sabit Bey ve emrindeki Yusufeli gönüllüleri, Kazım Karabekir Paşa emrinde savaşan Halit Paşa birliklerine katılmışlardı. Bu durum karşısında Şavşat'ta kalan diğer gönüllü birliklerimizde ormanlık alanlara çekilerek köylerini Rus saldırılarına karşı korumayı düşünmüşlerdi.²⁹

I. Dünya Savaşı bütün şiddetiyle sürerken Artvin'in her tarafında da Ruslarla çok yoğun çarpışmalar devam ediyordu. Öyle ki Binbaşı Yusuf Rıza Bey birlikleri Ruslardan kurtardığı Borçka'dan Aşağı Çoruh Boyu yönüne doğru ilerlerken Acara Suyu kesiminde düşman birlikleriyle karşılaşmıştı. Yusuf Rıza Bey 4000 kişilik Türk birliği ile bölgeyi 4 ay boyunca kahramanca savunmuştu. Ardahan bozgunundan sonra geri çekilerek 16 Ocak 1915 tarihinde Artvin'e gelen Yarbey Stange Bey³⁰ Rus General Liyahof, emrindeki 30 Taburluk askerlerle sahil kesiminde, Türk sınır Birliklerine saldıracağı haberini almıştı. Bu sırada Arhavi Hudut Taburu Kumandanı Hopa-Abıslahlı Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey Şubat 1915'te Sarp'ta bir bölüğe arazi üzerinde uygulama yaptırdığı gün Rusların kurşunu ile şehit olmuştu. Sahildeki Rus saldırıları daha da yoğunlaşınca Ştange Bey Murgul ve Arhavi kesimine gitmek için hareket etti. Gittikçe artan düşman saldırıları karşısında Yusuf Rıza Bey Birlikleri de 22 Şubat 1915'te Borçka İçkale deresine çekilmek zorunda kalmıştı. Bu sıralarda Arhavi'ye ulaşan 8. Alay Kumandanı Stange Bey de sahildeki yoğun Rus saldırısı karşısında Alayından bir birlikle Murgul Bölgesine çekilmek zorunda kalmıştı. Murgul'a çekilen Stange Bey, Yusuf Rıza Bey'in Murgul-Borçka

²⁸ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, 187

²⁹ BAHÇECİ, *Artvin'in Tarihi Olguları*, s. 55; Z. ŞAHİN, R. ŞAHİN, Z. AKALIN, *Artvin Yöresi Folkloru Halk Kültürü Araştırması*, s. 36

³⁰ ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 134

Birliklerinin kumandasını da üzerine alarak, Yusuf Rıza Bey'e Çoruh boyundan Acara üzerine saldırmasını emretmişti.

1915 Mart'ının ilk haftası Acara Suyu karşısındaki tepede çarpışmalar başlamıştı. Bir gün süren bu çarpışmalarda sayıları çok fazla olan düşman karşısında birliklerimiz geri çekilmek zorunda kalmıştı. Askeri birliklerimizi takip eden Ruslar Çoruh Boyunda ilerlemeye başlamışlardır.³¹

Bu Rus ilerleyişi karşısında 16 Mart 1915'te Ştange Bey de karargâhı ile Artvin'e çekilmek zorun da kalmıştı. Ştange Beyden bir gün önce yani 15 Mart 1915'te de Halit Bey ile Sabit Bey birlikleri de Artvin'e gelmişlerdi. Geri çekilen birliklerimizi takip eden Ruslar Sinkot (Sumbüllü) köyü üstünden Artvin'i yoğun top atışlarına tutmaya başladılar. Yoğun Rus atışı karşısında askeri birliklerimiz 27 Mart 1915'te Artvin şehrini boşaltıp Melo'ya (Sarıbudak) çekilmişlerdir. Türk birliklerinin bu geri çekilişiyle birlikte bölge halkıda da Çoruh Vadisi yoluyla Anadolu'ya doğru ikinci göç hareketine başlamış ve Anadolu'nun birçok yerine gitmek zorunda kalmışlardı. Bu göçlerde birçok insanımız hayatını kaybetmiştir. Askeri birliklerimizin Artvin'den çekilmesinden sonra Ruslar, 27 Mart 1915'te Artvin'i yeniden ele geçirmişlerdi.³²

Sahil kesiminde de Liyahof emrindeki Rus birlikleri de 23 Şubat 1915'te Hopa'ya girmiş 15 Mart 1915 günü de Arhavi'ye geçmişti, Arhavi Çayı Havzasında savaşlar ve Türk savunmaları aylarca sürmüş, düşman bu bölgede ancak bir yıl sonra ilerleyerek 14 Şubat 1916'da Fındıklı ve 5 Mart 1916 günü Pazar ilçesine ulaşabilmişti.³³

27 Mart 1915'te Artvin'i yeniden Ruslar'a terk edip Melo'ya (Sarıbudak) çekilmek zorunda kalan askeri birliklerimizin kumandanlığını yapan Stange Bey bu sırada hastalanıp görevinden ayrılmıştı. Teşkilatı Mahsusa Komutanı Yakup CEMİL Beyin de Erzurum'a gitmesi sonucu Türk Milis Birliklerinin Kumandanlığını üstüne alan Bahattin Şakir Bey de Erzurum'a gitmek zorunda kalmıştı. Bundan sonra Keldağgeçidi Damlakürün çizgisinde yerleşen resmi ve gönüllü birliklerimizin başına bugün de Artvin Halkının çok sevdiği ve saygı duyduğu Binbaşı Halit Bey geçmiş ve birliğimiz Çoruh Silahlı Birlikleri adını almıştı. Binbaşı Halit Beyin

³¹ BAHÇECİ, *Artvin'in Tarihi Olguları*, s. 55-56

³² ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 136-137

³³ BAHÇECİ, *Artvin'in Tarihi Olguları*, s. 56

kumandanlığında Silahlı Birliklerimiz bu kesimde 5 Mart 1916 gününe kadar Ruslarla kahramanca çarpışmışlardır.³⁴

Artvin ve çevresinin Ruslar tarafından işgal edilmesiyle bölge halkından kaçabilenler kaçmıştı. Ancak köylerinde göçemeyip kalan halk savaş dolayısıyla ekim işlerini tam yapamamış olduğundan ekmek yapacakları tahıl 1916 yılının kış ortasında bitmiş, Artvin ve çevresinde açlık baş göstermişti. Rus hükümet adamları kendilerine silahla karşı koyan yerli halkın bu açlığına bir bakıma intikam duygusuyla seyirci kalmışlar hatta Rus Kızılhaç'ı da hiçbir şekilde yardımda bulunamamıştı. Artvin halkının açlıktan kurtulması ancak Bakü İslâm Cemiyet-i Hayriyesi'nin yapmış olduğu yardımlar sayesinde olmuştur.³¹⁴

27 Mart 1915 tarihinde Türk Kuvvetleri bozulup Melo-Damlakürün çizgisine çekilince, Ruslardan cesaret alan Artvin ve çevresindeki Ermeniler bu durumu iyi değerlendirip Rus hükümetinden tahkikat istediler. Kafkas Genel Valisi Voronzof Daçkof gibi Türk düşmanı ve intikamcı yüksek Rus memurları da bu tahkikatı gerekli görmüşlerdi. Ermenilerin ve Rusların esas amaçları buldukları yerlerden göçemeyip de kalan bir avuç silahsız insanı cezalandırmak ve bu sayede onları korkutup sindirmektir.³⁵

Tahkik heyeti 29 Nisan 1915'te Artvin'e gelmiş ve derhal soruşturmaya başlamıştı. Üç ayda soruşturmayı tamamlayan Rus Soruşturma Kurulu, raporunda: Bölge Türk Halkının tümünün vatan haini olduğunu, Ardahan, Artvin çevrelerinde kalanların ve göçenlerden de ileride yurtlarına dönecek olan Türk Halkının Sibiry'a'ya sürülmesi gerektiğini belirttikten sonra Ermenileri katlettikleri gerekçesiyle bölge halkından 840 kişiyi tutuklamışlardı. Tutuklanan bu kişiler Batum'da Rus Harp Divanınca yargılanmışlardır. Bu durumu öğrenen Bakü'deki Türk avukatlar da derhal Tiflis'e gelerek gerekli temaslara geçmişler ve Batum'da tutuklu bulunan Türkleri parasız olarak savunmuşlardı. Bu yargılamalarda 72 kişi idam, diğerleride sürgün ve uzun süreli hapis gibi cezalar almışlardır.³⁶

---

³⁴ ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 137

³⁵ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, 193

³⁶ ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, s. 145-147; BAHÇECİ, *Artvin'in Tarihi Olguları*, s.58

1.5. BREST LİTOVSK MÜTAREKESİ VE ARTVİN

Ruslar, 1916 yılının 27 Mart'ında Artvin, 16 Şubat'ında Erzurum, 3 Mart'ında Bitlis, 18 Nisan'ında Trabzon, 15 Temmuz'unda Bayburt, 20 Temmuz'unda Gümüşhane ve 25 Temmuz'unda da Erzincan'ı işgal etmişler, böylece, kendilerine müttefikleri tarafından vaat edilen sınırlara ulaşmışlardı. Bu üst üste kaybedilen yerlere rağmen Osmanlı Ordusu, 8 Ağustos'ta Muş ve Bitlis'i geri almayı başardı.³⁷

I. Dünya savaşı içerisinde meydana gelen bu gelişmelerden kısa bir süre sonra ise, Rusya'da 12 Mart (Rus takviminde 27 Şubat) 1917'de İhtilal patlak verdi ve geçici bir hükümet kuruldu. Bolşevikler uzun mücadelelerden sonra 7 Kasım (Rus takviminde 25 Ekim) 1917 ihtilali ile iktidarı tamamen ele geçirdiler.

Yeni Sovyet Hükümeti, Çarlık Rusya'nın yaptığı gizli anlaşmaları açıkladıktan sonra, 26 Kasım 1917'de Alman Ordularının Doğu Komutanlığı'na başvurarak, derhal bir mütareke yapılmasını istedi.

Rusya'nın bu teklifinin İttifak devletlerince kabul edilmesi üzerine Almanya, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 2 Aralık 1917' de Brest-Litovsk'ta görüşmelere başlandı ve 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk mütarekesi imzalandı.³⁸

Brest-Litovsk Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, mütarekeye bağlı olarak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, savaşa son verecek şartları tespit etmek için, 4 Aralık 1918'de Erzincan'da ikili görüşmeler başladı. Bu görüşmeler sonunda, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalandı.³⁹ Böylece 29 Ekim 1914'ten beri devam eden, Osmanlı-Rus Savaşı Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sona ermiş oldu.

Ancak hem Brest-Litovsk hem de Erzincan Mütarekelerine rağmen, Bolşeviklerin egemen olduğu Sovyet Rusya'nın, Çarlık Rusya gibi Ermenilerin koruyuculuğuna devam etmesi ve işgalleri altındaki Doğu Anadolu'da kendisine bağlı bir Ermeni Devleti Kurmak istemesi ve bu amacını gerçekleştirmek için de Ermeni Halk Milislerinin kurulmasını sağlaması, Erzincan Mütarekesinin uygulamasında bir takım sorunları ortaya çıkardı.⁴⁰

³⁷ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, s. 204

³⁸ Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995 s. 474

³⁹ Yusuf Hikmet BAYUR, *Türk İnkılap Tarihi, III /4*, Ankara 1983 s. 95

⁴⁰ Akdes Nimet KURAT, *Türkiye ve Rusya,(1798/1919)*, Ankara, 1970, s. 335-373

Bütün bunlar olurken Brest-Litovsk'ta barış görüşmeleri de çoktan başlamıştı. Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devletleri ile Rusya Devleti arasında 20 Aralık 1917'de başlayan barış görüşmelerine Sovyet Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa, Rusya'ya güvenleri kalmadığından, katılmadı. Barış görüşmesinde, ortak ve genel konuların yanı sıra, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sorunları çözmek ve bir barışa gitmek önemli konulardan biri oldu. Görüşmelerde; Osmanlı temsilcileri, Ruslardan, işgalleri altında olan Doğu Anadolu'yu hemen boşaltılmasını, gerek Doğu Anadolu'da gerekse Kafkaslarda Ermenilerin silahlandırılma faaliyetlerine son verilmelerini, 1877-1878 Savaşı'ndan sonra savaş tazminatı karşılığı Rusya'ya bırakılmak zorunda kalınan Kars, Ardahan ve Batum (Artvin'de bu dönemde Batum sancağına bağlı idi) sancaklarının Türkiye'ye bırakılmasını, aynı zamanda o ana kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılmış olan bütün antlaşmaların (özellikle ekonomik nitelikteki anlaşmaların) kaldırılmasını istediler. Sovyet Rusya temsilcileri ise, Osmanlı Devleti ile müttefiklerine genel olarak, toprak kaybetmeden, tazminat ödemedi ve milletlerin geleceklerini kendilerinin belirlemeleri ilkesine göre, bir barışın yapılmasını istediler. İşte Brest-Litovsk görüşmeleri, tarafların bu istekleri doğrultusunda çok tartışmalı geçti.⁴¹ 10 Şubat'ta Rusya Temsilcisi L.D. Trotsky, görüşmeleri terk etti. Bu gelişme hem Türklere hem de Almanlara serbest hareket etme imkânı tanıdı.

Sorunlarının çözümü için, Enver Paşa, 3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya Erzincan istikametinde ilerleme emrini vermişti. Zaten, bu bölgede devam eden Ermeni mezalimi üzerine Vehip Paşa, 5 Şubat 1918'den itibaren, Erzincan Mütarekesi'nin artık geçerli olmadığını ilân etmişti ve 12 Şubat'ta da, Türk Ordusu ileri harekâta başlamıştı.⁴² Bu ileri hareket sonucunda 13 Şubat'ta Erzincan, 22 Şubat'ta Mamahatun, 26 Şubat'ta da Aşkale kurtarılmıştı.⁴³ Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tekrar savaş durumu belirmişti.

Diğer taraftan 17 Şubat'ta Almanların da, kendi cephelerinden Rusya'ya karşı taarruza geçmesi Rusları zor durumda bırakmıştı. Bu nedenle, Rus Heyeti, ne olursa olsun anlaşma imzalamak direktifi alarak, Brest-Litovsk'a dönmek zorunda kalmıştı.

---

⁴¹ UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, s. 476

⁴² DAYI, *Evliye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 46

⁴³ Kazım KARABEKİR, *Doğunun Kurtuluşu*, (Haz. E. KONUKÇU) Erzurum, 1990, s.69,100, 108

27 Şubat 1918'de yeniden yapılan görüşmelerde Türk Heyeti, daha kararlı ve şiddetli bir şekilde Ruslardan, işgal ettikleri Doğu Anadolu'yu derhal boşaltılmalarını, 93 Harbi sonrasında, savaş tazminatı olarak kendilerine bırakılan Kars, Ardahan ve Batum' dan da derhal çıkmalarını, bu yerlerde güvenlik ve düzenin sağlanmasına kadar, Türk polisi ve jandarması tarafından işgalini ve şimdikiye kadar Rusya ile yapılan bütün antlaşmaların geçersiz sayılmasını istemiştir.⁴⁴ Türk Heyetinin bu istekleri karşısında Rus Heyeti, özellikle Elviye-i Selâse'nin bırakılmasına karşı çıkmışsa da; Almanların da Türk isteklerini desteklemeleri üzerine; Rus Heyeti bu istekleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak, milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi hakkına sahip olmaları prensibine dayanılarak, Elviye-i Selâse halkı, referanduma tabi tutulmasını öngören anlaşma 3 Mart 1918'de ilgili devletler tarafından imzalanmıştır. 3 Mart 1918 de imzalanan Brest-Litovsk antlaşması Osmanlı Devletinin Rusya'ya karşı masa başında kazandığı büyük bir diplomatik zafer di. Bu antlaşma hem Doğu Anadolu'yu hem de Elviye-i Selâseyi tekrar Anavatan'a katacak hükümler içermekteydi.⁴⁵ Bu sıralarda Ermenilere karşı ileri harekâtına devam eden Türk ordusu 12 Mart 1918'de Erzurum'u da kurtarmıştı. Türk Ordusu, Elviye-i Selâse'ye doğru ilerlerken; bu bölgedeki milis kuvvetler de, Ermeni asker ve çetelerinin saldırılarına karşı mücadelelerini kahramanca sürdürüyorlardı. 14 Mart 1918'de Hopa'yı geri alan Ordumuz, 26 Mart'ta Borçka, 27 Mart'ta Artvin, 30 Mart'ta Ardanuç, 1 Nisan'da Şavşat, 3 Nisan'da Ardahan, 4 Nisan'da Posofu kurtarmayı da başarmıştır. Daha sonra 3. Fırka'yı oluşturacak olan 8. Alay ile birlik olan Halid Bey, Ahıska'da Ermenilere karşı koyan Server Beyin de yardımlarıyla Ahıska'yı kurtarmıştır.

12 Mart 1918'de Erzurum'un kurtarılmasından sonra doğuya doğru ilerleyen Ordumuz, 16 Mart'ta Horasan'a, 17 Mart'ta Narman'a, 25 Mart'ta da Oltu'ya girmişti. 3 Nisan'da ileri harekâtına devam eden Ordumuz, 5 Nisan'da Sarıkamış'ı, 8 Nisan'da da Kağızman'ı Türk topraklarına katmıştır. 1.Kafkas Kolordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış ve Kağızman'ın kurtarılmasından sonra 9 Nisan'da Kars'ı kurtarmak için harekete geçtiği sıralarda sahil kesimindeki birliklerimiz de kuzey-doğu istikametinde ilerleyerek 14 Nisan'da Batum'u

---

⁴⁴KURAT, *Türkiye ve Rusya (1798/1919)* , s. 381-382

⁴⁵ DAYI, *Evliye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 47

kurtarmışlardı.⁴⁶ Batum'un kurtarılmasından sonra 24 Nisan'da Ermeni Heyeti ile görüşen Kâzım Karabekir; Ermenilere, 25 Nisan'a kadar zaman tanıyarak, onlardan Kars'ın teslimini istemiştir. Nihayet, 25 Nisan 1918'de, Kars kırk yıllık esaretten sonra, Anavatan'a katılmıştır. Kâzım Karabekir'in, "*..bu benim gençliğimden hatta, çocukluğumdan beri hasretini çektiğim bir ülkü*"⁴⁷ dediği Kars Kalesi'nin kurtarılması tam kırk yıl sonra gerçekleştirilmişti. 30 Nisan 1918 tarihine gelindiğinde Artvin'inde dâhil olduğu Elviye-i Selâse'nın tamamı tekrar Anavatan'a katılmıştır.⁴⁸

1.6. TRABZON VE BATUM KONFERANS KARARLARINDA EVLİYE-İ SELASE

12 Şubat 1918'de başlayan Türk askeri harekâtı karşısında, bir an önce Türklerle anlaşmak isteyen Maverya Kafkasya Hükümeti, 23 Şubat'ta toplanan Seym (Meclis)'e bu konuda tam yetki vermişti.⁴⁹ Üçüncü Ordu Kumandanı Vehip Mehmet Paşa, 10 Martta bir mesaj yayınlayarak Ruslardan boşalan Kars, Ardahan ve Batum'u işgal altında tutan Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinin buraları tahliye etmesini istedi. Ancak Gürcü ve Ermenilere göre Ardahan Türkiye'ye bırakılabilirdi, fakat Kars, Ermenilerde, Batum ve çevresi de Gürcülerde kalmalıydı. Osmanlı Devleti ise bu üç vilâyetin ana vatana katılmasında hiçbir şekilde taviz vermemeye kararlıydı. İşte bu ortamda 14 Mart 1918 tarihinde Trabzon Konferansı başladı. Mavera-yi Kafkas Hükümeti bu konferansa, Gürcüler, Ermeniler, Azerbaycan Türkleri ve Kuzey Kafkas Müslümanları temsilen başkanlığını Gürcü Çenkelinin yaptığı 43 kişilik bir heyetle katılırken, Türk tarafından da Başkanlığını Miralay Hüseyin Rauf (Orbay) Beyin yaptığı heyet katılmaktaydı.

Çok çetin geçen Müzakerelerde karşı taraf 1914 sınırında ısrar ediyordu. Nihayet Türk tarafı 6 Nisanda bir ultimatom vererek Brest-Litovsk'un tanınmasını istedi. Bu arada Üçüncü Ordu'nun harekâtı devam ediyordu. 5 Nisanda Sarıkamış, Ermenilerden temizlendi.⁵⁰ Seym'in 13/14 Nisan 1918 tarihli oturumunda

⁴⁶ DAYI, *Evlîye-i Selâse'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 51-53

⁴⁷ KARABEKİR, *Doğu'nun Kurtuluşu*, s.327

⁴⁸ DAYI, *Evlîye-i Selâse'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 52

⁴⁹ DAYI, *Evlîye-i Selâse'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 53

⁵⁰ Yunus ZEYREK, *Batum Mebusu Edip Dinç'in 1918 Yılı Günlüğü*, Bizim Ahıska Dergisi Ankara 2008 s.10

Türkiye'ye karşı savaşa devam etme kararı alması ve heyetini 14 Nisan da geri çağırması üzerine Konferans dağılmıştı.⁵¹ Bu sırada ileri hareketine devam eden Türk kuvvetlerinin 25 Nisanda Kars'ı da zapt etmesi üzerine Ermeniler isteklerinde vazgeçmişler ve Türk Ordusunun daha fazla ilerlemesini engellemek için Maveraya-yi Kafkas Hükümeti'nin yeni başkanı ve Dışişleri Bakanı Chenkeli, 3. Ordu Komutanı Vehip Paşaya Türk isteklerini kabul ettiklerini bildirmiştir.⁵²

Bundan sonra her iki tarafta yeni görüşmelerin Batum'da yapılmasını kararlaştırdılar ve 11 Mayıs 1918'de Batum'da Konferans toplandı.

Konferansta Osmanlı heyetini temsilen katılan, temsil heyeti başkanı Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey, Gürcü ve Ermenilerin Müslümanlara verdikleri zararlara karşılık Batum'dan başka Ahışa ve Ahılkelek'inde Türkiye'ye bırakılmasını istedi. Bu istek Gürcü ve Ermenilerin temsilcileri tarafından kabul edildi. Böylece Türk istekleri Brest-Litovsk'ta belirlenen sınırı da aşmış oldu.

Bu sırada ise Sovyet Rusya da Batum Konferansı'na katılmak istediğini bildirmiş fakat Türkiye ve Kafkas Cumhuriyeti bunu kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine Sovyet Rusya, 16 Mayıs 1918'de, Batum'da alınacak kararları tanımayacağını açıklamış ve çok yakından ilgilendiği Batum'un, Türklere verilmesini istemediğini de belli etmişti. Buna rağmen Batum Konferansı'nda Brest-Litovsk Antlaşması esaslarına ve Türk isteklerine göre bir barışın yapılması kabul edildi. Fakat bu sırada Maverayi Kafkas Cumhuriyeti'nin istikrarlı bir devlet olmadığı anlaşılmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, barışın sürekli olabilmesi için "Federasyon"u oluşturan üç toplumun, ayrı birer bağımsız devlet haline gelmesini istedi ve kesin barışında ancak bundan sonra imzalayabileceğini bildirdi.

Osmanlı Devletini bu teklifi üzerine, "*Maverayi Kafkas Cumhuriyeti Diyet Meclisi*", Tiflis'te 26 Mayıs 1918'de yaptığı toplantısında kendini feshederek Maverayi Kafkas Cumhuriyeti'nin sona erdiğini bildirdiler. Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, iki gün sonra 28 Mayıs 1918'de de Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Osmanlı Devleti, kendi isteği doğrultusunda Kafkaslar'da yeni kurulan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Batum'da, 4 Haziran 1918'de ayrı ayrı barış antlaşmaları imzaladı. Osmanlı Devleti Gürcistan ile yaptığı barışla da

---

⁵¹ Enis ŞAHİN, *Türkiye Ve Maverâ-Yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon Ve Batum Konferansları Ve Antlaşmaları* (1917-1918) Doktora Tezi, Erzurum 1996 s. 353

⁵² DAYI, *Evlîye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 56

Batum'u, Ahışha ve Ahalkelek'i alarak sınır hattını 1828 yılındaki şekline getirdi. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Ermenistan ile arasındaki sınır ise 1877-1878 yılındaki gibi oldu. Osmanlı Devleti, ayrıca Gürcistan ve Azerbaycan'la bir "Petrol Anlaşması" imzaladı. Bununla Bakü'den Batum'a petrolün boru hattıyla aktarılması garantisini aldı. Bunların yanı sıra Batum Konferansı sırasında Osmanlı devleti Azerbaycan'la ilişkilerini daha da güçlendirdi ve onunla bazı gizli anlaşmalar yaptı.

Bu suretle, Batum Konferansı'nda alınan kararlarla sorunların çözümlenmesi ve antlaşmaların yapılmasıyla, Kafkaslar'da savaş durumu son bulmuştu.⁵³

1.7. EVLİYE-İ SELASE'DE PLEBİSİT VE ARTVİN'İN ANAVATANA İLHAKI

Bolşevik Rus yönetiminin başları olan Lenin ve Stalin, 1917 Kasımında yayınladıkları bir beyannameyle Rusya'da yaşayan küçük milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin belirleyebileceğini bildirmişlerdi. Bu kapsamda Brest-Litovsk Antlaşması'nın 4. maddesinde; Rusya, işgali altında bulunan Doğu Anadolu vilayetlerini tahliye ederek, bölgenin düzenli bir halde Türkiye'ye iadesi için elinden geleni yapacaktı. Yine bu antlaşmaya göre Ruslar, Kars, Ardahan ve Batum'u da tahliye edecek, buralarda devletler hukuku ve milletlerarası hukuk çerçevesinde yapılacak yeni teşkilatlanma işine karışmayacak, bölge ahalisi, komşu devletlerle özellikle Türkiye ile işbirliği içinde kendi yeni düzenini kuracaktı.

Görüldüğü gibi antlaşma maddesinde, Elviye-i Selâse'nin resmen Türkiye'ye ilhak edildiğine dair açık bir ifade bulunmamaktadır. Fakat, yapılacak olan referandum (plebisit), bölge halkının % 85'inin Türk ve Müslüman olmasından dolayı, Elviye-i Selâse'nin, Anavatan'a ilhakını sağlayacaktı. Nitekim Çiçerin, 14 Mart 1918'de, Brest-Litovsk Antlaşması'nın 4. maddesinde ilhakın kapalı bir şekilde ifade edildiğini belirterek; Rusların, konu hakkındaki endişelerini açık bir şekilde dile getirmiştir. İlk önce Brest-Litovsk'u reddeden Maverayı Kafkas Hükümeti de, 4 Haziran 1918'de imzalanan Batum Antlaşması ile Brest-Litovsk'u resmen tanımış ve böylece sıra antlaşmanın şartlarının uygulanmasına gelmişti.⁵⁴

Oylamaya başlamadan önce, Ermeni ve Gürcü çetelerinin asayişini bozma girişimlerini ortadan kaldırmak için, "örfi idare" ilan edilmiştir. Oylama Gürcü,

⁵³ UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, s. 480-481

⁵⁴ DAYI, *Evlîye-i Selâse'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 60-61

Ermeni ve İran temsilcileri (yani Elviye-i Selâse'nin diğer komşuları) olmaksızın, Türk askerî makamlarının gözetiminde gerçekleşmişti. Tabi daha sonra bu durum gerek Rusya, gerekse Kafkas Devletleri'nin, plebisite itiraz etmenlerine sebep olacaktır.⁵⁵ Kısa bir zaman zarfında gerçekleştirilen seçim çalışmalar sonucu, Rus istatistik ve haritalarına dayanılarak, 62 seçim mntikasına ayrılan Elviye-i Selâse de, 12 Haziran 1918'de plebisite başlanmıştır. Seçime ondokuz yaşını doldurmuş erkek nüfusu katılabilmiş ve bu plebisitte; ilhaka "evet" için, üzerinde kırmızı ay yıldız bulunan beyaz; ilhaka "hayır" için de, mavi kâğıt kullanılmıştır. 17 Ağustos 1918 tarihli İkdâm gazetesinde Artvin'deki plebisit sonuçları şu şekilde yer almaktaydı.

ARTVİN

Nüfus-u Umûmiyyesi	: 38.186
Anavatan'a İltihak	: 10.842
Muhalif	: 11 ⁵⁶

Artvin'deki bu seçim sonuçlarını Akdes Nimet KURAT kitabında şu şekilde belirtmekteydi:

Artvin çevresinin İslâm ahalisi 35.992 ve gayri Müslim 2.194 olup, yekûnu 64.028 kişi idi; bunun erkek nüfusu 27.282 kişi Müslüman ve 3.553 gayri Müslîm olup, hepsi 30.853 kişi idi, rey sahibi de 16.317 kişi idi. Bunlardan 16.309 "evet" ve 3 kişi de "hayır" pusulası kullandı. Her ne var ki bu iki kaynak arasında biraz farklılık olmuş olsa da anavatana ilhaka ret oyunun yok denecek kadar az çıkması Artvin halkı için gurur verici bir durumdur.⁵⁷ Elviye-i Selâse'deki bu oylamanın mazbataları 20 kişilik bir heyet tarafından Padişaha götürülerek Padişahın İlhakı kabul etmesi istenmiştir.

Padişah da, Elviye-i Selâse'nin, tekrar ilhakından memnurluk duyduğunu ifade etmişti.⁵⁸ Sultan Vahideddin, aynı gün "Elviye-i Selâse Halkına" başlığı adı altında yayınladığı bir Hatt-ı Hümayûn'da; Osmanlılarla, Elviye-i Selâse halkı arasında köklü ve eski bağların koparılamayacağını bir kez daha ispat

⁵⁵ Fahrettin ERDOĞAN, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, İstanbul, 1954, s.162

⁵⁶ Anavatana ilhak ikdam 17 ağustos 1334/1918 s.2

⁵⁷ KURAT, **Türkiye ve Rusya (1798/1919)**, s. 491-492

⁵⁸ Fahrettin KIRZIOĞLU, **Edebiyatımızda Kars**, İstanbul 1958, s.146

edildiğini; artık ilhakin resmen kabulüyle Osmanlı topraklarından sayılan bu yerlerde, idarî işlerin ona göre yapılacağını bildirmişti. Padişahın İlhak Beyannamesi'nde söz verdiği şekilde, Elviye-i Selâse'de idarî teşkilatın kurulması için beş maddelik bir kararname hazırlanmıştır. Bu kararname şu şekildeydi:

"Madde-1. Batum, Kars ve Ardahan ile mülhakatında Batum ve Kars Livalarından mürekkebe Batum Vilâyeti teşkil edilmiştir.

*Batum Livası: Orta Batum, Çürüksu, Borkça, Maradit, Aşağı Acara, Yukarı Acara, Artvin, Ardanuç ve Şavşat kazalarıyla otuzbeş nahiyeden ve Kars Livası: Ardahan, Göle, Çıldır, Nefsi Kars, Süregel, Akbaba, Zarşat, Sarıkamış, Horasan, Kağızman, Nahçıvan, Oltu, Tavuskert ve Poshof kazaları ile altmışbeş nahiyeden mürekkebtir.*⁵⁹

Bundan sonra Türk Ordusu 1918 Mart ayı sonlarında Elviye-i Selâse ile birlikte Artvin, Borçka, Ardanuç, Şavşat kazalarını da işgal etmiş, bu yerlerde yeniden Türk idaresi kurulmuştur. Ne yazık ki, burada oluşturulan Türk idarisi pek kısa sürecek, bundan yedi ay sonra 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri gereği Türk ordusu Elviye-i Selâse'den çekilecek ve bu sefer de üç Sancak İngilizlerce işgal edilecektir.⁶⁰

---

⁵⁹ Hilmi URAN, **Hatıralarım**, Ankara 1959 s. 104–105

⁶⁰ ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, s, 209

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE ARTVİN

2.1. MONDROS MÜTAREKESİ VE ARTVİN

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaş'ında her ne kadar doğu cephesinde başarılar kazanarak Bakü'yü işgal edip, bir yandan Tebrize diğer yandan Dağıstan'da Demirkapı'ya dayanmışsa da özellikle güney cephesindeki durumunun kötüleşmesi ve cephe komutanlarının da mütareke yapılmasını istemesi ve yine müttefiklerimiz olan Bulgaristan, Almanya, Avusturya'nında İtilaf devletlerinden mütareke imzalamayı talep etmesi artık bizim için de savaşın sonunu getirmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de İtilaf devletlerine başvurarak savaşa son vermek istediğini bildirdi. Uzun uğraşlar sonrası mütareke görüşmeleri İngilizlerin Mondros Limanındaki Agemennon zırhlısında 27 Ekim 1918'de başladı. Bu görüşmelerde Osmanlı devletini Rauf (Orbay) Bey, Reşat Hikmet Bey ve Sadullah Bey, Ali Tükgeldi Bey; İngiltere ve Müttefiklerini de Amiral A. Calthorpe temsil etmiştir.⁶¹

Bu görüşmelerde A. Calthorpe'nin sunduğu mütareke şartlarında Elviye-i Selâse'yi ilgilendiren ilk madde, 7. maddedir. Çok tehlikeli olan bu maddenin; "*İhtilal ve ihtisas çıktığında, herhangi bir sevkül-ceyş noktasının işgali*"⁶² biçiminde yazılmasına Rauf Bey defalarca karşı çıkmış ve bu madde, Müttefiklerin güvenliklerini tehdit edecek bir durum olursa itilaf Devletleri herhangi bir noktayı işgal edebilecek şekilde değiştirilmiştir.⁶³

Yine Evliye-i Selase'yi ilgilendiren diğer madde ise 11. maddeydi. Bu maddede İran'ın kuzeybatı kısmındaki ve Maverayı Kafkas'daki Osmanlı Kuvvetlerinin hemen savaştan önceki sınırına çekilmesi istenmekteydi. Rauf Bey, İstanbul'dan gelen telgraftaki direktifler doğrultusunda; İran'ın kuzeybatısının boşaltılarak eski hududa dönülmesi için o bölgedeki kumandana hükümetçe verilen emrin yerine getirildiğini belirlemiştir. Yine Rauf Bey Kafkasya'daki vaziyeti ikiye ayırmanın doğru olacağını; Kafkasya'nın bir kısmı Ruslarla yapılan antlaşma üzerine

⁶¹ Doç.Dr. Selçuk URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, İstanbul 2008 s. 31-32; DAYI, *Evliye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 68

⁶² ORBAY, *Rauf Orbay'ın Hatıraları*” *Yakın Tarihimiz I*, s.368

⁶³ Ali Fuat TÜRKELDİ, *Mondros Ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948 s. 70

geri aldığımız Üç Sancak (Kars-Ardahan-Batum)'dan ibaret olduğunu, diğer kısmının ise bu bölgenin doğusunda kalan Kafkasya arazisi olduğunu belirterek ancak bu ikinci kısmın bize ait olmadığını ifade etmiştir. Sözlerine devam eden Rauf Bey, Berlin Muahedesi'yle Ruslara savaş tazminatı olarak bırakılıp Rus işgaline uğrayan ve daha sonrada Brest-Litevsk' antlaşmasıyla Ruslar tarafından bize iade edilen Üç Sancak bölgesinin boşaltılması; halen sükûn içinde bulunan bu yerlerde, kesinlikle hükümsizlik ve anarşi doğuracağını ve Kafkas Milletleri'nin de varlıklarını tehlikeye atacağını ifade etti. Kafkasya'daki bu kargaşa ortamının ihtilâlcî Rus idaresinin, tekrar buralara dönmesini sağlayacağını bununda, İtilaf Devletleri'nin hiç istemeyeceği ve belki de ileride önlenemeyecek birtakım kötü durumlara neden olacağını belirtip, bu Üç Sancağımızın boşalttırılmasını isteyen maddenin silinmesini istemiştir.⁶⁴ Türk Heyeti'nin bu görüşleri çerçevesinde 11. madde; *"İran'ın şimali garbi kısmındaki kuvâyı Osmaniye'nin, derhal harbden evvelki hudud gerisine celbi hususunda, evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverayı Kafkas'ın evvelce kuvâyı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emridildiğinden; kısmı mütebakisi müttetikler tarafından vaziyeti mahallîye tedkik edilerek talep olunursa, tahliye edilecektir"* biçiminde kabul edilmiştir. Bu da demek oluyordu ki, İtilâf Devletleri, birtakım incelemeler neticesinde, Elviye-i Selâse'nin boşaltılıp boşaltılmayacağına karar vereceklerdir. Bu durumda, Kars ve Ardahan'ın elimizde kalmasını sağlamıştır.

Yine Evliye-i Selaseyi ilgilendiren diğer madde ise 15. madde idi. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti, Batum ve Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecek denilmekteydi.⁶⁵ Bu durum üzerine Rauf Bey, Batum'un İtilâf Devletleri tarafından işgalinin, oradaki Osmanlı idaresine son vermek amacıyla olup olmadığını sorduğunda, Calthorpe; Batum'un işgali hükmünün konmasındaki amacın, Almanların Kafkaslar'a sızmalarına mani olmak olduğunu ifade etmiştir. Bu cevap üzerine Rauf Bey bu taktirde Batum petrolerinden faydalanmamızı engelleyecek herhangi bir durumun olmadığını ifade etmesi üzerine, Amiral Coltharpe de yalnız petrol değil, daha ne bulursanız alabilirsiniz, şeklinde cevap vermişti.⁶⁶ Batum'un, yönetimine ve Batum'daki ekonomik menfaatlerimize zarar gelmeden ve barış

⁶⁴ ORBAY, *Rauf Orbay'ın Hatıraları*” Yakın Tarihimiz I, s.304

⁶⁵ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s. 33-34

⁶⁶ ORBAY, *Rauf Orbay'ın Hatıraları*” Yakın Tarihimiz I, s.401

imzalanıncaya kadar geçici işgal edileceği anlaşıldığından, Osmanlı delegeleri sorunun bu şekilde çözümünden memnun idiler.

Fakat, Kafkaslar'daki bütün demiryollarının İtilâf Devletleri emrine verilmesinin, memleketin gerekli ihtiyaçlarının karşılanmasında ve terhis edilecek askerlerin memleketlerine gönderilmesi sırasında, birtakım problemler meydana getireceğini tahmin eden Rauf Bey, bu meseleyi dile getirmiştir. Bunun üzerine Calthorpe de bu konuda memleketin ihtiyaçlarını dikkate alacaklarını, amaçlarının halka eziyet etmek olmadığını ifade ederek maddeye "*Ahâlînin ihtiyacının tatmini, nazarı dikkate alınacaktır*" şeklinde bir cümle eklemiştir.

Yine Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi de ilk tebliğ edildiğinde; "*Ermeni Vilâyet-i Sittesi'nde iğtişâş zuhurunda mezkûr vilayetlerin, İtilâf Devletleri tarafından İşgali hakkının mahfuziyeti*" biçimindeydi. Türk delegeleri, bu maddeye de şiddetle itiraz etmişlerse de Amiral Calthorpe, değişikliği kabul etmemiş, sadece maddedeki, "*Ermeni Vilâyât-ı Sittesi*" ifâdesi; "*Vilâyât-ı Sitte*" şeklinde değiştirilmiştir.⁶⁷

Mütareke görüşmelerinde bu çetin pazarlıklarla artık son oturuma gelindiğinde Amiral Calthorpe'nin Osmanlı Heyetine, ya imzalayın ya da geri dönün şeklinde kesin ve sert ifadede bulunmasından sonra, Mütarekeyi imzalamaktan başka çaresi olmadığını anlayan Türk delegeleri, 30 Ekim 1918'de mütarekeyi imzalamışlardır.⁶⁸

2.1.1. Mondros Mütarekesinin Uygulanışı ve Türk Ordusunun

Kafkasya'dan Çekilişi

Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce Ahmet İzzet Paşa 21 Ekim 1918'de 9. Ordu Kumandanlığına verdiği emirle, Brest- Litovsk'la kazanılan toprakların dışındaki yerlerin 24 Ekim 1918 tarihinden itibaren, 6 hafta içinde boşaltılmasını istemişti. Osmanlı Hükümeti'nin Kafkasya'dan çekilme konusunda bu denli acele etmesi, bu bölgedeki hâkimiyetinin Brest-Litovsk'a aykırı bulunmasından değil, o zamanki siyasî ve askerî şartlar gereği idi. Zaten, savaşın gidişatı Osmanlı açısından iyi değildi ve Osmanlı Devletinin Kafkaslardaki hâkimiyeti de uzun süreli olamayacaktı. Bu sebeplerle eğer, Osmanlı Devleti kendi isteğiyle Kafkaslardan

⁶⁷ DAYI, *Evliye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 68

⁶⁸ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s. 32

çekilirse (veya çekilir görünürse) en azından Elviye-i Selâse'yi elde tutabileceğini düşünmekteydi. Zaten Elviye-i Selâse'nin ilhakı, Brest-Litovsk'a aykırı değildi. Bunun birinci nedeni bölge nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan Türkler ve Müslüman halk, Türkiye ile birleşmeyi istemişti. İkincisi; Ermeni ve Gürcü mezalimi altında inleyen, yok edilen, kendi ırkından olan insanların çektikleri eziyete son vermek için Türk Ordusu Kafkaslarda ilerlemişti. Üçüncüsü; Brest-Litovsk'u tanımayan Maverayı Kafkas Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi üzerine savaş başlamış, bunun sonucunda Batum Antlaşması imzalanarak bu topraklar ilhak edilmişti.

Sonuçta 9. Ordu, Hükümetten aldığı emir doğrultusunda 15 Eylül 1918'de zapt edilen Bakü, 16/17 Kasım,⁶⁹ Tebriz'de, 18 Kasım'da Türk kıtaları tarafından tahliye olunmuştur. Azerbaycan ve bütün doğu Kafkas bölgesini tahliye eden Türk kuvvetleri, 4 Aralık'ta Arpaçay üzerindeki 1877 sınır hattına gelmişlerdi. Kafkaslardan tahliye edilen ordunun büyük kısmı Batum'da toplanmış ama araçsızlık dolayısıyla askerlerin nakli zorlaşmıştı. İngilizlerden, mütemadiyen demiryolları durumu kastedilerek, askerlerin nakli için vapur istenmesine ve mütarekenin 11. maddesindeki; "*Ahâlînin ihtiyacının tatmini, nazar-ı dikkate alınacaktır*" ifadesine rağmen, Türk Ordusunun nakline yardımcı olunmadığı gibi, kullanılabilir araçlardan da mahrum edilmiş ve ordunun yürüyerek geri dönmesi istenmiştir.⁷⁰

Mütareke'nin imzalanmasının akabinde, İtilâf Devletleri Musul ve İskenderun'u haksız işgal etmişlerdi. Mütarekenin feshi durumunda, tekrar savaş çıkabileceğinden korkan Osmanlı Hükümeti'nin bu pasif davranışı, İtilâf Devletleri'ni daha da cesaretlendirmiştir. Galip devletlerce 8 Kasım 1918'de Amiral Calthorpe'a verilen emirde; "*Bütün Türk kıtaları Kafkasya'dan, 1914 yılı hudut gerisine alınmalıdır*" deniliyordu.⁷¹ Çok az zaman sonra İngilizler, 11 Kasım 1918'de, Osmanlı Hükümeti'ne; Mütareke'nin 11. maddesine ek olarak verdikleri bir notada; bütün Türk birliklerinin cephaneleriyle birlikte, Elviye-i Selâse'yi tahliye etmelerini istemişlerdi.⁷²

---

⁶⁹ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 72

⁷⁰ Galip Kamil SÖYLEMEZOĞLU, *Başımıza Gelenler, (Yakın Bir Mazinin Hatıraları)* İstanbul 1939 s. 29

⁷¹ Gotthard JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, Ankara 1970 s. 3

⁷² Tefik BIYIKLIOĞLI, *Mondros Mütarekesi'nde Evliye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar*, Belleten XXI / 84, Ankara 1957 s. 573-574

Bu haksız bir istek aynı zamanda Mütarekeye de, aykırı idi. Çünkü, mütarekenin 11. maddesinde; İtilâf Devletleri, yerinde inceleme yaptıktan sonra, buraların boşaltılıp boşaltılmayacağına karar vereceklerdi. Eğer, 11. maddeye uygun davranıp bölgede inceleme yapacak olsalardı; Osmanlı Devleti aleyhine karar verebilmeleri imkânsızdı. Çünkü kısa bir süre önce yapılan plebisit; Osmanlı Devleti'nin o topraklardaki hukukî, tarihî, millî ve ırkî üstünlüğünü göstermişti. İtilâf Devletleri, yapılacak bir inceleme ile bunu, ikinci defa ispat etmeye cesaret edemezlerdi. Bunun için, 11. maddeyi kendi istekleri doğrultusunda yorumlamışlardır.

23 Kasım 1918'de Harbîye Nezâreti, 9. Ordu Kumandanı'na; İngilizlerin Kars, Ardahan ve Batum'un tarafımızdan boşaltılmasını istediklerini, birliklerimizin, en azından burada kışı geçirmeleri için İngilizler nezdinde teşebbüse geçildiğini bildirmişti. Erkânı-ı Harbîye-i Umûmiye Reisi, İngiliz İrtibat Subayı Yarbay Murphy'e; askerimizin, hiç değilse bu kışı Elviye-i Selâse'de geçirebilmesi için müracatta bulunmuştu. Ancak Murphy, 24 Kasım'da; Elviye-i Selâsenin tahliyesinin İtilâf Harb Konseyinde alınmış bir karar olduğu bu nedenle sonradan işgal olunan bu üç sancaktaki askeri birliklerin tahliye işinin mütareke hükümlerine göre yapılmasının gerekli olduğu şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap artık Elviye-i Selâse'nin boşaltılmasının şart olduğunu göstermekteydi.

Nitekim 25 Kasım 1918'de Harbîye Nâzırı namına Cevad imzasıyla 9. Ordu Kumandanı'na gönderilen emir de; Elviye-i Selâse'nin tahliyesi bildirilmiştir. Bunun üzerine Yakub Şevki Paşa, itiraz ederek şahsî fikirlerini belirttiği 26 Kasım 1918 tarihli cevabında; *"Mütareke şartlarında Elviye-i Selâse'nin boşaltılması, yerinde tedkikat yapıldıktan sonraya bırakılmıştı. Bu, henüz yapılmamıştır. Evvela bir heyet gelip görmelidir... Osmanlı askeri burasını boşaltırsa kim işgal edecektir. Ermenilerin ve Gürcülerin bir hakları yoktur. Ruslar gelirse, buna itiraz olunamaz. Bu memleketleri boşaltıp; anarşi içinde bırakmak ve yüzbinlerce insanı heder etmek, insanlığa aykırıdır. Brest-Litovsk hududu dışında ve Elviye-i Selâse'de Müslümanlar, Ermeni ve Gürcü hakimiyetine girmemeyi ve müdafâa etmeye karar vermişlerdir"* diyerek, verilen tahliye emrine itiraz etmiştir.

Fakat yapılan bütün bu itirazlar ve direnmeler boşuna idi. Türk askerinin Elviye-i Selâse'den geri çekilmesinden başka yapacağı başka bir şey yoktu.⁷³

Öte yandan Ordu'nun Elviye-i Selâse'den çekilmesi haberi halk arasında büyük bir üzüntü ile karşılanmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra ortaya çıkan bu yeni durumla Osmanlı imparatorluğu fiilen yok olmaktaydı. Yaşanabilecek olayları iyi gören Elviye-i Selâse'deki Türk-İslâm ahali, kırk yıllık Rus esaretinden sonra yeni bir esarete uğramamak için Anadolu'daki kardeşlerinden daha önce; Hürriyet ve istiklâl Mücadelesine başlayacaklardır.⁷⁴

Bu amaçla bölge halkını yatıştırarak ordunun, halkın mal ve can güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri alacağını belirten Y. Şevki Paşa ve 3. Fırka Kumandanı Halid Bey'in teşvik ve yardımlarıyla, 29 Ekim 1918'de "*Ahıska Hükümet-i Muvakkatası*" kurulmuştu. Bu durum halkın, Türk Ordusu'nun çekilmesiyle kendisini Ermeni ve Gürcü çeteleri karşısında; müdafaasız bırakmak isteyen, İtilâf Devletleri'ne karşı ilk tepkileri idi, ve de son olmayacaktı. Bölge halkı ne olursa olsun mücadeleye devam edeceklerdi.⁷⁵

Kars Mutasarrıfı Hilmi Bey hatıralarında, Türk askerinin çekileceği haberi duyulduğunda; halkın birden bire karanlıklara gömüldüğünü, kimsenin ağzını bıçak açmadığını belirterek; barışa kadar buraları işgal edecek olan İngilizlerle temastan kaçınan Y. Şevki Paşa'nın, şehirdeki idareyi, millî bir teşekküle bırakarak çekilmeyi uygun gördüğünü; Karslıların da, böyle bir teşekkülü kabul ettiklerini bildirmektedir.⁷⁶

Y. Şevki Paşa'nın teşvik ve yardımları ile halk ikinci tepkisini Kars'ta göstermiş ve 5 Kasım 1918'de "*Kars Milli İslâm Şûrası*" kurulmuştur. Şura, İtilâf Devletleri'nin isteğine boyun eğmektense Ermeni ve Gürcülerle çarpışmayı tercih etmiştir. Üçüncü tepki ise Kasım 1918'de Iğdır merkezi olmak üzere kurulan "*Aras Türk Hükümeti*" idi. Bu tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olan İngilizler için Rauf Bey; "*Lüzumsuz ve icâbsız hareketleriyle bir milleti şeref ve namusunu korumak*

---

⁷³ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s. 138; DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 74

⁷⁴ Dr. Ahmet Ender GÖKDEMİR, *Milli Mücadele'de Elviye-i Selase*, 1. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987-Ankara, s.933

⁷⁵ Fahrettin ERDOĞAN, *Türk Elleriinde Hatıralarım*, İstanbul 1954 s. 165

⁷⁶ Hilmi URAN, *Hatıralarım*, Ankara 1959 s. 109

azmiyle silâha Sarılıp mücadeleye sevk ettiklerinin farkında olmayışları idi ki; bizim o kabuslu günlerdeki en büyük kazancımız da, işte bu idi" ⁷⁷ demiştir.

9. Ordu, Elviye-i Selâse'yi terk etmeden önce, halka gerekli yardımlarda bulunmuş ve teşkilatlanmasını sağlamıştı. Fakat halkın endişe ve korkuları bununla bitmemiştir. Halk, Türk askerinin bölgeden çekilmesinden sonra Ermenilerin katliamlarından korkuyordu. Nitekim Y. Şevki Paşa'nın 27 Kasım 1918'de Harbîye Nezâreti'ne gönderdiği şifrede; her gün alınan raporlardan, Ermeni mezâliminin devam ettiğinin anlaşıldığını, hududumuza yakın bulunan ahalinin dahi aynı akıbete maruz kalacaklarından korktuklarını, hayatlarının askerlerimiz tarafından muhafazasını veya askerimiz çekilmeden evvel göç ettirmelerini istediklerini, göçün men edildiğinden bu müracâatlarının orduca yerine getirilmediğini, ahalinin yalnız bırakılmasının halkın üzerinde kötü tesir yaptığı ve onları ümitsizliğe düşürdüğü belirtilerek, daha öncede bildirdiği gibi, bu zavallı halkın namus ve hayatlarının kurtarılması için lazım geleninin yapılmasını istemiştir. ⁷⁸

2.1.2. Batum'da İngiliz İşgali

Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesinde, Batum'un işgal edileceği belirtiliyordu. Fakat ne zaman işgal edileceği belli değildi. ⁷⁹ Bununla beraber İngilizlerin, 9. Ordu Batum'u terk etmeden orayı, işgal etmeyi düşünmedikleri kesin idi. Çünkü işgale hem bölge halkının hem de oldu-bittiler karşısında kalarak geri çekilmek zorunda kalan ordunun göstereceği tepkiler yapılacak işgali olumsuz yönde etkileyebilirdi. Genel Kurmay Başkanlığı'nca 9. orduya verilen 9 Aralık 1918 tarihli Orduyu tahliye etme emri üzerine 10 Aralık'tan itibaren, 9. Ordu Batum'dan çekilmeye başlamıştı. Bu durum karşısında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerinden daha bir ay geçmeden 27 Kasım 1918 tarihinde Batum'a asker çıkaran İngilizler, 10 Aralıkta 9. Ordunun çekilmesiyle birlikte 17 Aralık 1918 günü Batum'u resmen işgal etmişlerdi. Batum'un işgalinden bir müddet sonra Gürcülerin Artvin, Ardanuç ve Şavşat'ı işgal etme tehlikesi belirince İngiliz Birlikleri Artvin, Ardanuç ve Şavşat'ı da işgal ettiler. ⁸⁰ 24 Aralık gecesi İngiliz Kıta Kumandanı General

⁷⁷ ORBAY, **Rauf Orbay'in Hatıraları**, Yakın Tarihimiz Dergisi, . II, s. 400

⁷⁸ DAYI, **Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 81

⁷⁹ URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 144

⁸⁰ URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 138; ÖZDER, **Artvin ve Çevresi 1838–1921 Savaşları**, s.186; Kazım KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1960 s. 567

Walker, Batum Müstahkem Mevkî Kumandanı Cemal Paşa'ya; Batum'un artık işgal edildiğini ve Őehre İngiliz bayrakları Őektiklerini bildirerek, Türk bayrağının bu akşamdan itibaren indirilmesini istemişti.

İngiliz İŞgal Komutanı General Walker, 26 Aralık'ta Cemal Paşa'ya gönderdiği yeni bir notada Batumda oluŐturulacak yeni idare hakkında bilgi de vermekteydi. Buna göre General Walker, Batum Askeri Valisi olarak General Gowan Cookles (Cooke-Collis)'i atamıŐ ve Şehri bu askeri valinin kontrolünde Batum Rus Cemiyeti Reisi Maslof'un başkanlığında Batum daki ŐeŐitli milletlerden oluşturulan bir heyete bırakmıştı. Yeni idarenin tam manasıyla yerleŐinceye kadar Osmanlı memurları bir hafta boyunca bu yeni yönetime yardım edecekti. Bu düzenlemeyle oluşturulan yönetim güya daha sonra İngilizlerin gözetiminde Milli Meclise devredilecekti. Yine bu uygulamaların Mondros Mütarekesine aykırı olmasına rağmen Kars ve Ardahan'da da uygulanacağı General Walker tarafından bildirilmişti.

Osmanlı Mülki idaresinin Evliye-i Selase de İngilizlerce ortadan kaldırılması, Hariciye Nezareti'nin Harbiye'ye gönderdiği 26 Aralık 1918 tarihli tezkireye tamamen aykırı idi. Őnk 26 Aralıktaki tezkirede Hariciye Nezareti; Osmanlı mlk idaresi Elviye-i Selâse'de kalmaya devam edecektir demektedir.⁸¹ Ancak İngiliz generalin 26 Aralıktaki notasından sonra Dahliye Vekâleti, 29 Aralık'ta; Batum Mutasarrıfına; Batum Mlk idarenin İngilizlere teslim edilerek, memurların geri dönmelerini emretmişti. Aynı gün, Batum mlk idaresi ve limanını teslim alan İngilizler, limana bir reis tayin etmişlerdi.

30 Aralık 1918'de Batum'daki İngiliz İŞgal Komutanı, Y.Şevki Paşa'yı ziyaret ederek; Batum bölgesindeki bütün askeri birliklerin tahliyesini istemişti. Y.Şevki Paşa'nın endiŐesi, Batum'daki hükümet idaresi ve posthanesinin İngilizlere tesliminden sonra bu işgalin Elviye-i Selâse'deki diğer idarî teşkilata sıŐramasıydı ki, böyle bir işgal karşısında ne yapmak gerekecekti? Bu konuda Hkmet'in, 26 Aralık'ta verdiği talimat uygulanacak ise, mutlaka jandarma teŐkilatının kurulması gerektiğini; eğer, ordu ile mlk hkmette Batum'u tahliye edecekse, mahall teŐkiltn kurulmasının Şart olduğu bildirilerek; bu konuda, emir verilmesi istenmişti.

Bütün bunlar yaşanırken Ordumuzun Batum'dan nakli de devam etmekte idi. Nakil işin bekleyen 25.000 subay ve erlerimize, İngilizler Çok kötü davranıyorlardı.

---

⁸¹ URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 144 -145

Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa ile İstanbul'daki İtilâf İşgal Kumandanı arasında 6 Ocak 1919'da yapılan görüşmelerde; Batum'dan tahliye edilecek olan kıtalarımızın beraberinde "*silâh, mîtralyöz ve toplarını*" götürmeleri kararlaştırılarak bu karar aynı gün 9. Ordu Kumandanı'na iletilmişti. Fakat, İngiliz Karadeniz Ordusu Kumandanı Ceneral G.F.Milne, bu kararı çiğneyerek askerlerimizin, silahlarını götürmesini engellemiştir. Bizden alıkonulan bu silah ve cephaneler, daha sonra, İngilizler tarafından Türklere karşı kurdurulan Ermeni ve Gürcü çetelerine dağıtılmıştır. Nitekim Batum'un tahliyesi, Ocak 1919 sonlarına doğru tamamlanmıştır. Batum Müstahkem Mevki Kumandanı Cemâl Paşa, gerekli işleri görmesi için Menzil Müfettişi'ni atayarak; 23 Ocak'ta, Batum'u terk etmiştir.⁸²

İngilizler Batum'u işgal ettikten sonra 26 Aralık 1918'de Kars'ı ve Ardahan'ı da işgal etmişlerdi. İngilizlerce yapılan bu işgallerle Elviye-i Selâse'deki Türk idaresi Mondros Mütarekesine aykırı bir şekilde bitirilmiştir.⁸³ Mütareke'nin imzalanmasından üç ay sonra Osmanlı Harbiye Nezareti Kolordu kumandanlıklarına verdiği 28.1.1335 (1919) tarihli emirde Ordu birliklerinin Elviye-i Selâse'yi tahliye etmesi gerektiği, bu nedenle Şubat başlarına kadar buralarda Osmanlı kuvvetlerinin kalmaması bildirilmekteydi.⁸⁴

2.2. ELVİYE-İ SELASE'DE MİLLİ TEŞKİLATLANMA

2.2.1. Kars Kongreleri

Brest-Litovsk Antlaşması ile yeniden anavatana kavuşmuş olan Üç Sancak, maalesef Türk idaresinde çok kalmadı. Çünkü Türk kuvvetleri Mondros Mütarekesi hükümlerine uyarak 1914 sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştı. Üç Sancak ve Güney Kafkasya'nın boşaltılması ile ilgili hükmü 31 Ekim -1 Kasım 1918 günlerinde gözleri dolu, Türk subaylarından öğrenen Üç Sancak ve Ahıska Türklerinin ileri gelenleri kendi deyimleri ile "*başı kesilmiş tavuk gibi*" çırpınmaya başlamıştı. Ancak kısa sürede üzerinden şaşkınlığını ve umutsuzluğunu atan bölge halkı Elviye-i Selaseyi boşaltırken oralarda milis teşkilatlanması ve bir takım siyasi teşekküller kurulmasına bölge halkının ileri gelenleri tarafından başlanmıştır.⁸⁵ Hilmi Bey'in, Fahreddin Bey'e Kars'ta bir kongrenin toplanması hakkındaki uyarıları ve bu konuda

⁸² DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 76-77

⁸³ Yrd. Doç. Dr. Serpil SÜRMEĒĒ, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara 2001 s. 376

⁸⁴ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, s. 211

⁸⁵ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, s. 216

yardım sözü vermesi üzerine; Batum'dan Doğu Beyazid'e kadar olan yerlerdeki, bütün mutasarrıf ve kaymakamlara beyanname gönderilerek halk, yapılacak kongrelere davet edilmişti. Yine bu dönemde 10 Kasım 1918 de Osman Server Bey ve arkadaşları 3. Fırka Kumandanı Halid Bey'in yardımı ile “ *Ahıska Milli Şura*” şubelerini açmışlardı. Bu doğrultuda 15 Kasım 1918' de Cuma günü düzenlenen Birinci Kars Kongresi'nde, Piroğlu Fahrettin Bey'in başkanlığında 8 kişilik bir "*Muvakkat Heyet*" oluşturuldu. Kongre sonunda Kepenekçi Emin Ağa başkanlığında "*Millî İslâm Şurası Merkezi Umumisi*" adı ile yerli bir hükümet kuruldu. Yeni kurulan bu hükümetin 2. Kars Kongresi'ne kadar şu çalışmaları yapma kararı aldı. Bunlar: 1- Bütün haberleşme araçları yararlanılarak, Kars, Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek Sancak ve kazalarından 30 Kasım 1918'de, Kars'ta yapılacak olan kongreye temsilci göndermelerinin istenmesi. 2- Bir yandan çekilmekte olan Türk ordusundan müstahkem yerler ile askeri binaları ve tesisleri teslim almak için çalışmalar yapmak, bir yandan da Kars Sancak ve kazaları ile Ahıska, Artvin ve Batum şehirleri ile kazalarında merkezi Kars olmak üzere kısaca "Millî Şura" denilen Millî İslâm Şurası'nın şubelerini açıp teşkilâtı genişletmek ve bölge halkını bilinçlendirerek birlik ve beraberliği sağlamak için çalışmalar yapmaktı.⁸⁶

1. Kars Kongresinde yapılan davet üzerine; Ordubad, Nahçıvan, Kamerli, Sürmeli, Serdarabad, Doğu Şûregel, Ahılkelek, Ahıska, Kars, Ardahan, Batum sancak ve kazalarından 60 halk temsilcisinin iştirak ettiği, 2. Kars Kongresi, 30 Kasım 1918 tarihinde Kars 'ta toplandı. Kongre Fahreddin Bey tarafından açılmıştır. Fahrettin Bey, ilk kongrede yardım için toplanan 3000 Lira'nın makbuzunu sunarak, kongreden bir başkan, bir yardımcı ve iki katip seçilmesini istemişti.

Kongre Başkanlığı'na, Şûregel Kaymakamlığı ve Fahri Alay Kumandanlığı görevini yürüten, Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey, oybirliği ile seçilmişti.

Çalışmaları üç gün süren bu kongrenin bitimine doğru, 10 delegenin de iştirakı ile kongreye toplam 70 delege katılmış oldu.

Bu kongrede;

Kars Millî İslâm Şûrası Hükümeti teşekkül etmiş ve bu Hükümetin Reisliği'ne de "Fahri Alay Kumandanlığı" görevi üzerinde kalmak şartıyla, Cihangiroğlu İbrahim Bey, yardımcılığına da Kepenekçi Emin Ağa seçilmişti. Merkezi Kars olmak

---

⁸⁶ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s.92-93

üzere kurulan bu Millî Şûra Hükümeti'ne, Ekim 1918'de kurulan "*Ahıska Hükümeti Muvakkatı*" ile Kasım 1918'de merkezi Iğdır olmak üzere kurulmuş olan "*Aras Türk Hükümeti*" ve "*Batum Millî Şûrâ'sı*" bağlanmışlardır. Böylece, Batum'dan Ordubad'a; Ağrı Dağı'ndan Azgur'a kadar ki bölge halkının birlik ve beraberliği sağlanmıştır. Yine bu kongrede daha önce kurulmuş olan 8 kişilik "Muvakkat Heyet'inin üye sayısı artırılarak 12'ye çıkarılmıştır. Bu "*Merkez Mümessilleri Heyeti*"ni oluşturan kişiler;

- 1- Karşlı Cihangiroğlu Hasan Bey,
- 2- Sarıkamışlı Piroğlu Fahreddin Bey,
- 3- Çıldırlı Dr. Esad Bey,
- 4- Akbabalı Hacı Abbasoğlu Kerbalâyî Memmed Bey,
- 5- Karaçantalı Hacıoğlu Ahmed, 6-Oltulu Molla Bilal Efendi,
- 7- Erivanlı Ahundoğlu Takı Bey,
- 8- Iğdırlı Ali Beyoğlu Memmet Bey,
- 9- Gümrülü Halıcıoğlu Yusuf Bey,
- 10- Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa,
- 11- Kağızmanlı Atı Rıza Bey,

12- Dığorlu Camadanlı Maksut Ağaoğlu Hasan Ağa'lar idi. Bu 12 kişilik heyet, Hükümet'in parlamentosunu teşkil ediyordu.

Çekilen Türk Ordusu, Evliye-i Selase'nin idaresini Müttetikler adına İngiliz Heyeti'ne bırakırken, elinde bulunan silah ve cephaneyi de çeşitli yollarla gizlilik içerisinde Milli Şûrâ'ya bırakıyordu. Çekilen Türk Ordusunun bıraktığı bu silah ve cephanenin teslim alınıp, ilgili kişiler ile halka dağıtılmasına ve ayrıca Milli Şûra Hükümetine bağlı 8.000 kişilik bir askeri birlik kurulmasına kongrede karar verilmişti. Geri çekilen Türk Ordusu tarafından, her bakımdan desteklenen bu askerî birlikler, Aras boylarında Ermenilere; Kür boyu ve Acara taraflarında ise Gürcülere karşı savaşması planlanmıştı. Yine bu kongrede, Milli Şûra Hükümeti, ne olursa olsun Osmanlı Devleti'ne ve İslâm Halifeliği'ne bağlı kalınarak, Türk bayrağının kullanılmasına, adli ve idarî işlerin Osmanlı Devleti kanunları çerçevesinde yürütülmesine karar verdi. Yine bu kongrede Oltu, Ardahan, Kağızman ve Nahçıvan'da beşer kişilik Milli Şûraların kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca bu kongre sonrasında, Yenibahçeli Şükrü Bey'in ağabeyisi Nail Bey, Batum teşkilâtını; (Batum

Mebusu) Edib Bey, Murgul teşkilâtını; Müyesser Paşa ve (Batum Mebusu) Ali Rıza Bey Acara teşkilatını kurmak için görevlendirilmişlerdir.⁸⁷

2.2.2. Ardahan Kongreleri

Daha önce belirttiğim gibi başta 3. Fırka Kumandanı millî kahraman İstanbul-Eyüplü Yarbey Halid Bey (Deli Halid Paşa) olmak üzere yerli kahramanlarımız tarafından 5 Kasım 1918'de Kars'ta "*Kars İslâm Şurası*" kurulmuş ve bu kongrede, Ardahan, Kağızman, Oltu Sancakları ile Ahıska, Batum ve Artvin şehirlerinde de birer şube açılmasına karar verilmişti. Bu ilk direnme ve ilk millî birlik ve beraberlik hareketinden sonra 3-5 Ocak 1919 tarihinde Ardahan da 1. Ardahan Kongresi toplandı.⁸⁸

Ardahan Kaymakamı Rasim Bey (Acar)'ın evinde 3.Fırka Kumandanı Yarbey Halid Bey'in liderliğinde toplanan 1. Ardahan Kongresi azaları, 1-Deli Halid Paşa 2-Dr. Hakkı Cenâb, 3-Dr.Abidin, 4-Dr. Fuat Sabit, 5-Ardahanlı Hamşioğlu Rasim, 6-Filibeli Hilmi, 7-Baytar Kaymakamı (Yarbey) Arif, 8-Erzurumlu Cafer (Erçikan) Beylerden oluşmuş ve ilk toplantıda Yarbey Deli Halid Bey başkanlığa seçilmişti. Kongre başkanı seçilen Yarbey Halid Bey, açılış konuşmasında kongre üyelerine özetle; Osmanlı Devletince kabul edilen Mondros Mütarekesi şartlarını uygulamamak için eldeki silahları bırakın teslim etmeyi; düşmanla çarpışıp, yeniden silahlanacak, daha yeni kurtulan bu topraklarımızla birlikte Anavatanı kurtarmak için geniş ölçüde teşkilât kurup, zafere kadar yılmadan ve tesanütle çalışacak ve Milli Şura Hükümetinin bölgelerindeki temsilcileriyle birlikte Ardahan'da yeni bir kongre yapacaktır. demiştir.⁸⁹ 1. Ardahan Kongresi'nin kararları hızlı bir şekilde telgraf ve telefonlarla etrafa duyurularak, İngilizler işgale başlamadan önce, delegelerin Ardahan'a gelmeleri istenmiştir.

Açıkça görülüyor ki 1. Ardahan Kongresi'nin toplanma sebebi ve alınan kararlar sadece, Elviye-i Selâse'nin kurtarılması ile ilgili gibi görünse de, yeni

---

⁸⁷ Serpil SÜRMEİ, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Ankara 2001 s. 376

⁸⁸ Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** Cilt II, İstanbul 1991 s.226; ÖZDEMİR,

Artvin Tarihi, s. 213

⁸⁹ Ahmet Ender GÖKDEMİR,, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1989 s. 79-94

kurtulan bu topraklarımızla birlikte Anavatanın kurtarılmasından bahsedilmesi çok önemlidir.⁹⁰

7-9 Ocak 1919 günlerinde 1. Ardahan Kongresinin yapıldığı konakta 2. Kongreyi yapmak üzere Birinci Kongre'ye katılan kişilerden başka; 1-Ahıska'dan Maden Mühendisi Şerver(Atabek), 2-Ahılkelekli Mehmed Ali, 3-Afzal, 4-Kars'dan Cihangiroğlu İbrahim, 5-Kardeşi Hasan Han, 6-Kağızman'dan Ali Rıza (Ataman), 7-Çıldır'dan Dr.Esad (Oktay), 8-Oltu'dan Tahirzâde Yusuf, 9-Şakir oğlu Ahmed, 10-Ramiz, 11-Akbaba'dan Hacı Abbas oğlu Mehmed, 12-Olur'dan Rüstem Beyler gibi 12 halk temsilcisi katılmıştır.⁹¹ Bu kongreye 9. Ordu Kumandanı Harputlu Yakup Şevki Paşa' da davet edilerek aynı zamanda başkanlık teklif edildi. Ancak Yakup Şevki Paşa kendisine yapılan başkanlık teklifini hastalığını mazeret göstererek ve özür dileyerek kabul etmedi.⁹² Birinci Kongre'de olduğu gibi 2. Ardahan Kongresinin liderliğini yine Halid Bey yapmıştır. 2. Ardahan Kongresinde alınan kararlar şunlardır:

1 - Kars şehri merkez olmak üzere bütün Millî Şurâ'lar temsilcilerini seçip göndererek "*Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkatai Milliyesi*"ni kurmak üzere Kars'ta bir büyük bir kongre yapılacaktır.⁹³

2- İngilizlerin sürekli ısrar ve İstanbul'un baskıları yüzünden son birliklerini 1914 sınırı gerisine (Erzurum) çekmekte olan 9.Ordu'dan silah ve malzeme yardımı olarak yerli halktan erler toplayıp, ordudan kalacak olan gönüllü çavuş, onbaşı ve erlerle 3. Fırka'dan ayrılacak subaylar idaresinde Ermeni ve Gürcüleri memlekete sokmayacak askeri düzen ve birlikleri kurmak,

3-Trabzon'da "*İstiklâl*" ve "*İkbâl*" Batum'da "*Sada-i Millet*", Erzurum'da "*Albayrak*" adlarıyla çıkan gazeteler ile içeridekileri uyarmak, dışarıdakilere de yayın ve resmi belgelerle millî hakları tanıtmak,

4-Hiçbir şekilde mevcut silahlarımızı İngilizlere ve onun ortaklarına (Ermeni ve Gürcüler) teslim etmemek ve 1914 sınırı gerisine çekilecek 8. Fırka Kumandanı Yarbay Halid Bey'in Elviye-i Selase'ye (Batum-Ardahan-Kars) askeri yardım ve

⁹⁰ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat*, s. 97

⁹¹ Gürsoy SOLMAZ, *Deli Halid Paşa*, Ankara, 1996 s. 33

⁹² DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat*, s. 97

⁹³ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, s. 214

müdahalesini devam ettirmek kararı alınmıştı.⁹⁴ 2. Ardahan Kongresi'nin toplandığı ilk gün, İngiliz Generali F. Walker, ordumuzun bir an evvel Kars'ı boşaltması, Kars'ın Ermenilere verilmesi hususlarında Yakup Şevki Paşa ile görüşmekteydi. İngiliz Generali F. Walker, Yakup Şevki Paşa'dan bunları talep ederken, kongreye katılan delegeler, Mondros Mütarekesi'nin kendilerine haksızlıkla uygulanan ve silahların terkini isteyen maddelerini tanımayacaklarına dair ant içerek, mücadele kararı almaktaydılar.

Bu delegelerden biri olan Osman Server Bey, Batum'a döndükten sonra, 15 Ocak 1919'da General Walker ile görüşmüş, bu görüşmede Osman Server Bey, Ahıska-Ardahan-Kars bölgelerinde, yerli halkın Milli Şûra Hükümeti'ni kurarak, idareyi ele aldığını, General Walker'e bildirmiştir. 1. ve 2. Ardahan kongrelerinden hemen sonra alınan kararların, Evliye-i Selase dâhilinde hiçbir taviz vermeksizin uygulanmasına çalışılmıştır.⁹⁵

2.2.3. Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Daha önce de belirttiğim gibi, Batum, Ahıska, Ahılkelek, Ardahan, Artvin. Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır, Nahçıvan, bölgelerinde Milli Şuralar ve bunlara bağlı milli kuvvetler meydana getirilmişti. Millî Şura adı verilen bu teşekküllerin en kudretlisi de Kars'taki İslâm Şurası idi. 5 Kasım 1918'de kurulmuş olan bu Şura, Kars'taki Türk çoğunluğunun haklarını savunacaktı.⁹⁶

2. Ardahan Kongresi'nin hükümlerden 1. madde gereğince 1919 senesinin 17 Ocak'ı Kars'ta 131 delegenin iştirak ettiği büyük bir kongre yapıldı. Bu kongreye Ardahan Kongresi adına Maden Mühendisi Server (Atabek) ile Afzal Bey katıldı. Diğer kazalardan gelenlerinde katıldığı 3. Kars Kongresinde "*Milli Şura Hükümeti'nin*" ismi değiştirilerek "*Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Millîyesi*" kurulup başkanlığına da Cihangiroğlu İbrahim Bey (Aydın) getirildi.⁹⁷ 17 Ocak 1919'da Kars'ta toplanan bu kongre aynı zamanda bir anayasa hazırlamış ve "*Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Millîyesi*" ni seçmişti. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Teşkilâtı Esasiye Kanunu (anayasa) 18 Ocak 1919 tarihinde Kars'ta

⁹⁴ SOLMAZ, *Deli Halid Paşa*, s. 33

⁹⁵ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat*, s. 98

⁹⁶ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 226

⁹⁷ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 99

toplanan Millî Meclis'in kararları çerçevesinde 18 maddelik kanun ile kabul edilmiştir. Bu kanunun 6.maddesinde: “*Her vilayet (Kars, Batum, Nahcivan) ve kazalarında Şura-i Millî şubeleri açılacak ve bu şubeler faaliyetleri için halkımızdan her türlü yardımı görecektir.*” denmekteydi.

Batum'dan başlayarak Ahıska, Ardahan, Oltu, Kağızman, Şavşat, Nahcivan, Ordubad şehir ve kasabaları ile bunların mülhakatını idaresi altında almış olan bu hükümet, aynı zamanda kendisini koruyacak kadar bir ordu da vücuda getirmişti. Ancak sayısı 8.000 kişi olan bu ordunun donanımı yerinde değildi. Özellikle topu yoktu.⁹⁸ Bunun için Kafkas Hükümet'inin Harbiye Nazırı Cihangirzade Hasan Han, 25 Ocak 1919 da Kars'ı boşaltarak Erzurum'a çekilmiş olan Yakup Şevki Paşa vasıtasıyla ordunun eksikliklerini tamamlamak için 1919 Şubat'ında Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak “*7.000.000 lira borç para ile "dört batarya kudretli cebel ve altı batarya seri sahra topu, 30.000 sandık çeşitli cephane, 20 doktor, kâfi miktarda ilaç, bir kurmay subay, 30.000 kat elbise, çamaşır ve potin"* istemişti.⁹⁹

Bütün güney ve Batı Kafkasya havalisini hakimiyeti altına alan Cenub-î Garbi Kafkas Hükümetine Batum Uçaksa (Mıntıka) Vekillerinden de destek gelmiştir.Öyle ki 18 Ocak 1919 da toplanan Batum Uçaksa Vekilleri aldıkları bir kararla Cenub-î Garbi Kafkas Hükümetiyle birleşmişlerdir. Bu birleşmeyi de Batum Vilayeti halkına aşağıdaki beyanname ile duyurmuşlardır: ¹⁰⁰

" *Garbi ve Cenubî Kafkas İslâmları, Batum Vilayeti ahalisine;"*

1335 (1919) senesi Kânunusani (Ocak) 18'inde vilayetimiz uçaskaları (kaza temsilcileri) toplanarak memleketimizin İstikbal ve mukadderatını düşünüp aşağıdaki kararları verdik. Hiçbir taraftan muavenet beklemeden Garbî Cenubî Kafkasya'nın bütün Müslüman köy ve şehirlerini birleştirip kendi kendimizi idareye muktedir olduğumuzu ispat ile muhtariyet kazanmaya layık bulunduğumuzu göstereceğiz. Binaanaleyh biz Batum vilayeti ahalisi, Kars Ardahan ve sair komşu Müslüman sancaktardaki kardeşlerimizle bu hususta el ele vermek üzere mebuslarımızı Kars'ta açılmış olan Meclis-i Mebusan'a gönderip bütün

⁹⁸ TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** cilt II, 226-227

⁹⁹ GÖKDEMİR, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1989 s. 96

¹⁰⁰ DAYI, **Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 100

Garbî Cenubî Kafkasya İslâm ahalisi ile birleştığımızı ve muhtariyetlerimizi almağa karar vermiş olduğumuzu ispat edelim.

Muhterem ahali, beyan ederiz ki; biz vekilleriniz Garbî Cenubî Kafkas İslâmlarının Kars'ta teşkil ettikleri İslâm Şurayı Millî Merkezi'ne iltihak etmek memleketimizin menfaatleri ve istikbali için en hayırlı bir çare olarak telakki ederek kendimizi mezkûr Şurayı Millî'nin emri altına koyduk. Bundan başka öz memleketimizin şimdiki ve gelecek zamanlardaki saadeti ve halkın hür ve serbest yaşaması için yukarıdaki kararımızla beraber lüzumlu birkaç maddeyi İngiliz kumandanına bildirmek iktiza eder.”

Batum ve çevresi ahalisi adına hükümetin kuruluşunu tanıyan ve bu beyannameyi imzalayan kişiler şunlardır: Artvin Uçaskası (Kazası) Şekib Beğ Atabekzâde, Gonya Uçaskası; Ali Efendi Abdi Efendizâde, Yukarı Acara Uçaskası; Ali Rıza (Acara) ve oğlu Reşit Ağa Arif Eminoğlu, Aşağı Acara Uçaskası; Hulusi Ağa Abdi Ağazâde, Şavşat Uçaskası; Ali Ağa Eminağaoğlu, Ardanuç Uçaskası; Tevfik (Atman) Efendizâde, Batum Uçaskası; Hüseyin Bey Yenzâde. Böylece Cenub-î Garbî Kafkas Hükümeti otoritesini Batum'dan Ordubad'a kadar yaklaşık 40.000 km lik sahaya yaymış oluyordu.¹⁰¹

Kafkas Hükümet'inin resmi yayın organı Batum'da Mart 1919 dan itibaren haftada üç kez olmak üzere çıkarılmakta olan “*Sada-yı Millet Gazetesi*” idi. Bu gazete 30 Ağustos 1919 tarihli ve 48 sayılı nüshasının birinci sayfasında, kalın yazı ile “*Cemiyetimiz her şeyden evvel Elviyey-i Selase İslamlarının Türkiye'ye ilhakını ve Hilafet bayrağı altında yaşamasını talep eder*” diye yazmaktaydı. Bu gazete vasıtasıyla Cenub-i Garbî Kafkas Hükümet'inin hakları korunmaya çalışılmaktaydı.¹⁰² Ayrıca Erzurum'da çıkan Albayrak Gazetesi ile Trabzon'da çıkarılan istikbal gazeteleri de Cenub-î Garbî Kafkas Hükümetini destekleyen yazılar yazmaktaydılar.¹⁰³

Ancak Kars'ta kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin o günkü şartlarda devamlı olacağını düşünmek çok da gerçekçi olamazdı. Çünkü 13 Ocak 1919'da

¹⁰¹ GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 95-96

¹⁰² DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 113

¹⁰³ GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 97

Kars'a girmiş olan bir tabur İngiliz birliklerinin komutanı General Beach Kars'ı Ermenilere vermek taraftarıydı.¹⁰⁴

Bu sebeple, İngilizler Kars'a girdikten kısa bir süre sonra Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet'inden bazı isteklerde bulundular. Bu isteklerin başında Ermeni göçmenlerinin bu bölgeye yerleştirilmesi ve Garganof adındaki Ermeni'nin Kars Valiliği'ne getirilmesi gelmekteydi. Fakat İngilizlerin bu istekleri Kars'taki hükümet tarafından reddedildi. Bunun üzerine İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Milne, şimdilik sadece Müslümanları temsil eden İdari Meclis'in Ermeni mültecilerinin geri dönmelerine izin vermediğini 6 Şubat 1919'da Londra'ya bildirmiş, bu işin bir çaresine bakılmasını da istedikten sonra Ermenileri korumalarının zor kullanmadan mümkün olamayacağını da ayrıca belirtmişti. Öte yandan Kars'taki geçici Hükümet'in İngilizlerin yukarıdaki isteklerini reddetmesinden sonra hükümetin durumu çok kritik bir hal almıştı. Çünkü 1 Nisan 1916'da İngiliz Generali Thomson, isteklerinin reddedilmesini şaşkınlık ve şüpheyle karşıladığını, General Milne bildirdiği vakit ondan, kuvvet kullanımına başvurmaları şeklinde emir almıştı. Nitekim İngilizler, asayişi gerçekleştiremediği ve karışıklıklara sebep olduğu bahanesiyle, 12 Nisan 1919'da Cihangiroğlu İbrahim Bey Hükümeti'ni dağıttılar. Hükümetin yakalayabildikleri üyelerini Malta'ya sürgüne gönderdiler. İngilizler, yayımladıkları bir beyannamede bundan sonra idarenin kendileri tarafından yürütüleceğini de açıkladılar.

Fakat İngilizlerin söyledikleri, gerçeği yansıtmıyordu. Çünkü yönetimi ele aldıkları ilk günden beri şehrin idaresi, Ermeni Osebyan ile Garganof'a verilmişti. İngilizler kısa bir zaman sonra yani 30 Nisan 1919' da Kars'ı tamamıyla Ermenilere teslim etmişlerdi. Bundan sonra, Kağızman ve Oltu hariç öteki Şura'lar, Ermeniler tarafından dağıtıldı. Böylelikle Büyük Ermenistan'ın çizilmesi düşünülen sınır zincirine bir halka daha eklenmiş olmaktadır. Fakat zincirin halkalarının tamamlanması için daha bir çok adımların atılması gerekiyordu. Onun için Ermeni Patrikliği tarafından yayımlanan bir beyannamede buna değinilmekte ve zayıf noktaları bulunmakla beraber davanın halledileceğine inanıldığı açıklanmakta idi. Yine bu beyannamede, "*Erzurum Meselesi bizim için ehemmiyet-i hayatıyyeye haizdir, Erzurum bizim kalemizdir, Ermenilerin en eski yerlerinden biridir. Harput*

---

¹⁰⁴ TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, s. 218

dahi, Kilikya ile Ermenistan arasında köprü olduğundan onun da ilhakına sarf-ı mesai ediyoruz" deniliyordu.

Bu sıralarda Erivan Parlamentosu da yedi Türk Vilayetinin; Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas, Erzurum ve Trabzon'un Ermeni Cumhuriyeti ile birleştiğini ilan etmişti. Erivan Ermeni Hükümeti 28 Mayıs 1919 tarihinde “*Büyük Ermenistan Cumhuriyeti'ni*” ilan etti. Bir taraftan bunlar olurken bir taraftan da silahlı Ermeni çetelerinin Kars'tan Erzurum'un kuzeybatısında hudut üzerinde ki Hosor mevkiine geldikleri haber alındı. Büyük ihtimal bu Ermeni birlikleri, Doğu vilayetlerinde bir karışıklık çıkarmak için buralara gelmiş bulunuyorlardı. Çünkü böyle bir karışıklık itilaf Devletleri'ne, Mondros Mütarekesinin 7. maddesi gereğince, işe müdahale etme imkânını sağlayacaktı. Ayrıca Kafkasya'da, Türk sınırlarına yakın yerlerde Ermeni kuvvetlerinin toplandığı da haber alındı. Bunların, Doğu Anadolu'daki Türk illerine saldıracakları ve daha yeni yerleşmiş muhacirini (Türk göçmenlerini) bir kere daha yerlerinden edeceği tahmin edilmekteydi.¹⁰⁵

2.3. BATUM'DA FİKİR HAREKETLERİ

2.3.1. Batum Livası İslâm Cemiyeti

Türk Ordusu'nun Batum'dan çekilmesinden sonra başlayan gerek İngiliz işgali gerekse Gürcülerin Batum'u işgale hazırlanıyor olması buradaki Türk ve Müslüman halkının Batum'da bir mücadeleye başlamalarına sebep olmuştu.

1919 Eylül'ü sonlarında, Batum'dan İsâ Bey imzası ile, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e yazılan mektupları, K.Karabekir Paşa'ya teslim eden Murahhas Efendi; Batum'da gizli bir komite olduğunu, Türk subaylarının da bu komite içinde yer aldıklarını söylemişti. İşte sözü edilen bu komite, Batum Livası İslâm Cemiyeti idi.

Batum'da, Türk ve Müslüman halkın çıkarları için çalışan bir Cemiyet olan “Batum Livası İslâm Cemiyeti” ilk olarak Ordumuzun Kafkaslardan çekilmeye başlaması üzerine 1918 yılında “Gizli İslâm Cemiyeti” adıyla kurulmuştu. Bu Cemiyet'in merkezi, Kars olup Batum, Ardahan ve Ahıska'da şubeleri bulunmaktaydı. Daha sonra bu Cemiyet şûra şeklinde, hükümet görevini yapmaya başlamıştı. Yani, Kars Millî Şûrâsı'nın temelini "Gizli İslâm Cemiyeti" atmıştır.

---

¹⁰⁵ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* II, s. 228

Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin, İngilizlerce dağıtıldığı 13 Nisan 1919 gününden sonra Cemiyet'in çalışma merkezi Batum olup; "Batum Livası İslâm Cemiyeti" adıyla, Kars havalisi, Ahıska ve Ardahan şubeleriyle temasını devam ettirmiştir. Cemiyet'in gayesi, Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti himayesinde bir muhtariyet kazanmasıydı. Yani, Anavatan'dan kopmadan, onun gölgesinde yaşamak tek amaçları idi. Cemiyet'in resmî yayın organı, Sadâ-yı Millet Gazetesi idi. Bu gazete vasıtası ile de propagandasını yapıyordu.¹⁰⁶

2.3.2. İslâm Gürcistan Fikri

Erzincan ve Erzurum'daki kanlı Ermeni mezalimi önlenip, bu şehirlerimiz kurtarıldıktan sonra Trabzon'da kurulmuş bir Gürcü Millî Komitesi ile Osmanlı Hükümeti arasında Ruslardan gizlice 18 Haziran 1918 günü "Trabzon Muahedesi" imza edilmişti. Böylelikle aynı zamanda "Brest-Litovsk Muahedesi'nin" Türkiye'ye iade ettiği Üç-Sancak haklarını Gürcü Millî Hükümeti'ni temsil eden bu komite kabul etmiş oluyordu. Trabzon Antlaşması hükümlerini uygun bulduklarını Ermeniler de sonradan teyit etmişlerdi. Böylece Ermeniler, artık bir Türk-Ermeni düşmanlığı kalmadığı kanısını uyandırmışlardı. Ancak, kökünden halledilmiş sanılan Ermeni ve Gürcü problemleri aslında askıdaydı. Çünkü antlaşmaların arkasına sinen Gürcü ve Ermeni Hükümetleri'nin, Mondros Mütarekesi ile tekrarlanan tutum ve davranışları bu gerçeği gözlerimizin önüne sermekteydi.

Bu günlerde Ermeni Taşnak Komitacıları intikam hırslarını tazeleyip, yakalayacakları ilk fırsatta bize saldırma hazırlığına hız verirken, Gürcüler de "Kars İslâm Şurası" kurulmadan önce ve kurulduktan sonra Artvin-Ardanuç-Şavşat çevrelerinde sinsininsin propaganda faaliyeti gösteriyorlardı.¹⁰⁷

Batum'da Türkiye ile birleşmek gayesi güden, İslâm Cemiyeti'nin karşısında, Batum'un Gürcistan'a ilhakını isteyen, Batum ve çevresinde bir "İslâm Gürcistan Hükümeti" kurulması için "Gürcü Millî Komitesi" faaliyete geçmişti. Hem Ermenilerin zulmünü hemde kuvvetleri henüz çekilmemiş olan İngilizlerin işgal idaresini reddetmek gayesiyle, yerli ahaliden ileri gelenlerin bir kısmı da bu "İslâm Gürcistan" kurulması fikrini benimsemiş görünüyordu.

¹⁰⁶ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 171-172

¹⁰⁷ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, s. 237

Görünüşte Batum'da Mehmed Bey liderliğinde kurulan İslâm Gürcistan Cemiyeti Ermenilerin emellerine karşı koymak için Gürcistan Millî Komitesi ile şartlı anlaşmalar yapmıştı. Hâlbuki Kâzım Karabekir Paşa'nın aşağıdaki telgrafında da görüleceği gibi, İslâm Gürcistan'ının amacı Batum'u Gürcistan'a katılmasını sağlamaktı. Bu amaçla olacak ki, Batum ve çevresinin Osmanlı Devleti'ne bağlanması davasını hararetle savunan Batum İslâm Cemiyeti ile İslâm Gürcistan Cemiyeti kendi çıkarları doğrultusunda birleşmişlerdir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'dan Harbiye Nezâreti'ne ve Kolordulara çektiği aşağıdaki kapalı telgraf bu birleşmeden duyduğu endişeyi anlatmaktadır.¹⁰⁸

1-“*Osmanlı Ordusu'nun (1918 Kasım'ında) Batum'un tahliyesinden itibaren İslâm Gürcistanı addedilen Batum Sancak ve havalisinin vasi bir muhtariyet-i idare ile Gürcistan Hükümeti'ne ilhakına çalışan ve reisi Kuçakzâde Mehmed olan İslâm Gürcistanı'nı tahkim etmek ve maiyeti ile İslâm Gürcistan'ın Makam-ı Hilafet ve Saltanat-ı Osmaniye'ye irtibat ve ilhakını hararetle müdafaa etmekte bulunan Ali Haydar riyasetindeki Batum Livası Cemiyet-i İslâmiyesi birleşmiş ve bu iki cemiyet Gürcistan Hükümeti Cumhuriyeti dahilinde İslâm Gürcistanı'nı vasi muhtariyeti maksatları etrafında teşkilâtlarını birleştirmeye karar vermiştir.*”

2- “*Havali-i mezkûredeki İslâm ekseriyetinin kuvvetli bir mümessil-i dinisi olan Cemiyet-i İslâm'ın Makam-ı Hilâfet ve Saltanat'a olan bağlılık ve sadakatını ve bu baktaki fikir ve kanaatinin değişmemiş olduğu ve iş o anlaşmanın iki cemiyet ve taraftarları arasında er-geç vukuu muhakkak mücadelenin önünü almak ve İslâmlar arasında kan dökülmemesini mucip olmamak maksadıyla şimdilik teessüs ettiği mevsukan haber alınmıştır. Nezaret ve Kolordulara arz edilmiştir. 11 Mart 1336”*
(1920) 15.Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir”¹⁰⁹

Yukarıda sunulan belgeden de anlaşılacağı üzere, Kazım Karabekir Paşa, İslam Gürcistan'ı ile Batum İslam Cemiyeti'nin şimdilik ortak çıkarlarda birleştiğini, ancak esas amacı Batum'u Gürcistan ilhak etmek olan İslam Gürcistan'ı ile Saltanat

¹⁰⁸ ÖZDER, *Artvin ve Çevresi Savaşları (1828-1921)*, s. 197

¹⁰⁹ HTVD, Sayı.48 Haziran 1964

ve Halifeye son derece bağı bulunan Batum İslam Cemiyeti'nin ilerdi ayrılığa düşeceklerini ve İslamlar arsında kan dökülebileceğini vurgulayarak bunun önlenmesini istemektedir. İslam Gürcistan taraftarları Acara'daki İslâm-Türkler arasında yaygın propagandalarını sürdürürken, bu düşüncelerini Artvin'de yayabilmek için Artvin'in önde gelen ağaların bir kaçı Batum'a davet edilmişti. Yine Artvin'de bulunan Gürcü Naçalinki tarafından Müslim ve gayrı Müslim halka baskı yapılarak asker toplanmasını istedikleri aşağıdaki belgeden de anlaşılmalıdır.

“suret

Evvelce Gürcüler hakkında Maral'a gönderilen Polis Şevki Efendi ve nahiye müdür vekilinin raporu. 20/11/36 târihinde berây-i maslahat oraya gelen Bayburd Muhâsebe-i Husûsiyye Me'mûr-ı Sabıkı Servet Efendi ile takdîm kılınmıştır. Bu kerre müdâfaa-i memleket tabur kumandanlığından alınan raporda Artvin'de bulunan Gürcü Naçalın ki tarafından müslim ve gayr-i müslim ahâliyi tazyîk ederek asker istediği ve Artvin ve civarında bulunan müslümanlardan Gürcü tarafdârlan bu husus için Batum'a istenildiği şimdilik hudûdlara kuvvet gelmemiş ise de evvelce serbest gidib gelmiş yolcuların şu sırada pek ziyâde takayyüde alındığı bildirildiğinden berây-i ma'lûmât ma'rûzdur.”¹¹⁰

Yukarıdaki belgeden de anlaşıldığı üzere Gürcüler yerli halktan kendilerine yakın bulduklarını Batum'a çağırışlardı. İşte Batum'a giden Artvinli ağalarından biri bu düzene girmeyip oradan çekilmişken bir kaçı da İslâm Gürcistan'ın davasını benimsemeyi Ermenilerin zulmüne uğramaktansa, İslam Gürcistan fikrini benimsemeyi daha hafif bulmuşlardı.¹¹¹

Gürcüler bu çalışmalarını sonucunda halkın ileri gelenlerini aldatarak İslam Gürcistan içine kattıkları bu yerleri daha sonra Gürcistan'a bağlayarak, Gürcistan'ı yeni kurulan Rus yönetimine karşı güçlü hale getirmek istiyorlardı. Ancak 36 yıllık Çarlık idaresinde yönetilmiş, yıllar boyu Ermeni zulmüne maruz kalmış ve bu durum içerisinde varlığını koruma yollarını aramış, silahlı savunma gücünden yoksun yerli halk, Gürcülerin bu asılsız aldatmalarına asla kulak asmamış ve özgürlükleri için sonuna kadar mücadele vermişlerdir.¹¹²

¹¹⁰ ATESE Arşivi, İSH, K: 757, G:4 B 4-2 (Göge Komşu Topraklar s. 111)

¹¹¹ ÖZDER, **Artvin ve Çevresi Savaşları (1828-1921)**, s. 196-197

¹¹² ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, s. 238

Batum'daki Türkiye'ye ilhakı savunan Batum Livası İslâm Cemiyeti ve Gürcü himayesinde muhtariyet fikirlerini savunan İslam Gürcistan'ı fikirlerinin yanında, üçüncü olarak da, doğrudan Gürcistan'a ilhakı savunan fikir akımı da bulunuyordu. Acara hanedanından Hâmşizâde Celâl Bey'in savunuculuğunu yaptığı bu fikrin, taraftarı azdı. Bu fikir, özellikle, muhtariyeti düşünen Sancakbeyzâdelere karşı Gürcü sempatisini üzerinde toplamak amacıyla ortaya çıkmıştı.¹¹³ Bunlardan başka, Batum'da azınlık olarak yaşayan; Rus, Ermeni ve Rumların da cemiyet faaliyetleri bulunmaktaydı.. Batum'daki, İngiliz örfi idaresi sürerken General Milne, Batum ve havalisinin yönetimini yeniden üzerlerine aldıklarını, yayınladığı beyânname ile ilan etmişti.

15 Ağustos 1919 gününden itibaren, Kafkasya'yı boşaltmaya başlayan İngilizler, 28 Ağustos'da, Batum hariç bütün Kafkasya'yı tahliye etmişlerdi. İngilizlerin yerini alan Gürcü Hükûmeti'nin birçok paralar sarf ederek, propaganda yapmasına rağmen, Batum halkı Gürcülere kanmamış ve büyük bir çoğunluğu, Osmanlı Devleti'nin himayesin de yaşamayı savunmuşlardı.¹¹⁴

2.4. İŞGAL YILARINDA ARTVİN

2.4.1. İngiliz İşgali

İngilizlerin Batum'u işgal eden kuvvetlerinin komutanı, askerlerini Artvin kesimine sokmadan önce, ileride Artvin işgal komutanı olacak olan Kaptan Brus adlı subayını da yanına alarak tercümanı Maraditli Halvaşi Servet Bey ile birlikte Artvin'e gelmişti. Artvin'de bulunduğu sürede yerli halktan ileri gelenlerle görüşen İngiliz komutan, Artvin halkının Ermenilere karşı silahlı olmasına karşımayacaklarını, ancak kendi askerlerine karşı silah kullananların ve işgale karşı çıkanların sürgünle cezalandırılacaklarını ifade etmişti. Bu doğrultuda İngilizler Artvin'i işgal eder etmez ilk işleri işgale karşı çıkanları yakalamak için harekete geçmek oldu. İngilizlerin yakalamak için sıkı takiplerine uğrayanların başında Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa (Killigil) ile İttihatçılardan Filibeli Hilmi Bey ve eski Çoruh Müfrezesi Kumandanı Halid Bey gelmekteydi. Artvin halkının eski Çoruh Müfrezesi Kumandanı olarak yakından tanıdığı kahraman (Deli) Halid Bey bu

¹¹³ HTVD. Sayı: 48, (Haziran 1964), Belge No: 1125

¹¹⁴ JAESCHKE, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 57; DAYI, **Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 174-175

sıralarda Oltu kesiminde bulunuyordu. Halid beyin Oltu kesiminde olması Artvin ve Acara bölgesindeki halka büyük güç ve umut veriyordu. Artvin halkı Halid Bey'den yardım beklerken O da Oltu'da, Artvin ve çevresinin ileri gelenleri ile gizli temaslar kurarak işgal altındaki yerlerin nasıl kurtarılabilceğinin planlarını yapıyordu.¹¹⁵

Halid Beyin çalışmalarından çekinen İngilizler Kâzım Karabekir Paşanın 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelip Karargâhını teslim aldığı günü kendisine General Ravlenson'un bir yazısı iletilmişti. Bu yazıda Ravlenson; 15. Kolordu'nun 3. Tümen Kumandanı Yarbay (Deli) Halid Bey'in Üç Sancaktaki yerli halkı Gürcülere karşı koymaya teşvik ettiği için sorumlu bulunduğunu belirtiyor ve tutuklanarak muhafızlarla Trabzon'a gönderilmesini istiyordu. Halid Bey gönderilmez yahut firar ederse, yerine Kolordu Kumandanı vekilliği yapan Rüştü Bey'in gönderilmesini talep ediyordu.

Kâzım Karabekir Paşa yazıyı okur okumaz Rüştü Bey'e verdiği kesin cevabı şu oldu: "*Bu heriflere değil kumandan, ne silah veririz, ne de bir karış toprak. Aksine Üç Sancak'ı da ellerinden alacağız.*" Bu cevap üzerine o günlerde Oltu'da bulunan Yarbay Halid Bey İngilizlere teslim edilmemiş, rütbesi 6 Aralık 1920'de Albaylığa yükseltilerek Pasinler kesiminde 9. Tümen Kumandanlığı'na tayin edilmişti.¹¹⁶

Yine İngilizlerin Artvin çevresindeki çalışmalarından rahatsız oldukları ve yakalamak istedikleri diğer bir kişide Nuri Paşaydı. Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa (Killigil) 1917 Rus İhtilali'nden sonra İstanbul'dan Batum'a gitmişti. Nuri Paşa burada kalıp Türkiye lehine gizli faaliyetlere girişmişti.¹¹⁷ İngilizlerin Batum'u işgal ettiği gün, Osmanlı Devleti'nin Batum Sancağı Mutasarrıfı henüz görevine devam etmekteydi. Batum'daki faaliyetlerine son vermek için İngilizler kendisini yakalayacağını anlayan Nuri Paşa Artvin'e gelmişti. Bu sırada Artvin'de Türk idaresinin başında Kaymakam Fahrettin Bey (Başel) bulunuyordu.¹¹⁸ Nuri Paşa'nın Artvin'e gittiğini öğrenen İngiliz işgal komutanı, Batum mutasarrıfımız aracılığı ile Kaymakam Fahrettin Bey den Nuri Paşa'yı yakalatıp kendilerine verilmesini istemiştir. Mutasarrıf, Artvin Kaymakamı'na emir veriyse de Jandarma komutanı İbrahim Bey, aldığı yakalama emrini yerine getirmede. Nuri Paşa bir akşam, tanıdığı

---

¹¹⁵ ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, s. 211-212

¹¹⁶ ÖZDER, **Artvin ve Çevresi 1838-1921 Savaşları**, s.188-189

¹¹⁷ ÖZDER, **Artvin ve Çevresi 1838-1921 Savaşları**, s.198

¹¹⁸ ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, s. 212

Posta Müdürünün evinde misafir olmuş ve o gece de Oltu'da bulunan Yarbay Halid Bey'le telefonla görüş alış verişinde bulunmuş ve ertesi gün de Bilbilan'a geçmiş, kendisini Bilbilan'da karşılayan Halid Bey onu Oltu'ya götürmüştü. Nuri Paşa Oltu'dan Erzurum'a ve oradan Trabzon'a geçmişti. Trabzon'dan İstanbul'a gitmek üzere vapura binerken İngilizlerce yakalanarak Batum'a oradan da Ardahan Kışla'sına götürülüp burada hapsedildi. Ardahan Kışlası'nda tutuklu olan Nuri Paşa'yı Bakü'deki İslâm Cemiyeti ve Batum'daki gizli teşkilât mensuplarının 8/9 Ağustos 1919 gecesi bir baskınla ¹¹⁹ kaçırılan Nuri Paşa, Bakülü Temel Bey aracılığı ile önce Hula'da Hamşioğlu İsa ve Temür Beylerin yanına, oradan da değişik yerli elbiseler giydirilip özel muhafızlarla Şavşat'a Necip (Acar) Bey'in Şindoban Çiftliği'ne gönderilmişti. Kimliğini gizli tutarak 15 gün kadar Şindoban Çiftliği'nde saklanan Nuri Paşa oradan yine özel muhafızlar ile Oltu'ya götürülmüştü.¹²⁰

2.4.2. Gürcü İşgali

Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa (Killigil) da Batum'dan Oltu kesimine gelip burada Halid Bey'le buluştuktan sonra Erzurum'da 15.Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya Artvin ve çevresinin durumu ve kurtarılması için gereken tedbirler hakkında düşüncelerini belirten bir rapor sunmuştu. 4 Eylül 1919 tarihli olan bu raporunda Nuri Paşa özetle şunları belirtmişti;

“Ardanuç, Artvin, Şavşat ve Acara Ermeniler veya Gürcüler tarafından işgal edilmeden önce tarafımızdan işgal edilmelidir. Bu yerlerin Gürcüler tarafından işgaline İngilizler muvafakat etmiş görünmektedir. Bu bölgede Gürcüler vasıtasıyla propaganda yapılmakta ise de (ismi verilmeyen) birkaç hoca ile ahaliden pek az kimselerden başkaları, "Gürcüler dinimizi değiştirir" diye bu propagandalara karşı gelmektedir. Bu yerlerin kurtarılması için yüzer kişilik iki bölük asker yeter Üç-Sancak için “Üç İl Cumhuriyeti” kurmak yerinde olur. Herhalde henüz boş olan bu yerlerin çabukça işgali gerekir. Aksi halde başarı Gürcülere geçer.”

Kâzım Karabekir Paşa, Nuri Paşa'nın bu raporuna 3. Tümen Kumandanı Albay Rüştü Bey aracılığıyla verdiği cevapta; Şimdilik Üç Sancak ile böyle aktif bir şekilde uğraşmaya imkân olmadığını, ayrıca Üç-Sancak'ın değişik yerlerinde bulunan millî ve mahalli kuvvetlerin yine yerlerinde, siyasi kişilerin idareleri altında oralarca

¹¹⁹ ÖZDER , *Artvin ve Çevresi 1838-1921 Savaşları*, s.198-199

¹²⁰ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, s. 212-213

düzenlenmesinden başka çare olmadığı ifade etmişti. Yine Kâzım Karabekir Paşa da bu günlerde Ankara'ya Batumla ilgili aşağıdaki telgrafi çekmişti:

“Ankara'da Heyet-i Temsiliye'ye

..... Batum ahval-i umumiyesini tedkik ve harekât-ı maksada göre tertip etmek üzere Gürcülerle bir itilaf (anlaşma) zemini hazırlamak üzere 7 Alay Kumandanı Mümtaz Binbaşı Ali Rıza Bey de Trabzon'dan Hula'ya gitmiştir. İcab ederse Batum'ada gidecektir. Arzedirim “Erzurum-23.3.1336(1920)”¹²¹

Bu telgraftan da anlaşıldığı üzere K. Karabekir Paşa, Gürcülerle savaş yerine anlaşma yoluyla Batum ve havalisinin işgalini önlemeye çalışmaktadır. Fakat zaman Nuri Paşa'nın görüşünü haklı çıkarmıştır. Öyle ki K. Karabekir Paşa'nın, 30 Mart 1920'de Trabzon'dan aldığı haberlerde; Gürcülerin, Artvin kasabasını işgal etmekte olduklarını ve İngilizlerin, Batum'dan Artvin'e kuvvet gönderdiklerini öğrenmişti. Daha sonra bu İngiliz kuvvetlerinin bir kısmı Ardanuç'a giderek Gürcülerle çarpışmıştır. (24 Mart 1920)¹²²

K.Karabekir Paşa'nın 2 Nisan'da aldığı istihbarat raporunda da; önce Acara mıntıkasını, sonra da Batum'u işgale hazırlanan Gürcülerin, Ardanuç ve Şavşat'ı, işgal ettikleri; bu işgale engel olmak isteyen İngilizlerin Batum'dan sevk ettikleri bir müfreze ile Gürcülerden önce Artvin'i işgal ettikleri belirtilmekteydi. Gürcü ve İngilizlerle bu mücadele sırasında bölgedeki milis kuvvetlerinin yetersiz kalması üzerine, Artvin Kaymakam Muavini Nazım, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşadan yardım istemiştir. Bunun üzerine, K.Karabekir Paşa, 5/6 Mayıs 1920'de 3. Fırka Kumandanı'na şu emri vermiştir:¹²³

“3. Fırka K.

Ardanuç ve Artvin kasabasındaki İngiliz 1 Mayıs 36'da kasabaların inzibat ve asayişini mahalli eşrafına tevdi' ederek Batum'a gitdikleri ve ancak İngilizler çıktıktan sonra Makar-ı Hilâfetin İngilizler tarafından işgal edilmiş ve Halife ve Padişahımız da esîr olduğu öğrenildiği bildirilmiş İngiliz ve sâir İslâm düşmanlarına karşı son nefeslerine muharebeye azm ettiklerini ve kendilerine irtibat ve münâsebet te'sisi ve îcâb eden muavenetin îfâ

¹²¹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Aralık 1960 s. 34

¹²² KARABEKİR, *İstiklal Harbimiz*, s. 561, 567; Özdemir, *Artvin Tarihi*, s. 226-227

¹²³ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 194

edilmesi Artvin Kaymakam Muavini Nazım imzasıyla ve Yusufeli tarikiyle gelen telgrafda rica olunur. Fırkanızdan evsâf ve şerâit-i lâzimeyi hâiz bir iki zabıt ve mikdâr-ı kâfi küçük zabıt ve efrâd intihâb ve tefnkâtıyla serîan Ardanuc'a gönderilmesini ve bunların Ardanuç, Artvin havâlisinde Kuvâ-yi Milliye tarzında muntazam milis teşkîlâtı yapmaları ve sizinle irtibat ve münâsebetde bulunmaları hakkında esaslı ta'limât verilmesini ve netîcenin iş'ar buyurulmasını rica ederim. 5/Mayıs/36- 15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir”¹²⁴

Bu emirden de anlaşılacağı üzere Ardanuç, Artvin ve çevresinin korunması için Kuvayı Milliye tarzında gönüllü birliklerin meydana getirilmesini ve bu birliklerle bölgenin savunulmasına geçilmesi istenmekteydi. Bu doğrultu da Batum ve Çürüksu'da silahlandırılan halk, huduttaki Gürcüler'e taarruz etmek istiyordu. Nisan ayı içinde de çarpışmalar bir hayli yoğunlaşmıştı. Acara havalisindeki Müslüman halk yurtlarını İngiliz ve Gürcü tahakkümünden kurtarmak için millî ve dinî hislerinin tesiri ile harekete geçmiş ve İngilizlerle yaptıkları çarpışmalar sonucunda; İngilizlerin 30 Nisan 1920'de, Acara'nın merkezi olan Hula ile Artvin ve Ardanuç'u tahliye edip; Batum'a geri çekilmelerine sebep olmuştur.¹²⁵ Yine ayı gün, Gürcüler tarafından çeşitli araçlarla Hula'ya sevk edilen erzaklara, Acara suyunda, Müslüman halk tarafından el konulduğu 11. Alay 3. Tabur Komutanının 3. Tümen Komutanlığına gönderdiği aşağıdaki belgeden anlaşılmaktadır.

“3. Fırka K.

1 .....

2 .....

3. 30 Nisan 36 ba'de-z-zevâl ikide Gürcüler un dolu kamyonlarla Hula müteveccihen Batum'a hareket eylemişlerse de Acara suyunda ahâlî-i İslâmiyye tarafına tevkîfi ve unlar müsadere olunmuşdur arz olunur. 4 Mayıs 36 / II. Alay 3. Tabur Kumandanı Kâzım ”¹²⁶

¹²⁴ ATESE Arşivi, İSH, K: 914, G:1, B: 1-1 (Göğe Komşu Topraklar s. 101)

¹²⁵ Albayrak 10 Mayıs 1336, Sayı: 90 s.1; DAYI, **Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 195

¹²⁶ ATESE Arşivi, İSH, K: 913, G:143, B: 143-2 (Göğe Komşu Topraklar s. 99)

Bu sırada, Cemiyet-i İslâmiye'den Hopa'ya gönderilen teşkilât defterlerinden; Cemiyet'in, toplam 14337 nefer, 1928 rus silahı, 101312 rus fişeği, 937 Osmanlı mavzeri 43715 mavzer fişeğine sahip olduğu anlaşılmakta idi. Cemiyet, gerektiğinde bu kuvvetlerin hazır edileceğini belirterek; ayrıca, silah, cephane ve subay istemiştir.

Türk-Gürcü çarpışmalarının yoğunlaştığı bu dönemde, Gürcistan'daki Müslüman Gürcüler ile gayr-i Müslim Gürcüler arasında önemli bir fikir ayrılığı bulunmaktaydı. Müslüman Gürcüler, Gürcistan Hükümeti'nin İngiliz emellerine hizmet etmesinin İslâm âleminin zararına olacağını düşünmekteydi. Bu görüş ayrılığı, iç karışıklıklara sebep olmaktaydı. Dolayısıyla, bu durum da Batum'da, ayrı bir problem meydana getirmiştir.

İngilizler, Batum'u Gürcülere verip, onları da Batum'a davet ederken; bir taraftan da, buradaki Müslüman halka “*eğer Gürcüler buraya girerse sizleri Hıristiyan yapacaklar*” diye propaganda yapıyorlardı. İngilizlerin her iki tarafı bir birine düşürme politikasını aşağıdaki belgeden de anlaşılmaktadır.

“3. Fırka Kumandanlığına,

Batum'dan gelen şayân-ı itimâd bir zevatın ifâdesi ber-veçh-i atîdir.

1- İngilizler, Gürcülerin Batum'a girmesini teklif-i davet ediyor.

2- İngilizler aynı zamanda Acara taraflarında müteaddid propaganda memurları göndererek, Batum hudud ve mülhakatını bırakmasını Cemiyet-i İslâmiye'nin menâfîi iktizâsından olduğu ve Gürcüler girerse, evvel emirde, müslümanlann hıristiyan yaptırılacaklarının beyân kılınmakta ve müdafâa ve teşvik edilmektedir.

Arz ederim. 4 Mayıs 36/ 11. Alay 3. Tabur Kumandanı - Kâzım”¹²⁷

İngilizlerin çekilmesinden sonra Artvin, Ardanuç, Şavşat'ta başlayan Gürcü işgaline karşı, 10 Mayıs 1920'de 3.Fırka Kumandanlığı, Batum İslâm Cemiyeti Riyâseti'ne aşağıdaki şu şifreli yazıyı göndermiştir:

¹²⁷ DAYI, Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma, s. 195-196

“Cem'iyet-i islâmiyye Riyasetine

1. Artvin, Şavşat, Ardanoç'daki teşkilâtı takviye ederek buraların idaresini Cem'iyet-i İslâmiyye nâmuna ele alınması muvâfıktır. Ve bu mahallerde bulunan Gürcü kuvvetlerinin de çıkarılması şâyân-ı arzudur. Her hâlde Artvin, Ardanoç muntikasına küllî teşkilâtın takviyesine ve tevsîine çalışılması ve bundan teşkilâtdan malûmat i'tâ buyurulması. Ve Mercan Efendi Artvin, Ardanoç muntikasındaki Gürcü kuvvetlerinin sükûn dâiresinde buralardan ihracının mümkün olacağı söylemektedir. Cem'iyet-i İslâmiyyece de mümkün görüldüğü takdirde bu hususun icrası muvafık olacaktır efendim. 10/05/36 / Trabzon- Rüşdü¹²⁸

Yukarıdaki belgeden de anlaşılacağı üzere İngilizlerin çekilmesinden sonra Artvin, Şavşat ve Ardanoç'ta başlayan Gürcü işgallerine karşılık bu yerlerdeki teşkilâtının takviye edilerek; Gürcü kuvvetlerinin, çıkarılması istenmekteydi. Artvin, Ardanoç ve Şavşat'ı işgal eden Gürcülerin, Batum'u da işgal etme teşebbüsleri, Mayıs ayı içinde tekrar yoğunlaşmıştı. Batum'un, Gürcüler tarafından işgal edilmesine ancak, Türkiye'den alınacak maddî ve manevî kuvvetle engel olunabilirdi. Fakat, Türkiye'nin, mütareke hükümleri uyarınca açıkça yardım etmesi mümkün olmadığından el altından gerek subay ve asker gerekse cephan ve malzeme yardımı yapıyordu. Türkiye'den giden bu subay ve askerler orada muntazam askerî kuvvetlerin teşkil edilmesinde büyük rol oynuyorlardı. 12 Mayıs 1920'de, 3. Fırka Kumandanlığı'ndan Cemiyet-i İslâmiye Riyâseti'ne gönderilen bir şifrede; "*Cemiyet-i İslâmiye'nin Milis teşkilâtını ahvâle muvafık bir tarzda tesîs ve tanzîm etmek üzere*" Erkân-ı Harbiye Kadri Bey'in gönderildiği bildiriliyordu. Yine 19 Mayıs günü İslâm Cemiyeti Riyâseti'nden 11. Alay 3. Tabur Kumandanlığı'na gönderilen şifrede, daha önce Artvin'den gönderildiği anlaşılan Yüzbaşı Mustafa, Sami ve Celâl Efendilerin, iki Batum'lu Türk ile beraberken; bir Rum'un haberdar etmesi üzerine, İngilizler tarafından tevkif edildikleri, üzerlerinde silah bulunan Mustafa ve Sami Efendilerin tutuklanıp, diğerlerinin serbest bırakıldığı bildiriliyordu ki bu olaylar yapılan yardımları göstermesi açısından önemlidir.¹²⁹

İngilizlerin Nisan 1920 sonlarında Artvin, Ardanoç ve Şavşat kesimlerini boşaltıp Batum'a çekildikleri aşağıdaki belgeden de anlaşılmaktadır.

¹²⁸ ATESE Arşivi, İSH, K: 914, G:29 B 29-1(Göge Komşu Topraklar s. 99)

¹²⁹ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 197

“ 3. Fırka K.

Cem'iyet-i islâmiyye azalarından Temel Efendi ber vech-i âti beyânâtda bulunmuşdur.

1. *Şavşat, Ardanuç, Artvin, Hula, Keda nahiyelerinde bulunan İngiliz müfrezeleri Batum'a avdet eylemişlerdir.*

2. *Ahâlî-i mahalliye, nahiye teşkilâtlarını ellerine almak üzredir.*

3. .... arz olunur. 4 Mayıs 36/ Hopa 11. Alay 3. Tabur Kumandanı Kâzım”¹³⁰

Batum'a çekilen İngilizler Ermenistan'a gönderilmek üzere vagonlara cephaneye yüklemişler fakat daha sonra geriye boşaltmışlardı. İngilizlerin bu şekilde fikir değiştirmelerine, Azerbaycan Türk Hükümeti'nin Ermenistan üzerine yürüyüp ve oradan da, Anadolu'daki Türk kuvvetleriyle birleşme gayesi içinde olmaları ve yine Azerbaycan'ın bu hareketinden cesaret alan Acara ve çevresindeki İslâm ahalinin de yurtlarını İngiliz ve Gürcü işgalinden kurtarmak için başlattıkları mücadeleler sebep olmuştur.¹³¹

1 Temmuz 1920 sabahı, Çürüksu istasyonunu işgal eden İngiliz kuvvetleri, Batum hududunda bulunan Natanebi istasyonu'ndaki yaklaşık iki tabur kadar Gürcü askerini, kendi korumaları altında, zırhlı vagonlarla Çürüksu'ya getirmişlerdi.¹³² Gürcülerin, Çürüksu'yu işgallerine karşı çıkan Cemiyet-i İslâmiye'nin Milîs kuvvetleri bu duruma ateşle karşılık vermiş, ancak İngilizlerden destek alan Gürcü kuvvetleri karşısında Çürüksu mıntıkasındaki 500 kadar silahlı müslüman dağlara çekilerek, direnişlerine devam etmişlerdir. Çürüksu'yu ele geçirdikten sonra, Batum'a doğru hareket eden Gürcü kuvvetleri, istasyon boyunca etrafa ateş açarak Batum'a ulaşmışlardır. İngilizler, 7 Temmuz 1920'de, Batum'u Gürcülere teslim ederek; 9 Temmuz'da Batum'u terk etmişlerdir. Böylece, Batum'da İngiliz işgalinin ardından bu seferde, Gürcü işgali başlamıştı.¹³³

Bu arada K. Karabekir paşa, TBMM başkanlığına, Gürcüler'in Batum'un işgalini kolaylaştıracak bir kesimin faaliyetlerini ve Gürcülerin Batum üzerindeki etkisinin sınırlarımız dışında olmasa da en azında sınırlarımız içinde kontrol edilmesini ve bu amaçla Trabzondaki bir matbaanın Rize'ye gönderilerek yayın

¹³⁰ ATESE Arşivi, İSH, K: 913, G:143 B 143-2 (Göğe Komşu Topraklar s. 99)

¹³¹ ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, s. 228

¹³² H T V D, Sayı: 48 (Haziran 1964), Belge No: 1125

¹³³ JAESCHKE, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I**, s. 111

yoluyla milli ve sosyal esaslar çerçevesinde aktif bir şekilde çalışması gerektiği ve yine Lazistan mutasarrıflığındaki subaylara yardımcı olabilecek kişilere ihtiyaç bulunduğunu aşağıdaki belgeyle bildirmektedir.

*“Büyük Millet Meclisi Riyasetine
Gürcülerin Batum'u işgalini müteâkib o havali efkâr ve arasını
Gürcistan lehine kazanacak azamî faaliyeti göstermeleri ve Batum'un âtî
mukadderatı da esaslı bir sûrette tayin için Çiçeri'nin cevabında Lazistan'da
ârânın serbestiyetinden bahs edilmiş olmasından da istifâde ile tâbi
görölmektedir.*

*Gürcülerin hudûd hâricinde Batum havalisindeki faaliyetlerini
akim bırakmak mümkün olmazsa da bu faaliyetin hududumuz dâhilinde
tesirsiz bırakılması ve Lazistan'da mukabil faaliyetle Batum ve Lazistan'daki
hukukumuz müdâfaa ve sıyânet olunması hâiz-i ehemmiyettir. Lazistan'ın
Trabzon eyaleti üzerindeki ehemmiyeti malûm olduğundan yapılan en
büyük vatanî vazife Trabzon'un... Teveccüh etmektedir. icâb ederse
Trabzon'daki matbaalardan birisinin Lazistan'ın merkezi olan Rize'ye nakl
edilerek ve sûver-i şâire ile nesriyâtda bulunulması millî ve içtimâi esaslar
dâhilinde faalâne çalışılması lâzımdır.*

*Muktedir bazı zâbitan Lazistan mutasarrıflığı dâhilinde mesâi ve
faaliyet-i umûmiyeyi tevhide hüsn-i idareye muktedir zevatın da vücûduna
ihtiyâç vardır. Münâsib zevatın Büyük Millet Meclisince intihâb ve tensib
edilecek esâsât dâiresinde vazifeye başlamak üzere mahalline sürat-i
izamları lüzumu tensib-i âlilerine arz olunur. 29 -7- 36 / Şark Cephesi
Kumandan ı- Kâzım Karabekir”¹³⁴*

Batum'u, Gürcistan'ın Alsas Loren'i olarak kabul eden Gürcülerin, Batum'un Türklere ait olduğunu Batum Antlaşması ile kabul etmiş olmalarına rağmen İngilizlerce, Gürcülere peşkeş çekilmiştir. Şu da bilinmelidir ki İngilizlerin Batum'u terk etmelerinin en büyük sebebi Batum'a hızla yaklaşan Bolşevik ordusudur. Batum'a henüz İtalyan ve Fransız askeri birliklerin ulaşmamış olmasından dolayı İngilizlerin, Bolşeviklere karşı Batum'u burada bulunan tek bataryasıyla savunması imkânsızdı. Bu nedenle, doğuda nüfus sahibi olabilmeleri için önemli bir giriş olan

¹³⁴ CA, D: 496, F: 30.10, Y: 54.354.6 (Göğe Komşu Topraklar s. 107)

Batum limanı ve şehrini mecburen terk etmek zorunda idiler. İngiltere'nin yardımlarıyla, önce Batum istasyonunu işgal eden Gürcüler, daha sonra yine, İngilizlerin yardımlarıyla getirilen yeni kuvvetlerle şehri tamamen ele geçirmişlerdir. Daha sonraki tarihlerde, Gürcüler Artvin (25 Temmuz 1921) ve Şavşat'ı ve Ardanuç'u da işgal etmişlerdir.¹³⁵

Gürcülerin Batumu ile Artvin ve çevresini işgal etmesini protesto etmek için Orta Batum halkı bir miting düzenlemiş, ayrıca Cemiyet-i İslâmiye tarafından da İtilâf devletlerinin temsilcilikleri nezdinde de işgal protesto edilmiştir.

Gürcüler Batum'u işgal ettikten sonra hemen ele geçirdikleri Cemiyetin ileri gelenlerini ve işgale karşı koyanları tutuklamışlardır. Trabzon Vali Vekili Rüştü Bey'in, 21 Temmuz'da Hâriciye Vekâleti'ne gönderdiği şifrede; Gürcülerin, Cemiyet-i İslâmiye taraftarlarını sindirmek için faaliyette bulunup; taraftarlarının bir çoğunun tutuklandığını Tahlis Cemiyeti'nin, Gürcistan'ın kendilerine vaat ettiği özerkliği, Gürcü Hükûmeti'nden istediğini; ancak, Gürcü Hükûmeti'nin askerî idarenin devam etmesini sebep göstererek muhtariyetin, tatbik zamanının henüz gelmediğini bildirdiği; bundan dolayı Tahlis Cemiyeti'nin Gürcü Hükûmeti'nin sözünü tutmayacağı endişesini duyduğunu, Cemiyet-i İslâmiye Merkezi'nin, hududumuza yakın bir köyde olup; İslâm kuvvetlerinin, Çürüksu nehri ile hududumuzun arasında (Gürcü kuvvetleri Çürüksu nehri berisine geçememişlerdi) bulunduğunu belirtmekteydi. Batum İslâm Cemiyeti, Gürcü takibinden kurtulmak için, merkezini Batum'dan Hopa'ya taşımıştır¹³⁶ denmekteydi. B.M.M. Reisi olan Mustafa Kemâl Paşa da, 25 Temmuz 1920 günü Gürcülerin Batum'u işgalini Brest-Litovsk ve Batum Antlaşmaları'na aykırı olduğunu belirterek olayı protesto etmiştir.¹³⁷ Hâriciye Nezâreti vasıtasıyla, Gürcü Hükûmeti'ne gönderilen protesto şöyle idi:

"Gürcistan Hükümeti Cumhuriyeti'ne,

Türkiye Hükümeti Batum'un Gürcü kuvvetleri tarafından işgalini

kemâl-i hayret ve nefretle istihbar eyledi. Bu keyfiyet, siyâset-i âlemin

¹³⁵ Prof. Dr. Mehmet Cemil BİRSEL, **Lozan**, İstanbul 1933 s. 384; DAYI, **Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 199; Kenan KIRKPINAR, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919- 1922)**, Ankara 2004 s. 178

¹³⁶ HTVD, Sayı: 48 (Haziran 1964), Belge No: 1125; DAYI, **Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 199

¹³⁷ Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk II**, 488-489

yeniden tanzîmi umurunda esâs ittihaz edilmesi umumiyetle kabul ve teslim edilmiş olan hak ve adalet umdelerine külliyyen mugayirdir. (1878) senesinde Devleti Osmaniye'den silâh kuvvetiyle tefrîk edilmiş olan Kars, Ardahan Sancakları ile beraber Batum Sancağı da bir taraftan (Brest-Litovsk) akitnâmesi, diğer taraftan Gürcistan'ında bizzat dahil bulunduğu Kafkasya Cumhuriyeti ile Bâb-ı Âli arasında münâkid Trabzon Mukavelesiyle mader-i vatana riicî etmiş ve muahharan ahâli-i mahalliye keyfiyet rücuu âray-ı umûmiye ile teyîd eylemiştir. Hal böyle iken, Kafkasya'da hüküm ferma olan tezebzüpten bi'l-istifade Batum'un bağdeten zapt ve istilâsı adaleti beyn-el-milel mefhûmuna ezheri cihet münâfi olmakla beraber pek bâris bir hareketi nâmerdâne teşkîl eder. Binâenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti hareketi vakıayı kemâl-i şiddetle protesto eyler ve Gürcistan Hükûmeti'nin emperyalizm siyâsetine tebean hodbehod ihdas ettiği şu vaziyetten dolayı zarurî bulunan netâyic-i vahîme mesuliyetinin Türkiye Hükûmeti'ne raci olmayacağını kendisini ihtar eyler".¹³⁸

7 Ağustos 1920'de, Trabzon Vali Vekili ve 3. Fırka Kumandanı Rüştü Bey'in B.M.M. gönderdiği telgrafta; B.M.M.'nin, Gürcistan'ın Batum'u işgalini protesto ettiğini duyan Batum Cemiyet-i İslâmiye Başkanının Türkiye'nin, Acara Müslümanlarına karşı gösterdiği bu dinî bağlılık ve ilgiden dolayı, B.M.M. teşekkürlerini ilettiklerini ve senelerden beri katlandıkları Anavatandan ayrılık acılarını ancak Türkiye'nin idaresinde yaşayarak unutabileceklerinin, B.M.M.'ne arz edilmesini istedikleri bildirmekteydi.¹³⁹

Gürcüler Şavşat'ı işgal ettikleri zaman Şavşat okul müdürü Zihni Bey'i tutuklamışlar, Ardanuç'a sürmüşlerdi. Ardanuç'a sürülen ancak daha sonra serbest kalan Zihni Bey'in, Oltu Postahanesi'nden B.M.M.'ne gönderdiği aşağıdaki telgraf, Gürcülerin Artvin ve Batum'u işgallinden sonra yaptıkları hakkında bilgi vermektedir.

"Büyük Millet Meclisi'nde Şavşat Mebusu Ahmed Efendiye,

¹³⁸ TBMM. ZC, 1336 III, s. 118-119

¹³⁹ TBMM. Zc, 1336 III, s. 268; DAYI, Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat, s. 201

Gürcüler Batum'u işgal eder etmez, ilk icrâât olarak Cemiyet-i İslâmiye'yi dağıttılar ve âzâlar aleyhinde takîbata başlayarak firara mecbur ettiler. Bilâkayd-u şart iltihâkı kabul etmeyerek İslâm Gürcistanı fikrinde ısrar ettiğinden dolayı Sancakbeyzâde Mehmed Beğ'i vurdular. Memişzâde İsa Bey'le hemşiresini hanelerinden kuvve-i müseliha ile çıkarıp sürmek üzere Ardahan'a sevk ettiler. Gürcü Hükümet'ni kabul etmek üzere ahali'nin süngü altında reylerini almak teşebbüsüyle bizi merkezi kazaya topladılar. Beni muhalefet ettiğim bahanesiyle hapsettiler. Bu ahvâl, ne kadar müessir bir tazyik ve tehdit altında olduğumuzu arza kafidir. Anavatan büyükleri meclisine, umum ahalimiz samimiyetle dehalet ettiklerinden, iblâğına beni memur ettiler. Atide perişan edilmekten mütesiren büyük bir korku altında olduğumuzu Büyük Millet Meclisi'ne bildirmenizi umûm ahâlî rica ediyorlar. Cümlemiz sıhhattayız. Şavşat Mektebi Müdürü - Zihni"¹⁴⁰

Bu telgraf, B.MM.'de 7 Ağustos 1920 tarihinde okunduktan sonra Batum Mebusu olan Ahmed Fevzi Efendi kısaca şu konuşmayı yapmıştır: ".....Türkiyesiz ne bir can, ne saltanat, ne hayat, ne istiklâl isteriz... Madem ki bu kadar tazyik altında, bu kadar korku altında, kendi vicdanlarını satmıyorlar ve bizden vazgeçmiyorlar, bizi istiyorlar, bizim de onlar bizden ne ki talep ediyorlarsa, o kuvveti vermekliğimiz lâzım değil mi? (lâzımdır sadâları). Şu halde biz, onlara eğer kuvvet vermezsek, Batum'u kaybetmiyoruz, böyle düşünmeyelim. Batum'u kaybetmiyoruz, bir ordu kaybediyoruz"¹⁴¹ demiştir.

Bu konuşmadan sonra söz alan Dış İşleri Bakanı Ahmed Muhtar Bey, Gürcülerin Batum'u işgallerinin protesto edildiğini belirtip; "Bittabi ümid edeceğimiz veçhile Hükümet, bir kuru protesto ile iktifa etmeyecektir"¹⁴² demiştir. Ahmet Muhtar Bey'in bu sözlerinden Hükümet'in Batum' işgalini kabul etmediğini sadece uygun zaman ve ortamı beklediği anlaşılmaktadır.

Bu olaylar sürüp giderken İstanbul'daki son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de toplanmış ve 28 Ocak 1920 tarihinde "Misak-ı Millî"yi kabul etmişti. Misak-ı Millî'nin İngiliz işgali altındaki yerlerimizle ilgili paragrafında; "Halkın genel

¹⁴⁰ TBMM. ZC, 1336 III, s. 117

¹⁴¹ TBMM. ZC, 1336 III, s. 118

¹⁴² TBMM. ZC, 1336 III, s. 118-119

oylarıyla Anavatana kavuşmuş olan Üç-Sancak(Kars, Ardahan, Batum) için gerektiğinde serbestçe tekrar halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz." denilerek Evliye-i Selase'ye sahip çıkılmıştır.¹⁴³

Gürcüler, Türkiye'den gelen bu tepkileri Batılı devletlerden gördükleri destek yüzünden çok da önemsememişlerdir. Hatta daha da ileri giden Gürcüler, Ermenilerle çarpışmak üzere harekete geçmiş olan Türk Kuvvetlerinin, Kars yakınından geçtiğini iddia ettikleri Gürcü sınırını aşmamaları yönünde uyarılmışlar, aksi takdirde savaşıacaklarını ifade etmişlerdi. Bu kritik günlerde onların tarafsız kalmasını önemli gören Ankara Hükümeti ise 21 Ekim 1920'de Tiflis'e bir nota göndererek, Ermenilere karşı girişilmiş olan Türk savaşının sebeplerini açıklamış ve bu savaşın Gürcülerle herhangi bir ilgisinin olmadığını, ayrıca Gürcülerle dostluk kurmak istediklerini, Kars çevresinden geçtiğini iddia ettikleri Gürcü sınır çizgisinin de ihlal edilmeyeceğini iletmişti.¹⁴⁴

2.4.3. Artvin ve Çevresindeki Ermeni Faaliyetleri

Yusufeli Kaymakamlığının 22 Temmuz 1919 tarihli aşağıda belirtilen şifreli yazısının da Artvin, Ardahan ve Göle deki Ermenilerin sayısının her geçen gün arttığını ve bu Ermenilerin buralardaki Müslüman halka saldırıp katlettikleri bildirilmekteydi. Yine Artvinde bulunan Ermeni kuvvetlerinin bir ay içinde Erzurum ve Van taraflarına saldırarak Sivas'a kadar ilerleyeceği ve bu kuvvetlere Ahıska ve Ahılkelek'te bulunan Ermeniler tarafından Ardahan ve Batum üzerinden yardım edildiği bunun için acilen sınırların savunulmasına geçilmesi gerektiği bildirilmekteydi.

Yusufeli Kâim-makâmlığının 22 Temmuz 35 ve 773/ 395 numaralı şifresinin mahlûlü suretidir.

Ermenilerin Gümrü ve Nahcivan cihetlerinde bazı islâm kurasını basarak feci bir sûretde dört bin kadar islâmı kati etdikleri ve Artvin ve Ardahan Göle'deki Ermenilerin de gün-be-gün kuvvetlerini tezyîd ederek

¹⁴³ Prof. Dr. Ergül AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir 2000 s. 175-178

¹⁴⁴ Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi III*, Doğu Cephesi (1919-1921), Ankara 1995 s.177

ma'sum İslâm ahâlîye taarruz ve tecâvüzle eşraftan bazılarını dahi kati eyledikleri ve Artvin'de bulunan Ermeni kuvvetlerinin bir ay zarfında Erzurum ve Van cihetlerinden taarruz ederek Sivas'a kadar ilerleyeceklerini aleni Artvin'de beyân etdikleri gibi kısm-ı küllileri Ahışa ve Ahilkelek'te bulunub Ardahan ve Batum'dan mezkûr kuvvetlere erzak sevk ettiği tayin edilen âdem-i mahsûsların işarından anlaşıldığı Erkinis nahiyesi müdüriyetinin Temmuz 35 tarihli ve 800 numrolu raporunda bildirilmekle Ermenilerin şu sırada icrası kaviyyen melhuz bulunan âdi bir taarruzlarına karşı hududun askerden hâli ve başka bir kuvvet dahi mevcûd olmadığı halde ahvâl-i ma'rûzadan mütevellid heyecân-ı ahâlîye teskîn için hududun emr-i muhafazası hususu nazar-ı dikkat-i sâmilerine arz olunur.”¹⁴⁵

Zaten Ermenilerin bu bölgelerde katliamlar yapacaklarını, Mütareke sonrası Tebriz'de bulunan karargâhını dağıtarak, 1918 Kasım'ında İstanbul'a gelmiş olan Kazım Karabekir Paşa, 30 Kasım 1918'de Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile görüşmesinde aktarmıştı. Yine Kazım Karabekir Paşa, basını da; 1918 yılı ve daha öncesinde Ermeni ve Gürcülerin gerçekleştirdikleri katliamlar konusunda belgeler vererek aydınlatmıştı.

---

¹⁴⁵ BOA, HR-SYS, 2877 / 54 (Göğe Komşu Topraklar s. 97)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA ARTVİN

3.1. KONGRELER DÖNEMİNDE ARTVİN

3.1.1. Erzurum Kongresinde Elviye-i Selâse

Anadolu'da millî birliğin sağlanmasında en önemli adımlardan birisi de Erzurum Kongresi'nin toplanması ile atılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinde “*Altı Doğu ilinde yani Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Sivas, Diyarbakır karışıklık çıkacak olursa bu illerin herhangi bir bölümünün işgal hakkını İtilâf Devletleri saklı tutacaktır.*”¹⁴⁶ denilmişti. Bu maddenin gerçek amacı, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasına ortam hazırlamaktı. İşte Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasına engel olmak amacıyla İstanbul'da “*Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti kurulmuştu.*” Bu cemiyetin etkili bir rol oynaması 10 Mart 1919'da Erzurum'da “*Müdafaa-i Hukuk-u Millîye*” adıyla bir şubenin açılmasıyla oldu. Bu cemiyetin gerçekleştirdiği en önemli iş hiç şüphesiz bütün Doğu illerinin temsilcilerinin katılmasıyla bir kongrenin toplanmasını kararlaştırmasıydı. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın bu fikri desteklemesi, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ve resmi görevlerden istifa ederek, Erzurum, Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti'ne üye olması, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını kolaylaştırdı.

7/8 Temmuz gecesi resmi görevi ve askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya ilk olarak 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa; “*Ben ve Kolordum hepimiz emrinizdeyiz Paşam!*” demek suretiyle en büyük maddi ve manevi desteği sağlamıştır. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuki Millîye Cemiyeti'nin başına geçerek millî misyonunu devam ettirdi.¹⁴⁷

Erzurum Kongresi toplanmadan önce, Elviye-i Selâse temsilcilerinden müteşekkil bir heyet, Kongre Başkanlığına, yani Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat

¹⁴⁶ Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1991 s. 68

¹⁴⁷ ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, s. 224

ederek Elviye-i Selâse'yi temsilen Kongre'ye katılmak istediklerini bildirirler. 19 Temmuz 1919 tarihli müracaat dilekçeleri şöyledir:

“Vilâyât-ı Seniyye Kongresi Riyâset-i Huzur-ı Alîsine

Reis Efendi Hazretleri;

Elviye-i Selâse Vilâyât-ı Seniyye'nin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu telâkkiyi necibânedan doğan kanaatle biz kardeşleriniz de sevgili Türkiye'nin öz ve necip evlâilanyla mücâhede de yan yana oturmayı istiyoruz. Gelecek felâket bize, size değil hepimizedir. icap ettiği gün siz kardeşlerimizle aynı saf-t harp üzerinde can vermek için karar vermişiz. Ve bu hissimizden fedakârlık yapmak niyetinde değiliz-Avrupa'nın, özellikle ingilizlerin bizim için reva gördükleri müleassıb hareketler yüzünden zayıf edilen hukukumuz henüz telâfi kabul etmez bir hâlde değildir. İşte biz kardeşleriniz bu hukukumuzun, inikad edecek büyük kongrede müdafaası için Cenûb-ı Garbı Kafkas Hükümeti sabık Hariciye Nâzın Fahreddin Bey'le Ardahan eşrafından ve Milli Şûra azasından Rasim Bey'i selâhiyyel-i lâzimeyi haiz murahhas sıfatıyla kongrede isbât-ı vücût etmek üzere seçtik. Bu itimadnamenin kâfi bir vesika olarak kabul buyurulmasını, ihtiramâtımızı ilâveten rica ederiz.

<i>İmzalar</i>	<i>19 Temmuz 1335 (1919)</i>
<i>Ardahan Eşrafından ve</i>	<i>Ardahan Aşiret Rüesâsından</i>
<i>Ardahan Milli Şûra Reisi</i>	<i>Mehmet,</i>
<i>Mehmet Ali,</i>	<i>Çıldır Eşrafından (sabık)</i>
<i>Ardahan Milli Şûra Azasından</i>	<i>Kars Şûra-yı Millî Reisi</i>
<i>Abdullah Ağazâde Kâmil</i>	<i>Dr. Esad</i>
<i>Ardahan Aşiret Rüesâsından</i>	<i>Ardahan Milli Şûra Azasından</i>
<i>Bahri.</i>	<i>Hacı Hâmitzâde Hafız,</i>
	<i>Ardahan Milli Şûra Azasından Hacı</i>
	<i>Nebîzâde Kâmil.”</i>

Bu belgeyi imzalayan şahıslar, Cenûb-i Garbı Kafkas Hükümeti'nin ileri gelen şahsiyetleridirler. Delege olarak seçilenlerden Rasim Bey, Cenûb-i garbî Kafkas Hükümeti'nin Ardahan Mutasarrıfı, Fahrettin Bey de Hariciye Nazırı idi. Bu

belge de göstermektedir ki Cenub-i garbî Kafkas Hükümeti, davasından henüz vazgeçmemiştir. "*Elviye-i Selâse Doğu Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıdır, gelecek felâket size, bize değil, hepimizdir. Yapılacak harpte sizinle aynı safta mücadele etmek istiyoruz*" demekle de Elviye-i Selâse'deki halkın hissiyatına tercüman oluyorlardı.¹⁴⁸

O günlerde Erzurum ili sınırları içinde bulunan Yusufeli'nin kaza merkezi Ersis'te de Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesi vardı. Üyeleri Nüfus Memuru Rıfat Bey (Çocuk), Maliyeci Sait Bey (Babacan), Müftü Ahmed Efendi (Zemevan Köyü'nden) Eşraftan Cicioğlu Hasan Ağa, Tüccar Keçecizâde Osman Efendi, Tüccar Artvinli Peltek oğlu Murat Efendi'lerdi.¹⁴⁹

Erzurum Kongresi'nin toplantı hazırlıkları yapılırken kongre delegeleri olarak kaza adına Ersis'ten Arslan Bey, Armaşen (Esendal) Köyü'nden Molla Haliloğullarından Ali Efendi ve Orşnak (Köprügören) Köyü'nden Yaralızâdelerden Ahmed Bey (Yaralı) seçildiler. Kongreye yalnız Ahmed Bey (Yaralı) katılmıştır.

Yusufeli kazasında toplanan kongrede, Erzurum yapılacak Kongreye götürülecek teklifler görüşülürken söz alanlardan çoğu kurulacak yeni teşkilâtın Yusufeli'nin bir takım ihtiyaçlarının yerine getirilmesini teklif ederken Aşağı Hod (Maden) Köyü'nden merhum Dindaroğlu Mehmed Efendi bu tekliflere: "*Efendiler, düş rüyadan sonra seçilir. Evvela vatani kurtarmak lazımdır. Sonra hükümetten bir şeyler istemeyi düşünürüz. Benim bir tüfeğim var, iki de ailem. icap ederse iki tüfek daha bulurum ve karılarımla birlikte vatani kurtarmaya çalışırım.*"¹⁵⁰ diye tarihi bir cevap vermiştir.

23 Temmuz 1919'da kararlarını ilan eden Erzurum Kongresi hiç kuşkusuz Millî Mücadele hareketinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kongre sonunda bir Temsil Heyeti teşekkül ettirilmiş, Mustafa Kemal Paşa da bu heyetin başkanlığına getirilmiştir. Kongre'de alınan kararlar; kayıtsız şartsız, istiklâl ve millî hâkimiyet esasına dayanıyordu. Kongre'de; vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı belirtilmekte, emperyalist devletlere de Türk'ün esir, vatanın işgal edilemeyeceği ilân edilmekteydi. Bu durum tabîî olarak Elviye-i Selâse'yi de ilgilendirmekteydi.

¹⁴⁸ Ahmet Ender GÖKDEMİR, *Millî Mücadelede Evliye-i Selase*, AAM Dergisi VII, Ankara 1991 s. 154-155

¹⁴⁹ ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, s. 224-225

¹⁵⁰ ÖZDER, *Artvin ve Çevresi 1838-1921 Savaşları*, s.192

Vatanın bir bütün olduğu ve birbirinden koparılamayacağı ve Kuva-yı Milliye'yi tek güç olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak temel esastır maddeleri, Elviye-i Selâse ahâlisinin moralini yükseltmişti. Çünkü bölgede Ermeni ve Gürcülerle savaş halinde bulunan Millî Şûra'ların milisleri, tabî olarak Kuva-yı Milliye'yi temsil ediyorlardı. Onlar bu mücadeleyi yaparken hiç kimseden emir almamışlar, vatan müdafaasını bir namus ve şeref meselesi olarak değerlendirmişlerdir. Onlar bu yolda çarpışırken, mücadelenin meşru olduğu Erzurum Kongresinde tüm dünyaya ilân edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa da Evliye-i Selâse'de ki güçleri "*Sizin mücadeleğiniz bizim mücadelemizdir*" diyerek desteklemiştir. Yine Paşa'nın 12 Ağustos 1919'da kaleme aldığı ve Elviye-i Selâse meselesi hakkında duyduğu heyecanı ve çok yakında bölge halkının kurtulacağı haberini Albayrak Gazetesi sahibi Süleyman Necati Bey vasıtası ile Elviye-i Selâse halkına aşağıdaki yazıyla duyurmuştur.¹⁵¹

*"Osmanlı Devleti topraklarından olan Elviye-i Selâse'deki kardeşlerimiz hakkındaki Kongre Heyeti'nin ne kadar büyük bir heyecanla duygulanmış olduklarına yakinen şahit oldunuz. Bugün mevcut olan bazı sebepler ve bölgedeki siyasi durumun çok yakında son bulacağı hakkındaki kanaate malum oldunuz. Bütün bu nokta-i nazarı Elviye-i Selâse'deki İslâm kardeşlerimize anlatıp ona göre icab eden şartlara hazır olmalarını söyleyiniz. Ve ileride müsait şartların emniyet ve nizamın sağlanmasının beklendiği ve bunun da hayırlı işlere vesile olacağı teyit olunur. Mustafa Kemal-Hüseyin Rauf "*¹⁵²

Böylece Elviye-i Selâse'nin Ermeni ve Gürcü işgalinden kurtarılması meselesi, Erzurum Kongresi'ne mal olmuş ve benimsenmiştir. Yani Elviye-i Selâse ile Türkiye'nin mukadderatı sözde kalmamış, bu Millî Kongre'de kabul edilmiş ve birleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa yukarıdaki belgede de görüldüğü gibi bölgedeki mevcut siyasî durumun (Ermeni ve Gürcü işgallerinin) yakında son bulacağını belirtmiş, halkın da bunun gerektireceği şartlara göre hazır bulunmalarını istemiş ve bu müjdenin Süleyman Necati Bey vasıtasıyla Elviye-i Selâse'deki din kardeşlerine ulaştırılmasını arzulamıştı.

¹⁵¹ GÖKDEMİR, *Millî Mücadelede Evliye-i Selâse*, s. 937-938

¹⁵² GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 194

3.1.2. Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli Kararlarında Elviye-i Selâse

Erzurum Kongresi'nde, Vatanın millî sınırlar içinde bir bütün olduğu ve birbirinden ayrılmayacağı vurgulanmıştı. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde "vatan" kavramına daha da açıklık getirilmiştir. Bu kongrede, Osmanlılarla İtilâf Devletleri arasında kabul edilen Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan topraklar, birbirinden asla ayrılık kabul etmez, bir bütündür. Bu ülkede yaşayan bütün İslâm unsurları, birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla bağlı ve birbirlerinin millî, sosyal ve ananevî haklarına anlayış gösteren öz kardeşleridir denilmekteydi. Brest-Litovsk'tan sonra halkın hür iradesiyle yapılan referandum sonucunda, Artvin ve çevresi Osmanlı topraklarına katılmış, fakat Mondros mütarekesini takiben Osmanlı birlikleri bu bölgeyi tahliye etmek mecburiyetinde kalmış ve bu bölge İngilizlerin işgaline uğramıştı. Sivas Kongresi'nde kabul edilen bu vatan tarifi ile Heyet-i Temsiliye, Artvin ve çevresini resmen millî sınırlar içerisine almış ve böylece bölge temsilcilerinin gayretleri boşa gitmemiş olmaktadır. Bundan sonraki zaman içerisinde Artvin halkı boş durmamış hem cephede, hem de cephe gerisinde mücadelelerine devam etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle hazırlanan ve son Osmanlı Meclisi tarafından 28 Ocak 1920'de kabul edilerek, 17 Şubat 1920 tarihinde ilân edilen Mîsak-ı Millî metninin 2. maddesinde, Elviye-i Selâse ile ilgili şu hüküm yer almaktadır. "*Madde-2- İlk serbest kaldıkları zaman, halkın umumî reyî ile anavatana katılmış olan Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) için gerekirse yeniden plebisit yapılmasını kabul ederiz*" denmekteydi.

O dönemde Batum sınırları içinde kalan Artvin hakkında meclisin aldığı bu karar, vatanımızın bu mukaddes bölgesinden vazgeçilemeyeceğini kesinlikle ispatlıyordu.¹⁵³

3.1.3. TBMM'nin Açılışı ve Artvin Temsilcileri

1920 yılı Batum da yaşanan en önemli gelişme, Batum Mebuslarının yeni açılan Meclise temsilci olarak gönderilmeleridir. 16 Mart 1920'de, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması sonucunda Heyet-i Temsiliye Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'yı TBMM'yi işgal kuvvetleri ile

¹⁵³ GÖKDEMİR, *Millî Mücadelede Evliye-i Selase*, s. 938-939

İstanbul Hükümeti'nin etki sahası dışında, Anadolu'nun ortasında güvenli bir yerde açmaya sevk etmişti.¹⁵⁴ Olağanüstü yetkileri olan bir meclis Ankara'da 23 Nisan 1920 günü Cuma namazından sonra açılmıştır.¹⁵⁵

Meclis'in, açılmasından sonra Batum Sancağından beş mebus seçilmiş M Kemal Paşa'nın 19 Mart 1919'daki direktifi doğrultusunda Ankara'daki Meclise gönderilmiştir. Bu mebuslar, Batum'dan, Avukat Ali Rıza; Murgullu İmamzâde Mehmed Edib Şavşat'tan Süleyman Ağazâde Ahmed Fevzi; Acara'dan Hicâbîzâde Ahmed Akif ve Çürüksulu Hatudzâde Hoca Ahmed Efendiler idi.

Bu mebuslardan Edib Ahmed, Akif ve Ahmed Fevzi Efendiler, Meclis'in 5 Haziran 1920 günkü toplantısında; Batum İslâm Cemiyetince Meclis'e gönderilen görevlendirme ve kabullerini isteyen şu yazıların okunmasından sonra, B.M.M.'ne kabul edilmişlerdir.¹⁵⁶

*“Ankara'da Meclisi Kebîr-i Millî Riyâset-i Canibi Âlisine,
evvelce izam kılınan üç mebusumuza ilâveten, Şavşat ahâlisinden
intihap edilip gelen Süleyman Ağazâde Ahmed Fevzi Efendi arzu ve
amalimizin müdâfaası maksat ile Meclis-i Kebîr-i Millî'nize iştirak etmek
üzere gönderilen mumaileyhin, aranıza kabulü suretiyle Batum ahâlî-i
İslâmiyesini dil-sir buyurmanızı istirham ve eltâf-ı Subhaniye'den o
büyük emellerinize muvaffak olmanızı tazarru eyler ve bütûn ahali-i
İslâmiyemizin selâm ve ihtiramlarını arz eyleriz. 17 Mayıs 1920
(1336)Batum Cemiyet-i İslâmiye Reîsi-Hüseyin Rahmi”*

“Batum Liva'sı İslâm Cemiyeti Riyaseti Âlisi'ne

*Kazamız ahâlisinden Süleyman Ağazâde Ahmed Fevzi Efendi
cemiyet azasından olup ehl-i namus, vazifesine müdavim, Millet-l
Hilafet-l Muazzama-i İslâmiye eli altına toplamak için durmayıp çalıştığı
cihetle milletimiz tarafından vekil İntihap edilip Dersaâdet'e izam
kılındığı arz ile esnây-i rahda lâzım gelen tashîlâtı îtâ buyurmanızı rica
ederim.12 Mayıs 1336 (1920) Batum Livası İslam Cemiyeti Şavşat*

¹⁵⁴ GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 198

¹⁵⁵ Zeynep KORKMAZ, *Kemal Atatürk Nutuk 1919-1927*, Ankara 2005 s.294

¹⁵⁶ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 191-192

Kazası Şubesi Riyaseti Hamşizâde İsa, Aza Mehmed Vehbi, Aza- İsmail, Aza- Yusuf ”

“Ankara Meclis-i Kebîr-i Milfî Riyaset-İ Cânib-i Âlisi'ne

Batum Livasından evvelce intihap edilip gönderilen üç mebusumuza ilâveten dördüncü olarak Şavşat havalisi ahâlisi'nin bilintibah mazbatası ile birlikte hukûk-u meşrûa ve metâlibi diniyemizin müdâfaası maksat ile Meclis-i Kebîr-i Millî'de' toplanmış olan din kardeşlerimizle birlikte teşrik-i mesai eylemek üzere Süleyman Ağazâde Ahmed Fevzi Efendi gönderilmekle topluluğunuza kabul ve hakkında lâzım gelen muavenet ve insaniyyet kârânelerinizi İstirham ve muvaffakiyetlerinizi Cenâb-ı Hak'tan tazarru ve niyaz eyleriz efendim. Batum Liva'sı islâm Cemiyeti Reisi- Hüseyin Rahmî”

“Kuvay-i Millîye tarafından gönderilen emre dayanarak Batum Livası'ndan imamzâde Mehmed Edip, Hatunzâde Ahmed ve Hicabzâde ile Akif Efendiler mebus intihab edilerek iş bu tasdik edilmiş itimatname ile aid olan makama gönderildiği arz olunur.1 Mayıs 1326(1920) Batum Livası İslâm Cemiyeti Reisi Bibinzâde Hüseyin Rahmî”

“Otuz bin nüfustan ibaret olan biz Şavşatlıların hissiyât-ı ubudiyet kârânelerini Zat-ı Akdes-i Hazreti Hilâfetpenâhi'ye arz ve bu havalı kulları hakkında merhamet ve atıfet-i şahanelerini isticlab ederek bilakayduşart tebaaî sadıka-i mülükâneleri olmak istediğimizi ve sevgili babamıza kavuşmak aşk ve iştiyakımızın emr-i istishâline çalışmak üzere kazamız ahâlisinden Süleymanoğlu Ahmed Efendi salâhiyet-i lâzime-yi hâiz vekilimiz olmak üzere seçilmiş ve Dersâadet'e İzam kılınmıştır. 20 Şubat 1336 (1920) Batum Livası İslâm Cemiyeti Şavşat Şubesi Riyaseti - Hamşizâde İsa”¹⁵⁷

¹⁵⁷ TBMM ZC. 1336 cilt 1 s.90-91

“Katip Haydar Bey'in yukarıdaki tahrîratı ve intihâbnameleri okumasından sonra

Reîs-i Sâni B.-Efendim şimdi bu dört refikimizin meb'uslukları Kabul olmuyormu?

(Kabul, kabul sesleri)Sürekli alkışlar'dan sonra) Bilittifâk ve alkışlarla kabul edildi efendim.

(Batum meb'ûslarına hitaben); Efendim rüfekâ-yı kiram zât-ı âlinize hoş geldiniz demek vazifesini bendenize havale buyurdular. Lütfen kürsîye teşrîf eder misiniz? den dikten sonra Batum mebusları Edib Bey'le, Akif Nuri ve Ahmed Efendiler alkışlar arasında kürsüye çıkararak Meclis İkinci Başkanı Celâleddin Arif Bey'le el sıkıştıktan sonra Batum Mebusları adına Edip Bey aşağıdaki şu konuşmayı yapmıştır:

“Efendiler! Kırk küsur seneden beri vatan-ı aslîsinden ayrılmış ve Doksan Üç Muharebesi neticesi olarak Elviye-i Selâse Rus boyunduruğu altında kalmıştır. Tabi kırk seneden beri büyük bir istekle arzu ettiğimiz ; Osmanlı Anavatanı'na iltihak idi. Harb-i Umûmî'nin son zamanlarında "Brest-Litovsk Muahedesi" bize mukadderatımızı bahşetmiş ve kayıtsız şartsız Hükümet-i Osmaniyye'ye iltihâkî bütün ahali kabul etmiş, hiç bir aleyhte oy bulunmamıştır. (Alkışlar). Fakat mütarekeyi müteakib aradan Hükümet-i Osmaniyye'nin çekilmesi icâb etmiş tekrar bir ecnebi boyunduruğunda kalmış idi. Fakat ahalimiz ve milletimiz tabî ecnebi boyunduruğunun ne olduğunu aynen müşahade ettikleri için gerek harbin başlangıcında çekmiş oldukları felâket ve gerek ikinci defa uğramış oldukları zarar ve ziyan bir şey değil, nüfusça uğradıkları zarar ve ziyan neticesini bertaraf ederek şimdi yine silâha sarılmış ve her bir maniaya karşı koyup silâh kuvveti ile ecnebilerin girmemesine karar vermiş ve bizi bugün burada teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisi'ne göndermişlerdir. Buradaki efendilerle müşerref olduğumuz için kesb-i şeref eder ve bütün milletimizin hürmetlerini, arkadaşlarımız ve milletim nâmına arz ve takdîm eylerim (Alkışlar) inşallah İttihâd-ı İslâmın muavenetiyle memleketimiz, tekrar büsbütün Memalik-i Osmaniyye'ye iltihâk eder ve şimdiki İngiliz boyunduruğundan kurtulmuş oluruz,

*Cenâb-ı Hâk bütün Millet-i Osmaniyye'yi, İslâmları ve Türkleri yaşatsın.
“Reis-i Sani B-Teşekkür ederiz.”* ¹⁵⁸

Batum Sancağı'nın son mebusu Ali Rıza Bey'in 9 Eylül 1920'de B.M.M.'ne katılımı ile, Batum Mebusları'nın Meclis'e katılımı tamamlanmış böylece, Misâk-ı Millînin kuzey-doğudaki son sınırı olan Batum'un, Anavatan'la siyasî açıdan birleşmesi sağlanmış; geriye, bu kavuşmanın, askeri hareketle fiilen katılımın kalmıştı.¹⁵⁹

3.2. DOĞU HAREKÂTI VE ELVİYE- İ SELASE'NİN KURTULUŞU

3.2.1. Kars'ın Kurtuluşu

10 Ağustos 1920'de Osmanlı Hükümeti'nin imzaladığı Sevr Antlaşması Sultan Mehmed Vahidüddin'in de katıldığı Saltanat Şurası'nda yalnız Topçu Feriki Rıza Paşa'nın red oyuna karşı kabul edilince, durumu aleyhimize kötüleştirdi. Çünkü Sevr Antlaşması, Doğuda bir Ermenistan Devleti kurulması öngörülüyor ve bu devletin sınırlarının tespitini de Amerika Devlet Başkanı Wilson'a bırakıyordu.

Kars, Sarıkamış ve Oltu kesimini işgal eden Ermeni Hükümeti'ne Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1920 Temmuz'unda bir nota verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu nota ile bölgedeki Ermeni işgaline son verilmesini istiyordu. Ermeniler bu isteği kulak ardı edince ¹⁶⁰ Kazım Karabekir Paşa 28 Eylül 1920'de Doğu Hareketine girişmiştir. Sarıkamış'tan başlayan hareket sonucu Kars Ermenilerden kurtarılmıştır. 6 Ekim 1920'de Ermeniler mütareke isteğinde bulununca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Mütarekenin olabilmesi için Gümrü'nün teslim edilmesi gerektiği Ermenilere ilettiler. Ermenilerin bu şartı kabul etmelerinden sonra diğer Mütareke şartları kendilerine bildirildi. Ancak Ermeniler Türk tarafınca kendilerine iletilen bu şartları ağır bulup kabule yanaşmayınca, Doğu Ordumuz Ermenilere karşı ileri Hareketine devam etti. Ermeniler 15 Kasım 1920'de Şahtahtı mevkiinde Türk Ordusu karşısında ağır bir yenilgi alınca tekrar mütareke isteğinde bulundular. Bunu üzerine 18 Kasım 1920'de savaşa son verilip 25 Kasım 1920'de her

¹⁵⁸ TBMM ZC. Cilt II Baskı II. s. 82-84

¹⁵⁹ TBMM ZC. 1336 cilt IV s. 44

¹⁶⁰ ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, 235-236

iki taraf da barış görüşmeler başladı. Bu görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalandı.¹⁶¹

Bu antlaşma ile 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda kaybetmiş olduğumuz; Kars, Sarıkamış; Kulp (Tuzluca) Kağızman ve 1828 Türkmen Çayı antlaşmasıyla, İran'ın Ruslar'a kaptırmış olduğu Iğdır (Sürmeli) 'da Türk topraklarına katılmıştır. Yine bu antlaşma ile Ermeniler Sevr Antlaşmasını tanımadıklarını bildirdikleri gibi birçok silâh ve mühimmatı da terk etmek zorunda kalmışlardı. Ayrıca bu antlaşma Anadolu'daki Millî Hükûmet'in imzaladığı ilk antlaşma olması bakımından önemli olduğu kadar, Doğuda Misâ-kı Millî'nin belirlediği sınırlara da kısmen ulaşılmış olması da önemliydi.¹⁶²

3.2.2. Ardahan ve Artvin'in Kurtuluşu

Ermeni Savaşı sonunda Kars kurtarılıp Şark Cephesi Kumandanlığı kurulduktan (13 Aralık 1920) sonra, eski 15. Kolordu'yu zafere ulaştıran Kâzım Karabekir Paşa, artık cephenin kumandanı olarak karargâhı ile Kars'ta bulunmaktaydı. Cephe kumandanı bundan sonra, Üç-Sancak'tan olup Gürcü işgalinde kalan Ardahan, Artvin ve Batum'u da kurtarma faaliyetine girişmiştir.¹⁶³ Bu sıralarda Sovyet Rusya'nın Gürcistan'ı Bolşevikleştirmek amacıyla Sovyet Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı üzerinden başlattığı mücadele, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da bozarken, Türkiye'ye de bu durumdan istifade ederek Elviye-i Selâse'nin geri kalan kısımlarını anavatana kavuşturmak için harekete geçti.¹⁶⁴

Bu amaçla Şark Cephesi komutanı Kazım Karabekir, Genel Kurmay başkanlığına gönderdiği 17.02.1921 tarihli raporda; Ermeni, Rus ve Gürcüler arasında başlayan savaştan faydalanılarak; Kars, Ardan ve Artvin'in geri alınmasıyla ilgili gerekli tedbirlerden bahsetmiş ve gerekmesi halinde Artvin'e de sahildeki 3. Fırkadan bir kuvvet gönderileceği belirtilmişti.¹⁶⁵

Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetler Birliği egemenliğine girmesinden sonra her an bir Sovyet işgalini bekleyen Gürcistan Hükümeti ise Türkiye ile dostane

¹⁶¹ Kamuran GÜRÜN, **Türk Sovyet İlişkileri, (1920-1953)**, Ankara 1991 s. 39

¹⁶² GÖKDEMİR, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1989 s.220

¹⁶³ ÖZDEMİR, **Artvin Tarihi**, s. 239

¹⁶⁴ SÜRMEİ, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, s. 637

¹⁶⁵ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:54 B 54-1 (Göge Komşu Topraklar s. 117)

ilişkiler geliştirerek devam ettirmek istiyordu. Fakat Türkiye'nin Batum, Ardahan ve Artvin ile ilgili isteklerini de önceden bildiklerinden dolayı Türkiye ile ilişkilerinde daha da dikkatli davranıyorlardı. Bu nedenle Gürcistan, hem Sovyet hem Türkiye'den saldırı gelebileceği endişesiyle ülkede genel seferberlik ilan etmişti. Türkiye ise Gürcistan'ın kendisine karşı duyduğu güvensizliğin bilincindeydi. İki devlet arasında güven sağlamak ve Gürcistan'ı rahatlatmak isteyen Türkiye önce Gürcistan'daki seferberliğin nedenini sordu ve sonra da Gürcistan topraklarında gözlerinin olmadığını açıklayarak, iyi niyetinin göstergesi olarak Kazım Dirik'i Tiflis'e elçi olarak atadı. Böylece Türk-Gürcü ilişkileri daha dostane samimi bir havaya girmeye başlamış ancak bu seferde bu yakınlık Sovyetleri telaşlandırmıştı. Çünkü Sovyetlerin amacı Azerbaycan ve Ermenistan'dan sonra Gürcistan'ı da Sovyet bloğuna katmaktı.

Gürcistan açısından ise Sovyetler, Türkiye'den çok daha tehlikeli idi. Çünkü Türkiye Gürcistan dan birkaç ili ve ilçeyi isterken Sovyetler Gürcistan'ın tamamını istiyordu. Bu nedenle Türkiye'ye güvenmenin, Türk dostluğunu geliştirmenin kendileri için çok avantajlı olduğunun farkında idiler. Bu nedenle Gürcistan Türkiye ile dostluklarının bir simgesi olarak Gürcistan Meclis Başkanı Madivani'ye bir güven mektubu verip Ankara'ya gönderdi.¹⁶⁶

Şark Cephesi Kumandanlığı, Rus-Gürcü anlaşmazlığından faydalanarak Elviye-i Selâse'nin geri kalan kısmının işgaline taraftar ise de, Ruslarla bozuşmak istemediği için Batum ve dolaylarının işgali işini sonradan Ruslarla anlaşmak üzere uygun bir zamana bırakıp, Ardahan ve Artvin'in işgalinin hemen halledilmesi; bu nedenle gerek görülürse 3. Fırkadan bir tabur kuvvetin Artvin'e gönderilebileceği düşüncesini, 17 Şubat 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne iletmişti.¹⁶⁷ Yine Doğu cephesi Komutanı Kazım Karabekir paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği aşağıdaki yazısında da özetle; Rus taarruzuyla Rus-Gürcü savaşının çıktığı, ancak Rusların bu savaşta geri çekilmeye başladığı ve Gürcü birlikleri onları takip ettiği, Tiflis temsilcisi tarafından haber verildiği; böyle bir dönemde Gürcülerle acilen Sulh yapılarak, sulh yoluyla Artvin ve Ardaha'nın tarafımızca işgal edilmesi gerektiğini bildirmekteydi.

¹⁶⁶ Orhan YENİARAS, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, Ankara 2009 s. 218-219

¹⁶⁷ ATESE Arşivi, İSH K: 1252, G: 54, B: 51-1 (Göğe Komşu Topraklar s. 117); SÜRMEİ, Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), s. 637-639

“Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyasetine

Tiflis mümessilimizden alınan 19/2/37 tarihli şifre aynen atîdedir.

Gürcü sulhünde ist'icâl ve bu suretle Ardahan, Artvin kazalarının işgalini te'mîn eylemekliğimiz lâzım geleceği kanaatinde bulunduğumu arz eylerim. Şark Cephesi K. - Kâzım Karabekir

Suret

19 Şubat 2 evvelde Kırmızılar Soğanlı sırtlarına taarruz ettikleri saat 7,5 evvele kadar muharebe devam etdi. Neticede Kırmızılar ricat etdiler. Gürcüler Kırmızıları Yağlıcağedik istikâmetinde ta'kîb ediyorlar. Taarruz eden bir Kırmızı piyade fırkası birçok yaralı ve maktul, bin de esîr vermişlerdir. Mümessil Kâzım”¹⁶⁸

Zaten Rusya'nın Gürcistan daha savaş açmadan bir iki gün önce Gürcü Başbakanı Jordonya, Tiflis'teki Türk Temsilcisi Kâzım Bey'le görüşmüş ve kendilerine bu zor anlarında yapılacak yardım karşılığında Ardahan'ın Türkiye'ye bırakılmasını teklif etmişti.

19 Şubat'ta Sovyet Rusya'nın Gürcistan'a resmen savaş ilân etmesi üzerine¹⁶⁹ Ankara hemen harekete geçmiş ve 20-21 Şubat gecesi Ahmed Muhtar Bey, Ankara'da bulunan Gürcü Elçisi Simon Mdivani ile görüşerek Ardahan ve Artvin'in tahliyesini için sözlü Ültimatom vermişti. Ahmed Muhtar Bey, Gürcü Elçisi Simon Mdivani'ye verdiği sözlü ultiमतomu şark cephesi kumandanı olan Kazım Karabekir Paşaya aşağıdaki yazıyla bildirmiş ve bu yazıya Kazım Karabekir paşa da şu şekilde cevap vermiştir.

“Ş.K.

Dün gece Gürcü Sefîri'ne bugün öğleden sonra dörtte kendisinden cevap alınmak üzere bir şifahî ultiमतom verilmiş idi.

Binâen-aleyh muhabereye müsâade buyrulması ehemmiyyetle mercûdur. İşbu ultiमतom Ardahan ve Artvin kazalarının derhâl terkinden ibâretidir. Herhalde bu bâbda bir saate kadar Tiflis'den cevâb alınması

¹⁶⁸ ATESE Arşivi, İSH, K: 620, G:30 B: 30-1 (Göge Komşu Topraklar s. 119)

¹⁶⁹ SÜRMEĒĒ, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, s. 637-639

elzemdir. Hâriciye Vekili Ahmet Muhtar- Ankara 21/2/37- Saat 2,15 sonra”

“Hariciyye Vekâletine

C. 21-2 şifreye

Kars telgrafhanesi 21-2'de öğleden sonra saat üçbuçuğa kadar Tiflis merkezini aramış ve vasıta olan Ardahan Gürcü merkezi Tiflis çıkmıyor, şimdi bulacağım gibi cevâplar vermiştir. Tiflis bulununca Ankara ile muharebesinin derhâl te'mîn edileceği maruzdur.

2- Telsiz ile dahi Tiflis aranılmaktadır. Ancak bugün havanın pek müsait olmaması hasebiyle telsizle görüşülememektedir.”¹⁷⁰

Aynı gece Mdivani, Gürcü Dışişleri Bakanı ile telgraf başında görüşmüştü. Bu görüşme de aynen şöyleydi:

“Tiflis Hariciye Nezaretine, Ankara mümessilinin bugün Tuapse'ye haber verdiği nazaran 19 Şubat 1921 akşamı saat 10'da Sovyet hükümeti Gürcistan'a ilân-ı harb etmiştir. Bu havadis bizi fena düşündürüyor. Ankara hükümetinin beyanâtına nazaran bugüne kadar müzakerâtımız neticelenmedi. Onun için arzumuz meydana gelmedi. İşimiz neticelenmezse ba'demâ Rusya ile aramızda rahat yaşamak imkânı kalmamıştır. Gürcistan'ın işgal ettiği yerlerden talep edilen yerlerin elimizde kalmasına ümitsiz nazarıyla bakılıyor. Bâ'demâ Türkiye ile Rusya arasında yaşamaklığımızın selâmet ciheti budur ki münazi'ünfih araziden vazgeçerek esas Gürcülerle meskûn arazide rahat yaşamaklığımız muvafıktır. Benim burada söylediğimden fazla Ankara hükümeti talep ederse Ermenistan'ın tebeddül ettiğine nazaran İngiliz siyasetinin de te'sîri olduğu anlaşılıyor. Bunun için Ankara hükümetiyle aramızdaki müzakerâtın tamamıyla hüsn-i suretle neticelenmesi lâzımdır.

¹⁷⁰ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:54 B: 54-29 (Göge Komşu Topraklar s. 121)

Ben bugünkü müzakerelerde Batum bizde kalmak şartıyla Artvin ve Ardahan'ın havalisiyle beraber Türkiye'ye aid olduğunu teklif ettim. Burada büyük bir içtima' oluyor. Bunun hakkında 2 saate kadar cevap veriniz ki ben de 2 saat sonra meclise resmen cevap vereyim. Hükümetimizin kabul etmeyeceğini ben beyan ettim. Fakat sizden aldığımız malûmata nazaran behemahal gösteriyor ki harbe devam etmemiz lâzım gelecektir. Bunun için ben yine size havale ediyorum. Böyle bir mukaveleyi imza etmek gerçi benim için iyi değildir. Ahvale nazaran Ermenistan'ın tebeddülü İngilizlerin tesiriyle olmuştur. Fakat behemahal buranın da (şifre) dahli içinde olduğu anlaşılıyor. Ermenistan hükümeti resmen Ankara hükümetine müraca'at ederek evvelâ Ankara'dan saniyen Düvel-i Mü'essire'den mu'avenet talep etti. Bu akşama kadar yetiştirebilirse-niznealâ! Yoksa sabaha kadar cevabınızı veriniz. Bunun için sabah saat 10'a kadar telgraf başında bekleyeceğim. Cevabını acele veriniz. Mdivani”

Bu arada Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Şark Cephesi Kumandanlığı'na, Rus-Gürcü çarpışması karşısında şimdilik Ruslara karşı hazırlıklı olunmasını, Ardahan ve Artvin sancaklarını 22 Şubat 1921'de işgale başlamak üzere ordunun hazırlanmasını, bu harekât için ayrıca emir verileceğini bildirerek, Ahılkelek'in ise şimdilik işgal edilmeyeceğini Ardahan ve Artvin sancaklarının Türkiye'ye bırakılması ve Batum hakkında da sonradan genel oya başvurulması husularının B.M.M'ce Gürcü Elçiliğine bildirildiğini ve kabul edilmediği takdirde silah kuvvetinin uygulanacağı direktifinin verildiğini belirtmekteydi. Bu talimatı alan Şark Cephesi Kumandanlığı birliklerinin gerekli konuşlandırmasını yapmak üzere harekete geçti.

Ahmed Muhtar Bey'in Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye iadesi konusunda Gürcü Elçisi Mdivani ile yaptığı 20-21 Şubat gecesi görüşmesinden sonra Türkiye Gürcistan'ın vereceği cevabı beklemeye başlamış ancak beklenen cevap belirlenen süre içinde Türk hükümetine ulaşmayınca, Ahmed Muhtar Bey 22 Şubat 1921'de Gürcü Elçisi Mdivani'ye şu ilk notayı göndermişti: ¹⁷¹

---

¹⁷¹ SÜRMEĒĒ, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, s. 637-639

"Gürcistan Selâhiyettar mümessili Mdivani Cenaplarına. Sefir Cenapları: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Gürcistan Hükümeti arasında in'ikadını kemal-i ciddiyet ve samimiyet ile arzu ettiğimiz; buraya muhalasatınızdan beri vuku'bulan mülakat ve cereyan eden müzakerat esnasında, her vesile ile zat-i sefirânelerine beyan ettiğim bu sulhun esâsâtını dahi, tarafınızdan vuku bulan teklife mukabeleten şifahi bir nota ile tebliğ etmiştim. En son 20-21 Şubat gecesi vuku'bulan müzakere neticesi üzerine bugün (21 Şubat 1921) öğleden sonra saat dört'e kadar bir cevap vereceğinizi bildirmiş olmakla beraber bu müddet-i muayyen inkızâ-pezir olduğu halde henüz bir iş'arınız vaki olmadı. İş bu meseleyi bugün (21 Şubat 1921) mütâlea ve müzâkere eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararını infaza mecbur olan hükümetimiz iş bu karara tevfikân 23 Şubat tarihinden itibaren Ardahan ve Artvin kazalarını ihtiva eden Ardahan Livası mıntikasını taht-ı idaresine almak için tertibatını tatbik edecektir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Gürcistan Hükümeti ile muharebe etmek arzusunda olmadığından mevzû-i bahs mıntika Gürcü Hükümeti tarafından zikredilen 22 Şubat tarihinden itibaren tahliye ile tarafımıza teslim edildiği takdirde mevcut münâsebât-ı hasenemize bir gûna halel gelmeyeceğini beyan eder, 23 Şubat akşamına kadar tatbikini teklif eylediğimiz iş bu hareketin Gürcü Hükümeti tarafından hüsn-i telâkki edildiğine dâir cevap alamadığımız takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ma'rûz kararını tatbik ederken iş bu tatbikatı himaye etmek üzere ittihazı zaruri olan tedâbir-i askeriye'ye dahi tevessül edilmesi tabi'idir. Evvel ve âhir pek samimi lisan ile beyan eylediğimiz vech ile tarafeyn arasında müstemir bir dostluğu resmen te'yide hadim bir sulhun akdini teshil edecek olan iş bu teklifat ve harekâtımızın Gürcistan Hükümeti tarafından hüsn-i telâkki edileceğine kaviyyen ümid var olarak ihtirâmat-ı fâikamın kabulünü rica ederim. Hariciyye Vekili Ahmed Muhtar"¹⁷²

¹⁷² TBMM Z C . Cilt 8 2. Baskı, Ankara 1945 s. 424

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi Paşa 22 Şubat 1921'de Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği aşağıdaki şifreli telgrafta; Gürcistan'a verilen notaya Gürcüler olumlu cevap verirlse Artvin ve Ardahan'ın işgalinin Gürcülerle herhangi bir mücadeleye gerek kalmadan gerçekleşeceği ancak Gürcülerin notaya olumsuz cevap vermeleri durumunda bir meydan muharebesi için ordunun hazır bulundurulması bildirilmekteydi.

"1- Bu gece 22-2-37'de Büyük Millet Meclisinde vuku'a gelen müzâkere netîcesinde Meclis, Ardahan ve Artvin ve kazalarının işgali ve Batum'un bi'l-âhire ârâ-yi umûmiye müracaat etmek üzere şimdilik işgalinden sarf-ı nazar olunması ve bu menâtıkî işgal için(?) müsademeye mecbûriyyet hâsıl olursa Ahılkelek havalisine de kuvvet şevkiyle işgal olunacak mahallerin taht-ı te'mîne alınması hususunda Hey'et-i Vekîleye salâhiyyet-i tamme vermişdir.

2- Hâriciyye Vekâletinden bir sureti zât-ı devletlerine de gönderilen nota ile Ardahan ve Artvin kazalarının 23-2-37'de işgal olunacağı Ankara Gürcü Sefaretine tebliğ olunmuşdur.

3- Binâenaleyh Gürcülerin mezkûr iki kazayı tahliye ile bize teslîme 23-2-37 târihinden evvel muvâfakâtları me'mûl olduğundan lüzumsuz müsademeye mahal vermemek için 22-2-37'de el-yevm Gürcülerin taht-ı işgalinde bulunan araziye tecâvüz edilmeyerek yalnız kıtaati yürüyecekleri hedefler istikâmetinde bu andaki hudûd-ı i'tibârî gerisine yaklaştırmakla iktifa olunmuş ve Gürcü mümessilimiz Kâzım Bey'le doğrudan doğruya muhabere ederek Gürcülerin arzu etdiğimiz araziye tahliyeye muvaffakiyyetleri hâlinde bu tahliye keyfiyyetin 23-2-37 sabahdan evvel mahallerine tebliğ ettirilmesinin te'mîn buyurulmasını ve böyle bir hâlde Artvin'i işgal edecek kuvvetlerimiz Borçka üzerinden yürümeye mecbur ise bir sû-i tefehhüme mahal kalmamak için bu husûsda evvela Gürcü Hükümetiyle anlaşılmasını rica ederim.

4- Gürcü Hükümeti tekelerimize muvafakat etmediği hâlde el-yevm Gürcü istilâsı altında bulunan Elviye-i Selâse aksamını silâh kuvvetiyle işgal etmek için 23-2-37 sabahdan i'tibâren ileri harekâta devam olunacaktır. Bu harekât esnasında bi'l-hâssa bir meydan muharebesini

*vukuu ihtimaline nazaran ittihâz-ı tedâbîr buyurulması arz olunur. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reîsi V.- Fevzi*¹⁷³

Aynı gün Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği aşağıdaki telgrafta, Gürcistan'la ilişkilerimizin seyri açısından düşüncelerini iletmiş ve Artvin kazasının işgali için gönderilecek birliklerin sınırlarımız dışında Gürcü kontrolündeki Borçka'dan hiçbir olaya sebebiyet vermeden geçecekleri bilgisinin, Gürcistan Hükümetine bildirilmesini istemişti.

“Kafkasya'da tahaddüs eden bugünkü vaziyetten Gürcistan'ın ezilmeyerek kurtarılması ve kuvvetli bir komşu ve dost olarak muhafaza-i mevcudiyet etmesi Türkiye'nin hakikî menafî'i iktizasındandır. Bunu tamamiyle takdir etmiş olduğu içindir ki BMM. ve hükümeti hukuk-ı hariciye ve meşru' asının bugüne kadar sulhen hal ve tavsiye edilmesini Gürcistandan rica etmiş ve şark Cephesinin ufak bir hareketi ile vaz'iyet-i harbiyyi Gürcüler aleyhine döndürmekten ictinâb eylemiştir. Ancak her gün pek mühim hâdisât ve tebdilât gösteren Kafkas muntikasında Türkiye'nin daha ziyade vakit gaib etmesi Gürcülerce de tasdik olunan hukuk-ı meşru 'ayı ihmal etmek demek olacağından bu cihet Gürcü hükümetinin âkil ve müdbir olan müdebbirân umuruna izah ediniz ve menafî'i-i milliye ve hakikiyemizin kuvvetli bir Gürcistan ile müterafık olduğu bir kere daha Gürcü nazırlarmca te'min ve tebliğ olunmak Hariciye Vekâletimizin bervech-i bâlâ notasının yazıldığı veçhile her iki hükümetin de menafî'i-i milliyesine mugayir olan bir müsademeye ve bunun hasıl edeceği gayr-ı mu'ayyen ve herhalde Gürcistan'a pek zararlı vekâyi'in hudûsuna mahal bırakılmamasını ve bu te'minatımızın sıhhat ve ciddiyetle emin olarak teklif-i vaki kabul ettikleri halde arzu ettiğimiz arazinin 23 Şubat 1921 sabahından evvel tahliye edilmesinin mahallerine tebliğ edilmesini Gürcü Hariciye Nezareti ve karargâh-ı umûmisi nezdinde te'min buyurunuz. Bugün Gürcistan'ı imha kasdı ile tehdid etmekte olan Kızıl kuvvetlerin tem-did-i ta'arruzâtını nazar-ı dikkate alması lâzım gelen Gürcü hükümeti millet ye memleketini kurtarmak

¹⁷³ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:54 B: 54-28 (Göge Komşu Topraklar s. 123)

arzusunda iseler pek mehakk ve meşru' olan me-tabilimizi bilâ tereddüd kabul eder ve cidden arzumuz ve menafi'imiz hilâfına olan bir Türk-Gürcü ihtilâfi zuhuruna bilhassa şu sırada sebebiyet vermez. ümid ettiğimiz veçhile buna muvafakat olduğu halde Artvin kazasının işgal edilmesi için gönderilecek Türk kıtaatının Hopa, Borçka, Artvin cadde-sinden istifade etmesi için Borçka' dan geçilmesine mecburiyet hasıl olaca-ğından Artvin hududu haricinde kalan bu mahalden bilâ hadise geçeceklerinin arada bir suî tefehhüme mahal kalmamak üzere şimdiden Gürcü hükümetine tebliğ ve işbu mürûr-ı keyfiyetin hükümetinin de muvaffakat-ı tahtında yapılmasının te'min buyrulmasını rica ederim. Gayet acele olan bu tebligatın bugün icrasıyla alınacak cevaba yine bugün 22 Şubat 1921 makine başında itasına intizar olunmaktadır.”

Yine Kâzım Karabekir Paşa 22 Şubat'ta Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne gönderdiği bir telgrafta, Ardahan'da bulunan Hilmi Bey'in Gürcü hükümet ve askerî memurlarının aldıkları emir üzerine 23 Şubat sabahı Ardahan'dan Ahıska'ya hareket edeceklerini resmen kendilerine bildirdiklerini, bunun üzerine Hilmi bey'e Ardahan'dan Gürcü hükümeti çekilir çekilmez Ardahan'a Türk bayrağını çekmesini, BMM hükümeti adına vazifeyi ele almasını, oradaki yerli milis kuvvetlerini de emri altında toplayarak kasaba ve civarının asayiş ve düzenini sağlaması hususlarının kendisine tebliğ edildiğini bildirmekteydi.¹⁷⁴

Yine Kazım Karabekir Paşa 22.2.1921 tarihli 3. 9. ve 12. Tümen komutanlıklarına gönderdiği aşağıdaki belgeden de anlaşılacağı üzere paşa, Dış İşleri Bakanlığınca Gürcü elçisine verilen nota doğrultusunda Gürcüler 22.02.1921 tarihinde Ardahan ve Artvin'i tahliye etmezlerse 23.02.1921 tarihinden itibaren Gürcü istilasındaki Evliye-i Selaseyi askeri kuvvetle işgal etmek üzere harekete geçileceğini bildirilmekteydi.

“9. Fırka, 12 Fırka, 3. Fırka Müfreze Kumandanlığına

1. Ardahan ve Artvin kazalarının işgaline ve Batum'un bil'-âhire ârâ-yı umûmiye müracaat etmek üzere şimdilik işgalinden sarf-ı nazar olunmasına ve bu menâtıkî işgal için müsademeye mecburiyet hâsıl

¹⁷⁴ SÜRMEİ, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, s. 640-642

olursa Ahılkelek havalisine de kuvvet şevkiyle işgal olunacak mahallerin taht-ı te'mîne alınmasına Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nce karar verilmiştir.

2. Ardahan ve Artvin kazalarının 23.2.37'de işgal olunacağı Hâriciye Vekâletinden bir nota ile Gürcülere tebliğ olunmuştur. Binâenaleyh Gürcülerin mezkûr iki kazayı tahliye ile bize teslim bugün (22.2.37) muvâfakâtları me'mûl olduğundan kıtaatımız bugün Gürcülerle aramızdaki itibarî hududa kadar takarrüb edecek ve fakat Gürcülerin taht-ı işgalinde bulunan araziye tecâvüz edilmeyecektir.

3. Gürcü Hükümeti teklîfimize muvafakat etmediği hâlde el-yevm Gürcü istilâsında bulunan Elviye-i Selâse aksamını silâh kuvvetiyle işgal etmek üzere harekâta başlanılacaktır.

4. Her iki hâlde ne tarzda hareket olunacağı 21.2.37 tarihli şifreli emirde bildirilmiştir. Harekât hakkında ayrı bir emir verilecektir. Yalnız Dokuzuncu Fırka tekâmül kıtaâtıyla 23.2.37 sabahı harekete geçecek ve yevm-i mezkûrda Güllübulak ve daha şimâlindeki muntıkada içtimâ' edecek sûrette hazırlığı ikmâl edecektir.

5. 9. Fırka ve 12, Fırka ve 3. Fırka Müfrezelerine Kumandanlıklarına yazılmıştır. 22.03.37. İmza”¹⁷⁵

Türk Hükümeti 22 Şubat 1921 tarihindeki notasına, belirttiği süre zarfında cevap alamamıştı. Bunun üzerine Türk Hükümeti ikinci notayı, 23 Şubat 1921'de Gürcü elçisi Mdivani'ye verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hariciye Vekili Ahmed Muhtar Bey tarafından Gürcistan Hükümeti'ne 23 Şubat 1921'de verilen ultimatom şeklinde son nota şu şekildeydi:

"Dün zâtı âlilerine takdim şerefi ile mübahi olduğum notada, bugün Gürcistan Cumhuriyeti'nin Ardahan ve Artvin kazalarını muhtevi olan Ardahan Sancağı'nın tarafımızdan tekrar işgaline muvafakatini mutazammın hükümet-i metbuanızdan bir cevap alamadığım takdirde keyfiyet-i iadenin mevki-i tatbika vaz'ını ve himaye ve temin için lazım olan tedabir-i askeriye'yi ittihaz mecburiyetinde kalacağımızı bildirmiştim.

¹⁷⁵ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:55 B: 55-19 (Göge Komşu Topraklar s. 127)

Gece yarısı olduğu halde,el'an matlûp cevab-ı muvafakati alamadığımdan, Şark Cephesi Başkumandanınının maruzuzikr (sözü geçen) menatıkm (mıntıkaların) Anavatana avdetini temin hakkında talimat aldığı zâtîâlilerine bildirmek mecburiyetindeyim.

Bu münasebetle zâtîâlilerine talebimizin ne kadar muhik (haklı) ve milletlerin bizzat tayin-i mukadderatı prensibine ne derece muvafık olduğunu hatırlatmak isterim.Bu hususta bilhassa talebimizin kafiyen kendi hukuk ve menafiine (menfaatlerine) tecavüz olmayıp, bil'akis 1878 senesinden beri Çarlıkla aramızda açık kalmış olan bir hesabın tesviyesinden, İngilizlerce vücuda getirilmiş olan gayri tabii bir vaziyetin tashihinden başka bir şey olmadığını Gürcü milletinin bilmesi için kayda lüzum görüyorum.İngiltere Hükümeti 30 Teşrinievvel 1918 tarihli Mütareke'den (Mondros) sonra işgal ettiği iş bu menatığı, hemen tamamen Müslüman ve Türklerle meskûn olduğu halde, bil'âhare tahliye ederken Hükümetinize hediye etmek suretiyle, Gürcistan ile Türkiye arasında bir zemin-i ihtilaf açmak istemişti. İttihaz ettiğimiz karara tevfiikan suret-i hareketimizin esbabı berveçhi âtidir.

Evvelen (1): Mevzu-i bahs olan arazi, tarafımızdan Ayestaфанos Muahe-denâmesi ile Çar Rusyası'na terk edilmiş ve Berlin Muahedenâmesi de bunu teyit eylemişti. Ayestaфанos Muahedesinin 19. maddesi berveçhi âtidir:

Haşmetlu Rusya İmparatoru tarafından Babialı'den talep ve Babialice de tesviyesi taahhüt olunan tazminat-ı harbiye ve zarar ve ziyan ber-veçh-i âti aksamdan ibarettir. (Bu cümleyi bir milyar 410 milyon ruble tutan uzun hesabat takip eder ve badehu mezkûr madde ber-veçh-i âti devam eder): Türkiye'nin içinde bulunduğu müşkülât-ı maliyeyi nazar-ı dikkate alan Rusya İmparatoru, Zâtışâhane'nin (Padişahın) arzularına da muvafık olarak fikra-i sabıkada tadat edilen meblağın büyük bir kısmına mukabil ber-veçh-i âti arazinin kendisine terkini muvafakat eder.

a)Tolçı Sancağı ilâh...

b) Ardahan, Kars, Batum, Bayazıt ve Sangolaks'a kadar olan arazi.

c) Bunlar Rusya Hükümeti'ne bir milyar dört yüz on milyon rubleye mukabil terkedilmiştir.

Berlin Muahedenâmesi malûm-i âlileri Ardahan, Kars ve Batum'un terkini tasdik ve teyit ederek Bayazıt'ı Türkiye'ye iade eyledi, işte böyle acîp bir pazarlık ile galip Çar bir milyar yüz milyon rublelik muhayyel bir borç mukabilinde, bir milyonu mütecaviz nüfusu, mağlûp Sultan'dan cebren ayırdı.

Rus Ordusu'nun şin-âver harp ve mücadelesine rağmen cesur ve metin kalmış ve âdi bir meta gibi satın alınmış olan bu menatik ahalisi kan ağlayarak kuvvetin bu galebesini kabul ile Çar boyunduruğuna boyun eğdi.

Saniyen (2): Bu ahali ekseriyetle Türk ve Müslüman'dır. Müslüman anasır (unsurlar) lehinde tarafgirlik isnadı şüphesiz mümkün olmayan 1917 Rus istatistikleri ber-veçh-i âti miktarı göstermektedir:

Müslüman	700.000
Ermeni	20.000
Rum	40.000
Rus	30.000
Gürcü	15.000

Sâlisen (3): 1918'de Sovyet Rus Hükümeti, Çar Hükümeti tarafından yapılmış olan bu tecavüzü tamir ettikten sonra, iş bu menatik ahalisi kemal-i tehalükle ve hâhişle (can atarcasına ve istekle) Anavatana avdet için rey verdi.

Râbian (4): İngiltere Hükümeti iş bu memleketleri tahliye ve kurun-i kadime (eski çağlar) müstebidleri gibi Ermeni ve Gürcü Hükümetlerine hediye olarak tevdi etti. Bu esnada iş bu menatik ahalisinin bu tebeddül hakkındaki fikirlerini almak hiçbir kimsenin hatırına gelmedi, İngiltere'nin bu meselede kendisi için pek kıymetli olan "İcra-yi hüküm için parçalamak" düsturuna tevfik-i hareket ettiği şüpheden varestedir.

O zamandan beri Türkiye ile Gürcü ve Ermeni Hükümetleri arasındaki münasebatı işgal ve teşviş eden lâ-yüad itirâzat ber-veçh-i bâlâ mâruzâtımızın en iyi delilleridir.

Hâmisen (5) :Yeni tebeasının kendi hâkimiyeti altında yaşamaktan mütevellit nefret ve istikrahını bilen Gürcü Hükümeti bunlara karşı son derece şiddetle hareket etmek mecburiyet-i dâimesi altında bulunuyordu.

İcâbı halinde (gerekince) mâruzzıkr (sözü geçen) menatik (Ardahan.Artvin) ahalisinin Anavatana karşı mevcut temâyulât-ı sadakatkârisini (sadık eğilimlerini) boğmak için müracaat mecburiyetinde kaldığı muamelât-ı zecriye (zor kullanma) listesini kendilerine tevdi edebiliriz. Bu vesile ile ihtiramât-ı faika." ¹⁷⁶

Ahmet bey imzalı ultiatom şeklindeki bu son notadan sonra Gürcü elçisi Mdivani 23 şubat 1921 saat 12:30'da Tiflisten aldığı ve Ardahan ile Artvin'in Gürcü hükümeti tarafından Türkiye'ye terkedildiğini bildiren aşağıdaki cevabı Hariciye Vekâleti'ne resmen iletiyordu.

*"Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-i Hariciye Komiseri Beyefendiye"
Vekil Beyefendi 23 Şubat saat 12,5'ta(24.30)Tiflis'ten aldığım telgrafi
aynen zâtı alilerine ilağ ile kesb -i şeref eylerim.*

Gürcistan Ankara Mümessili Movi-Divanı (Medivani)

"Müstaceldir:

*22 Şubat sabahı varide olan tebligatnamenize cevaben Türkiye Büyük
Millet Meclisi Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyefendi bervechi âti
hususatın tebliğine zâtı âlilerin memur edilmiştir.*

*Aralarında münesebat-ı dostane cari olan Ankara Hükümeti'nin
Gürcistan Hükümeti'ne vaki olan teklifatı Gürcistan Hükümeti'nce büyük
bir hayretle karşılanmıştır. Gürcistan Hükümeti, arazi münâzeâtı da
dâhil olduğu halde bütün ihtilâfatın itilâf veya hâkem suretiyle
hallini şâyân-ı arzu ve mümkün addediyordu.*

*Ve el'an da bu ümidi perverde etmektedir. Bu tarz-ı hareketin tatbik
olunacağını ümit eden ve Türkiye ile münâsebatı hasene-i hemcivârinin*

¹⁷⁶ Cevdet Kerim İNCEDAY, **Türk İstiklâl Mücadelesi Konferansları**, İstanbul 1927 s. 109-112

*ve revâbit-i dostanenin takviyesi arzusunu besleyen Gürcü Hükümeti, kendi memurin-i mahalliyesine ve ordusuna Artvin kazasını da ihtiva eden Ardahan sancağının tahliyesi emrini vermiştir. İkmali muayyen bir zaman ice-bettiren emr-i tahliyeye 23 Şubat'la mübaşeret olunacaktır." 23.2.1921 Gürcistan Hariciye Vekili Namına Sabaktar Beçoili "*¹⁷⁷

Bu cevabı alan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti vekili Fevzi Paşa Gürcistan'ın Ardahan ve Artvin'i Türkiye'ye bırakma kararını 23.02.1921 tarihinde sabah saat 06.30 da Şark Cephesi komutanlığına aşağıdaki telgrafla bildirmiştir.

“Ş.K.

*Ardahan ve Artvin kazalarının Gürcü Hükümeti tarafından bize terk edildiğini şimdi 23.2.37 saat 4.45 evvelde Hâriciyye Vekâletimize resmen bildirilmiştir. 23.02.37- E.H.U.Reisi V. Fevzi”*¹⁷⁸

Böylelikle Türkiye anavatanından kopan bu iki vatan toprağına 23 Şubat 1921'de yeniden kavuşmuştu. Şark Cephesi Kumandanlığı'na bağlı birlikler 23 Şubat 1921 sabahı Ardahan'a girerek Türk bayrağını çekmişlerdi. Ardahan ahali pek uzak mesafelerden gelen Türk askerini karşılamış, her birerlerinin alnını öperek bağrırlarına basmışlardı.¹⁷⁹

Kazım Karabekir Paşa bu mutlu olayı 23 Şubat günü yayımladığı bir emirle Kolordulara bildirirken, aynı gün Ankara Hükümetine de bir telgrafla arz etmişti. Kazım KARABEKİR paşa'nın Kolordulara gönderdiği telgraf şöyleydi:

“ 1-Ahali-i Islâmiye ile meskûn Ardahan ve Artvin kazalarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne terk edilmesi hususunda Gürcistan Cumhuriyeti nezdinde vuku bulan teşebbüsümüz muvaffakiyetle neticelenmiş ve mezkûr kazaların bize terk edildiği bugün 23/2/1337 saat 4.45 evvelde Gürcü Sefiri tarafından Ankara'da Hariciye Vekilimize resmen bildirilmiştir. Bu sebeple Ankara Hükümeti ile Gürcü Cumhuriyeti arasında mevcut münasebat-ı dostâne teyit ve takviye edilmiştir. Ardahan'daki Gürcü memuri-i mülkiye ve askeriyesi 23.2.1337

¹⁷⁷ Artvin'in Sesi ÇORUH, İstanbul Yaz 2005, s.18

¹⁷⁸ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:54 B: 54-44 (Göge Komşu Topraklar s. 135)

¹⁷⁹ Cevdet Kerim İNCEDAY, **Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları**, İstanbul 1927 s.108-112

(1921) sabahından beri Ahıska'ya çekilmek üzere kasabayı terk ve sancağı tahliyeye başlamış ve aynı zamanda Ardahan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına orada bulunan mümessilimiz ahalinin tezahürat-ı vatanpervarânesi arasında idare-i hükümeti tesis eylemiştir. Bugün alessabah Ardahan Livasına (Sancağı'na) dahil olan kıtaat-ı askeriyemiz geçtiği yerlerde sancak ahalisi tarafından pek samimi ve hararetli hissiyat-ı vatanperverâne ile istikbâl edilmiştir.....”¹⁸⁰

Bu haberden sonra 26.02.1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vekili Fevzi Paşa, Şark Cephesi Komutanlığından Ardahan ve Artvin işgal vaziyetlerini ve Hopa da toplanacak birliklerin durumu hakkında bilgi verilmesini rica etmişti.¹⁸¹ Bunun üzerine Kazım Karabekir, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine verdiği cevapta özetle; Hopa'da toplandıktan sonra Artvin'e hareketi etmeleri daha önce emredilmiş olan 11. Alaydan 2 tabur 1 batarya Hopa'da toplanmaya devam ettiğini, Bugün 3. Fırka Kumandanlığına verilen emirde bu birliklerin toplanmasını beklemeksizin, Hopa'daki mevcûd taburun derhal Borçka istikâmetinde hareketi etmeleri emredildiğini ve yine Trabzon'dan 7. Alayın bir taburu da Hopa'ya sevk edilmekte olduğu bildirmekteydi.¹⁸² Yine 3. Fırka Kumandanı Nuri Paşanın Şark Cephesi Kumandanlığına gönderdiği 01.03.1921 tarihli telgrafta, Hopa'dan Artvin'i işgal etmek için Cemiyet-i İslamiye'nin de hareket ettiğini bildirmekteydi.¹⁸³ Şark Cephesi Komutanı da, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Hariciye vekaletine gönderdiği 02.03.1921 tarihli telgrafta; Artvin mıntikasını işgal edecek müfreze'nin 01.03.1921 tarihinde Hopa'dan hareket ettiğini belirtmekteydi.¹⁸⁴ Yine Kazım Karabekir paşa 3. Fırka Kumandanlığına ve 2. Fırka Müfreze kumandanlığına gönderdiği aşağıdaki yazıda; Bolşeviklerin Gürcistan'da ilerlemelerini sürdürmeleri durumunda hem sahille (Hopa)- Artvin arasındaki ulaşımın sağlanabilmesi hemde buradaki Müslümanların korunması amacıyla Gürcistan'a ait olan Borçka mıntikasının da tarafımızca işgal edileceğini, işgal durumunu da Gürcü Hükümetine bildirdiğini belirtmekteydi.

¹⁸⁰ ATESE Arşivi, İSH, K: 396, G:60 B: 60-1 (Göge Komşu Topraklar s. 133)

¹⁸¹ ATESE Arşivi, İSH, K: 618, G:108 B: 108-1 (Göge Komşu Topraklar s. 145)

¹⁸² ATESE Arşivi, İSH, K: 618, G:109 B: 109 (1,2), (Göge Komşu Topraklar s. 147)

¹⁸³ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:54 B: 54-44 (Göge Komşu Topraklar s. 151)

¹⁸⁴ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:63 B: 63-05 (Göge Komşu Topraklar s. 153)

“Üçüncü Fırka Kumandanlığına

İkinci Fırka Müfrezesi Kumandanlığına

1. Bolşeviklerin Gürcistan'da daha ziyâde ilerlemeleri hâlinde, sahille Artvin muntıkası muvasalasının te'mîni ve ahâli-i islâmiyenin muhafazası için Gürcistan'a âid olan Borçka muntıkası da tarafımızdan işgal edilecektir. Sahille muvasalamız için Borçka'dan istifade edeceğimizi Gürcü Hükümetine de bildirdim. Şimdiden Borçka'da bir müfreze terkiyle beraber Artvin'e giden müfreze kısm-ı küllîsinin bi'l-âhire Borçka'ya nakli iktizâ edeceğinden şimdiden malûmat husulü ve icâb eden hazırlığın yapılması muhaberenin te'sîs ve te'mîni için bu müfreze nezdinde telgraf makine ve me'mûrlarının da bulundurulması lâzımdır.

2. Üçüncü Fırkaya ve berây-ı ma'lûmât İkinci Fırka Müfrezesi Kumandanlığına yazılmışdır. 2.3.37- İmza”¹⁸⁵

Genel Kurmay Başkan vekilinin 02.03.1921 tarihinde Vekiller Heyeti Riyasetine sunduğu raporda: tarafımızca işgal edilecek olan Artvin'in Karadeniz sahilindeki Hopa ile başlıca ulaşımının Borçka üzerinden olduğunu bu nedenle mevcut sınırın Kuzeyinin de işgale edilmesi gerektiği belirtilmekteydi.¹⁸⁶ Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili'nin 03.03.1921 tarihinde bu konuya verdiği cevap ta: 2 Mayıs 1921 tarihli Harp Raporunun Bakanlar Kurulunca okunduğunu; nevarki işgalin şimdilik sadece güvenliğin sağlanması için yeterli olacağını, bu nedenle Mevcut sınırın kuzeyinin işgal edilmesi konusunun daha sonra Batum meselesi içinde düşünülmesinin daha uygun olacağı belirtilmekteydi.¹⁸⁷

Yine 05.03.1921 tarihinde Kazım Karabekir Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği bir yazıda; Hopa'dan Artvin'in işgali için hareket eden kuvvetlerin henüz Artvin'i işgal ettiğine dair bir haber almadığını ancak bugün veya yarın 06.03.1921 tarihinde Artvin'e ulaşacaklarını tahmin ettiğini bildirmekteydi.¹⁸⁸ Nihayet 23.02.1921 tarihinde Gürcistan tarafından Türkiye'ye bırakılan ve Evliye-i Selase içinde yer alan Artvin'e 11. Piyade Alayı 6 Mart 1337

¹⁸⁵ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:63 B: 63-02 (Göge Komşu Topraklar s. 155)

¹⁸⁶ CA, D: 4918, F: 30.10., Y: 54.354.18 (Göge Komşu Topraklar s. 159)

¹⁸⁷ CA, D: 4918, F: 30.10., Y: 54.354.18 (Göge Komşu Topraklar s. 157)

¹⁸⁸ ATESE Arşivi, İSH, K: 618, G: 117 B: 117-1 (Göge Komşu Topraklar s. 165)

(1921) Saat: 18.00 da ulaşmıştır. Ve 11. Piyade Alay Komutanı Şükrü Paşa; Artvin'in 6 Mart 1337 (1921) Saat: 18.00 da İşgalden Kurtarıldığını, Borçka'ya bir bölük asker bırakıldığını, Ardanoç'un ise bir bölükle yarın (07.02.1921) işgal edileceğine dair şark cephesi kumandanlığına aşağıdaki telgrafi çekmiştir.

“Şark Cephesi Kumandanlığı'na

1-Alay Birinci ve Üçüncü Taburları ve Topçu 3. Alay 2.Tabur den bir Şinayder Bataryası ile 6.3.37 akşamı saat 6 sonrada Artvin'e vasıl olmuştur. Borçka'ya bir bölük terk olunmuştur. Ardanoç ise keza bir bölükle yarın işgal olunacaktır.

2-Kütais'te Mümessil Kâzım Bey'den mevrut Rusça telgrafnâmeler aynen takdim olunur.

3-Artvin'in Melo-Borçka üzerinden Hopa ve Ardanoç üzerinden Ardahan ile telgraf muvasalasının teminine teşebbüs olunduğu maruzdur.

4-8.3.37'de Artvin'de yazılan iş bu rapor Ardahan'a gönderilmek üzere Ardanoç Müfrezesi Kumandanlığı'na tevdi olunmuştur. Artvin 7.3.37-11.Alay

Kumandanı Şükrü”¹⁸⁹

Böylelikle Gürcülerin çekilmesinden birkaç gün sonra Ardahan dan gelen birliklerimiz Şavşat'ı Trabzon- Hopa üzerinden gelen birliklerimizde Artvin'i teslim almış olmaktadır.¹⁹⁰

Mustafa Kemal 1927 de CHP'nin ikinci kongresindeki Söylev'inde, Türkiye-Gürcistan ilişkilerinden ve Artvin'in kurtuluşundan şöyle söz eder.

“..... Baylar, gene o bölgede bulunması dolayısıyla, Gürcistan ile olan ilişkilerimizden ve aramızda geçen olaylardan kısaca bilgi vereyim.¹⁹¹ 1920 senesi Temmuz'unda, Batum İngilizler tarafından boşaltılınca Gürcüler hemen işgal ettiler. Bu durum Brest Litovsk ve Trabzon Antlaşmalarına aykırı olduğundan 25 Temmuz 1920'de tarafımızdan protesto edilmişti. 8 Şubat 1921' de Ankara'da

¹⁸⁹ İstiklal harbi arşivi, k1.1117, Dos: 2, F:4.

¹⁹⁰ M. Adi ÖZDER- Abdullah AYDIN, Yazı ve Resimlerle Çevre İncelemesi Artvin İli I, Ankara 1969 s. 14

¹⁹¹ Yurt Ansiklopedisi, Artvin, s. 908

itimatnamesini sunmuş olan Gürcü elçisi ile de Türkiye Gürcistan Antlaşması için görüşmeler başlamıştı. Nihayet 23 Şubat 1921 de verdiğimiz kesin bir ültimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un tarafımızdan işgaline razı olundu. Batum'un işgali bu tarihten 15 gün kadar sonra gerçekleşmiştir. Bu yerlerde Türkiye'ye katılmayı sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde Batum işgal edildi. Daha sonra Moskova Antlaşması gereğince Batum boşaltıldı fakat işgal etmiş olduğumuz diğer kısımların anavatanda kalması kabul edildi.”¹⁹²

Ardahan ve Artvin'in Anavatana katılması, başta bu yerlerde yaşayan, Rus, İngiliz, Ermeni ve son olarak ta Gürcü işgali altında çok zorluklar çeken, olmadık işkencelere ve baskılar maruz kalan ama anavatana kavuşma ümitlerini hiçbir zaman kaybetmeyen ve yurtlarını işgal eden güçlere karşı daima mücadele vererek anavatana kavuşacakları günleri ipe çeken yöre halkında olmak üzere ülkenin her tarafında büyük bir sevinç doğurmuştur. İlk olarak genel Kurmay başkanlığı doğu cephesi komutanlığına yazdığı aşağıdaki yazı da, başta ordu komutanı olmak üzere tüm askeri birlikleri tebrik edip kutlamaktaydı:

“Şark Cephesi Kumandanlığına

Ardahan ve Artvin'i istihlâs eden Şark Ordumuzun kahraman kumandanına, zâbitân ve efradına en büyük şükranlarımı takdîm ve temâdi-i muvaffakiyetini temennî eylerim. 23.02.37-Fevzi”¹⁹³

Yine Anadolu Ajansının 25.02.1921 tarihli haberinde; Gürcülerin artık Ardahan ve Artvin'in işgaline son vererek çekildiklerini, ve bu yerlerin kahraman Ordumuz tarafından işgal edileceğini ve bu başarılarından dolayı gerek TBMM Hükümetini gerekse Türk milletini tebrik eden aşağıdaki haberi yayınlamıştır

“Gürcistan Hükümeti 23 Şubat 37 bugün bi'l-cümle me'mûrîn-i askeriyeye ve mülkiyyesinin Ardahan ve Artvin'den geri çekilerek bu iki kazanın kamilen tahliye etmelerini emr eylemiştir. Kahraman Şark Ordumuz bugün mezkûr kazaların cenûb hudûdlarına vâsıl olacaklar ve şimal hudûdlarına kadar ilerleyerek Ardahan ile Artvin kazalarını işgal eyleyeceklerdir. Ardahan'daki murahhasımız dün akşam Gürcistan sancağı

¹⁹² Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk II**, s. 66

¹⁹³ ATESE Arşivi, İSH, K: 618, G: 100 B: 100-1 (Göge Komşu Topraklar s. 139)

indirilir indirilmez Osmanlı sancağını çekerek hükümetimiz me'mûrîni gelinceye kadar Ardahan'ı muvakkaten idare etmek emrini almıştır. Bugün Ardahan ve Artvin'de dikilen şanlı sancağımız temevvüc edecektir. Anadolu Ajansı vatana iltihâkına muvafık olan havâli-i mezkûreden katılan kardeşlerimize samîmî selâmları îsâl ile muvaffakiyyet sulhperverânesinden dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve bi'l-umûm Türkiye halkını tebrîk ile Ardahan ve Artvin kazasına da muhtevî olmak üzere bir sancak teşekkül edecektir. Dâhiliye Vekâleti Ardahan'a bir mutasarrıf taayyün ettiği gibi Mâliyye Vekâletinden Oltu Muhasebeciliği Ardahan Muhasebeciliğine nakl ve tahvîl etmiş ve der-akab hareket emrini vermiştir. 25-2-37 Ajans”¹⁹⁴

Yine Kastamonu Komutanını Artvin ve Ardahan'ın kurtarılmasındaki başarısından dolayı Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyasetine aşağıdaki tebrik yazısını göndermiştir.

“Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyasetine

Ardahan ve Artvin'in ordumuz tarafından işgaline muvaffakiyyet dolayısıyla zât-ı riyâset-penâhilerine mıntkamdaki umûm silâh arkadaşlarım nâmına arz-ı tebrîkât eylerim. Birinci Şu'benin 1/1875 numroludur. 26/2/37 Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Muhiddin”¹⁹⁵

Artvin ve Ardahan'ın kurtuluşu Elviye'i Selâse'nin diğer bir parçası olan Batum Sancağı'nda ve milletvekillerinde de büyük bir sevinç meydan getirmiştir. Bu hislere tercüman olan, Batum Mebusu Edib Bey'in aşağıdaki telgrafları, bu duyguların birer ifadesidir:

“BismillahBüyük Millet Meclisi Riyâset-i Âliyesi'ne,

Millî azîm ve mücâhedenin ilâhî mükâfatı olarak, matemzede Ardahan ve Artvin'i Anavatan kucağına iade eden, sebatkâr ve müdebbir Büyük Millet Meclisi'nin işbu muvaffakiyetini tebrik eylerim. Şark Müslüman kardeşlerimizin, istihlâsını müemmen cesur Şark Ordumuzun muvaffakiyatından; kurtuluş günlerinin yakın olduğunu duyan AhısBatum Müslümanları da ellerini Cenâb-ı Kibriya'ya açmış; muvaffakiyatın, dört yanda tevalisine duâ ve istihlâslarına intizâr ve nâmlarına tebriklerinin kabulünü rica eylerler. 23-2.37”

¹⁹⁴ ATESE Arşivi, İSH, K: 883, G: 77 B: 77-1 (Göge Komşu Topraklar s. 141)

¹⁹⁵ ATESE Arşivi, İSH, K: 604, G: 124 B: 124-1 (Göge Komşu Topraklar s. 143)

Şark Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne, Zât-ı Alîleri gibi azimkar bir kumandana istinâd eden merd ve cesur Şark Ordumuzun, Artvin ve Ardahan'ın Anavatan'a ilhakını azim sürür ve minnetle tebrik; ve umûm Kafkas İslâmları misüllü, yakinen kendilerinin de istihlâslarına berâat-ı istihlâl add eyledikleri işbu muvaffakîyât-ı âliyelerinden dolayı Batum ve Ahışa İslâm kardeşlerimiz nâmına vedi ettikleri tebriklerini tebrikât-ı şahsiyeme tedriften arz eyler ve tevali muvaffakiyatlarını Mevlâ'dan niyaz eylerim, efendim. 23/2/37 Edib"¹⁹⁶

Yine 2 Mart 1921 günü Şavşat halkı adına Eşrâfdan Necîb ve Batum Mebusu Ahmed Fevzi adıyla Kâzım Karabekir Paşaya gönderilen telgrafta da; "*Ebedî minnettarlığımızın, Büyük Millet Meclisimize iblâğını Zât-ı Devletleri'nden istirham eyleriz. Paşa Hazretleri*" diyerek memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.¹⁹⁷

Yine 23 Şubat 1921 Çarşamba günkü Hakimiyeti Milliye gazetesi "*Şanlı Hilal Ardahan ve Artvin'de*" diye verdiği başlıkta şunlar yazılmaktaydı:

"Gürcistan Hükümeti, (23 Şubat 337) bugün bilcümle memurîn-i askerî ve mülkiyesinin Ardahan ve Artvin'den geriye çekilerek bu iki kazayı kamilen tahliye etmelerini emreylemiştir. Kıta'atı m iz bugün mezkûr kazaların cenûb hududuna dahil olacaklar ve şimal hudutlarına kadar ilerleyerek Ardahan ile Artvin kazalarını işgal eyleyeceklerdir. Ardahan'daki murahasımız, dün akşam Gürcü sancağı indirilir indirilmez Osmanlı sancağını çekerek hükümetimiz memurîni gelinceye kadar Ardahan'ı muvakkaten idare etmek emrini almıştır. Artvin'de henüz emir verecek memurumuz yok ise de vatanperver ahalinin bu vazifeyi kendiliklerinden ifâ edeceklerine şüphemiz yoktur. Demek bugün Ardahan ve Artvin'de yeniden şanlı sancağımız temevvüç ediyor.

Hakimiyet-i Milliye, azm-i millî ile yeniden tahlis edilerek vatana dönen Ardahan ve Artvinli kardeşlerimize samimî selâm ve muhabbetlerini ederken Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şu

¹⁹⁶ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat*, s. 274

¹⁹⁷ TBMM.,ZC, 1337.IX, s.48

muvaffakiyet-i sulhperverânesini tebrik etmeyi de vezâif-i vatanperverîsi cümlesinden addeyleyler."¹⁹⁸

3.2.3. Batum'un Gürcistan'a Katılması

Ardahan ve Artvin'in Anavatana katılmasından sonra, Türk Hükümeti'nin Batum meselesi hakkında düşüncesi, halkoyuna başvurarak; meseleyi barış yoluyla çözmekti.

Aynı zamanda Batum meselesini, İtilâf Devletleri de ilgi ile izlemekte idiler. Bu konuda yabancı bir gazetecinin 26 Şubat 1921'de, Mustafa Kemal'e Gürcistan ile ilişkiniz ve Batum konusunda münasebetiniz nasıl diye sorduğunda Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermişti:

*"Gürcistan ile ilişkilerimiz iyidir. Ardahan ve Artvin meselesi gibi Batum meselesini de uzlaşma yolu ile Batum ahâlîsinin arzularına, bizim meşru haklarımıza keza, Kafkas milletlerinin menfâatlerine uygun barışçı bir hal çaresine ulaşmasını arzu etmekteyim."*¹⁹⁹

Tiflis'in işgalinden sonra, Kızılordu'nun Batum'a yaklaşması üzerine Kâzım Bey, Şark Cephesi Komutanı K. Karabekir Paşa'ya, Batum'u işgal etmesini istemişti. Fakat, K. Karabekir Paşa, Batum'un işgal edilmesinin uygun bulmuyordu. Bu amaçla 2 Mart 1921'de Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı bir yazıda; Batum' da gözü olan Rusya'nın, Türkiye'ye danışmadan burayı işgal edeceğini; Batum'u elde tutabilmek için yeterli askeri güç olmadığını, önce işgal daha sonra tahliye edilecek olursa halkın güveninin kaybedilebileceğini belirterek; Ordunun, Çoruh, vadisinden daha kuzeye geçmemesinin gerekli olduğunu belirtmişti.²⁰⁰

Gürcü Hükümeti'nin, Türkiye'ye Batum'un şartlı işgalini isteyen teklifi ve Miralay Kâzım Paşa'nın Batum'un işgalini şiddetle istemesi üzerine; Bakanlar kurulu, 3 Mart 1921'de aldığı bir kararda; Batum'un işgalinden bahsedilmeyerek; Sovyet birliklerinin, Doğu cephesinin askerî emniyeti açısından, Ahıska ve Ahılkelek tarafsız bölge kabul edilecek, ve buraya Sovyetlerin girmemesinin gerektiği Moskova'ya bildirilmesi istenmiştir.

¹⁹⁸ Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 23/02/37 s. 1

¹⁹⁹ ATATÜRK'ün Milli Dış Politikası, 1919-1923, Ankara 1981 s. 275

²⁰⁰ DAYI, Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma, s. 276

Gürcü Hükümeti'nin Türkiye'nin Batum'u şartlı işgalini istemesi, Gerek Gürcistan'ın gerekse İtilâf Devletleri'nin, Kızıl Ordu ile Türk Ordusu'nu karşı karşıya getirmek istemelerinden kaynaklanabilirdi. Aslında, Rus – Gürcü savaşını takip eden Ankara Hükümeti; Gürcüler yenildiği takdirde, Batum'u Ruslara kaptırmak niyetinde de değildi.

Miralay Kâzım Bey, 6 Mart 1921'de Kütayis'ten gönderdiği telgrafında; Gürcü Hükümeti'nin Batum ile Ahıska ve Ahılkelek'in Türkiye tarafından işgalini istediğini iletmişti. Yine 7 Mart 1921'de Kütayis'den Hopa'ya gönderdiği Yüzbaşı Talât Bey aracılığıyla Gürcü Hükümeti'nin, Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in geçici işgalini istemek için, elçisi Mdivani'ye yetki verdiğini bu nedenle Gürcülerle biran önce anlaşarak Batum'a girilmesini, bunu aynı zamanda Batum halkının da sabırsızlıkla beklediğini, Acara ve Çürüksu'da onbin kadar silâhlı Türk kuvvetlerinin olduğunu iletmişti.²⁰¹

Ancak Kâzım Karabekir'e göre bu teklifin esas amacı; Bolşevikler karşısındaki Gürcü ordusunu korumaktı.

Hariciye Vekili Ahmed Muhtar Bey'in K.Karabekir Paşa'ya gönderdiği, 8 Mart 1921 tarihili bir yazıda; Batum'un Bolşeviklerin eline geçmesi durumunda Doğu Vilâyetlerimizde, Bolşevik düşmanlığının artabileceği bu nedenle Batum'u, Acaralılara işgal ettirmek konusundaki fikirlerini almak istemiştir.

Ancak, K.Karabekir Paşa, daha yukarıdaki şifreye cevap vermeden, bu bölgenin işgal edilmesi emrini almıştı.²⁰² Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 8 Mart 1921'de Doğu Cephesi Kumandanına şu telgrafi göndermişti:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

1-Gürcü Hükümeti'nin teklifi üzerine Batum sancağı ile Ahılkelek, Ahışa kazalarının der-akab işgâl-i askerî altına alınması Hey'et-i Vekilece takarrür etmiştir.

2-İşgal mâhiyet-i askeriyede olub Gürcü İdâre-i Mahalliyesi alâ hâlini ibkâ' olunacak ve işgal Gürcistan ve Kafkasya ve mesailinin hâl-i kat'iyeye iktiranına kadar devam edecektir. Bu muntaka Gürcü askerleri tarafından tahliye olunacaktır.

3-Şerâit-i mezkûre hadd-ı zâtında şâyân-ı kabul görülmekle beraber işgalimizin Gürcülerle Ruslar aleyhinde bir ittifak mâhiyetinde telâkkisine

²⁰¹ BİYİKLIOĞLU, *Osmanlı ve Türk Doğu Hududu Politikası*, s. 32-33

²⁰² DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 277

mâni' olmak için Misâk-ı Millî mucibince rey-i âm plebisite tâbi olmak üzere tarafımızdan işgal edildiği ve plebisitin îcâbât-ı tatbikasından olmak üzere tarafeyn me'mûrlannın bulunacağı tarzında i'tinâ edilecek ve îcâb eden merâkiz-i idareye de tarafımızdan îcâb eden memurlar ta'yîn edilecektir.

4-Batum livası Misâk-ı Millî'de sarahaten dâhildir. Ahışha ve Ahılkelek kazaları ise Kars livasına merbut kazalar olmak i'tibârıyla taht-ı işgale alınmış olacaktır.

5- Bu husûsât Hâriciye Vekâletince îcâb eden hükümetlere îcâb ettiği surette tebliğ edilecektir. Zât-ı devletleri de bi'l-vasîtâ ve bilâ-vâsitâ temasta bulunduğunuz Kızıl kumandanlara aynı tarzda idâre-i kelâm buyurunuz.

6-Batum şehri mıntıkası ile Ahışha ve Ahılkelek sür'at-i mümkinе ile mümkinse 9 Mart akşamına kadar işgal edilmesi merîdir, işgal harekâtına mübaşeret ile beraber taraf-ı devletlerinizden Gürcülere karşı işbu harekâtın hükümetimizle Gürcü Hükümeti arasında devam etmekte bulunan müzâkerât-ı sulhiyenin netîcesi olarak muvâfakât-itarafeyn ile vuku' bulmakta olduğunu tebliğ buyurunuz. Ankara'daki Gürcü Sefîri'nin hükümetine ve hükümetinin me'mûrlarına vereceği tebligatın te'hîr ihtimâline binâen taraf-ı âliyenizden bu tedbîrin tatbîki muvafık olur. Artvin'i işgal için tahrik olunan kuvvetlerin doğruca Batum'a da tahriki ve Ardahan şimal hududuna toplanan kuvvetlerle de Ahışha ve havalisinin işgali matlûb sür'at-i te'mîne kâfi gelir mütalaasındayım. Gürcü ordusunun tamamen inhilâli ve Gürcistan aksâm-ı mütebakisinden kolonize edilmesini müteakıb Kızıl kıtaatın taht-ı işgâlimizdeki menatika geçmesine mümanaatin tevlid edebileceği vaziyetlere karşı tedâbir-i mümkinenin şimdiden kemâl-i ciddiyetle ittihâzına tevessül buyrulmasını ehemmiyetle rica ederim efendim. Saat 4.30 evvel8/9.3.37-E.H.U. Reisi V. Fevzi”²⁰³

Yukarıdaki yazıdan da anlaşılacağı üzere Gürcü Hükümeti'nin teklifi üzerine, Batum Sancağı ile Ahıska ve Ahılkelek yerlerinin geçici olarak işgal edilmesinin, Vekiller Hayeti'nce kararlaştırıldığı, işgalin Gürcistan ve Kafkasya meselesinin çözümüne kadar süreceği ve bu yerlerin Gürcü askerî tarafından tahliye edileceği bu

²⁰³ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:72 B 72-15- 72-16 (Göge Komşu Topraklar s. 170-171)

nedenle Artvin'i ele geçiren kuvvetlerin Batum'u; Ardahan'ın kuzeyinde toplanan kuvvetlerinde Ahıska ve çevresini işgal edebileceği bildirilerek; işgalin mümkünse 9 Mart akşamına kadar yapılması istenilmişti.

Bunun üzerine Kazım Karabekir paşa 09.03.1921 tarihinde Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği yazıda, aldığı emir doğrultusunda Ordu birliklerine 9 Martta Batum'u işgali için emri verdiğini ve ayrıca bu durumunda 11. Kızılordu Komutanına telgrafla haber verdiğini bildirmekteydi.²⁰⁴

Batum'un Türkiye tarafından işgal edileceği haberi Sovyet Rusya'yı telaşlandırmıştı. Rus Kafkas Cephesi İnkılâp Harp Komite üyesi Orjonikidze, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 10 Mart 1921 günlü mektubunda;

"Bugün Ahılkelek, Ahıska ve Batum'un işgali için girişilen teşebbüsler, aramızdaki ittihâd ve samimiyeti ve resmen akdedilmiş olan muahedelerini alt üst ediyor Nasıl oluyor da siz, Brest-Litovsk Muahedesini ileri sürebiliyorsunuz? Herkes biliyorki, Brest-Litovsk Muahedesini, Rusya'nın büyük inkilâbı dolayısıyla mülğadır. Sabık Menşevik Gürcistan Hükümeti mağlub olarak teslim olmuştur. Askerlerinizin Batum'u işgali ve Moskova'da akdedilen muahede mucibince; hudutları aşmış olduklarından, haberdar bulunmamız tabiidir. Keyfiyet Ankara'ya bildirilmiştir. Batum meselesi hakkında artık söyleyecek söz kalmamıştır " demekte idi.²⁰⁵

K.Karabekir Paşa da 10 Mart 1921'de, Orjonikidze'ye verdiği cevapta; Hükümetinin, kendisine verdiği emir göre hareket ettiğini; Moskova'da görüşülen konulardan haberdar olmadıklarını bildirerek; askeri harekâtın amacının, Ermenilerin Gürcistan'ın savaş halinde olmasından istifade ederek Batum Sancağın'daki Müslüman halka zulüm etmelerine engel olmak olduğunu bildirmiştir. Daha sonra Kazım Karabekir Paşa bu durumu Ankara'ya bildirmiş ve 11 Mart 1921'de Doğu Cephesi Kumandanlığına Ahmed Muhtar Bey'den gelen cevapta; Moskova'da verilen kararlardan haberdar olmadıkları; bunun, Orjonikidze'nin bir oyunu olabileceği belirtilmiştir.

Yine, Doğu Cephesi komutanlığına, 11 Mart'ta 1921 de Fevzi Paşa'dan gelen emirde; derhal Ahılkelek ve Batum'un işgali istenmişti. Fevzi paşa'nın bu isteğinden

²⁰⁴ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:72 B 72-14 (Göge Komşu Topraklar s. 173)

²⁰⁵ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 278

önce ileri hareketa başlayan Ordumuz, ilk önce 9 Mart 1921'de Ahıska'yı kurtarmıştır. Mart 1921'de, B.M.M.'de bir demeç veren Ahmed Muhtar Bey, Batum liman, şehir ve Sancağı'nın işgaline karar verildiğini belirterek; "*Belki şu anda işgal edilmiştir*" dediğinde, gerçekten, Türk öncü kıtaları Batum'a girmişlerdi.²⁰⁶

11 Mart 1921'de 7. Piyade Alayının 3. Taburu, halkın alkışları arasında Batum'a girmiş ve Kazım Karabekir Paşa bu durumu aşağıdaki yazıyla Ankara'ya iletmiştir.

"Martın on birinci günü öğle üzeri kıtaatımız ahâlinin alkışları arasında Batum'a girmiş ve tedâbir-i lâzıme ittihâz olunmuştur.

Gürcü Hükümeti Batum'dadır. Kutayis şehri yerli Bolşevikler tarafından zabt olunmuştur.

*Hâriciyeye, Erkân-ı Harbiyeye, Fırkalara, Kars Mevkî-i Müstahkemine, İğdır Grubuna, Şahtahtı Müfrezesine 12.3.37'de arz edilmiştir. Ş.K. İmza"*²⁰⁷

11 Mart 1921 günü Miralay Kazım Bey ve Bolşevik ihtilâl Komitesi Başkanı Kafteradze, ayrı ayrı yayınladıkları beyânnamelerle, Batum'u teslim aldıklarını ilan etmişlerdi.²⁰⁸ Moskova'da toplanan, Türk-Rus heyetlerinin almış olduğu karar gereğince; Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in, Sovyet Gürcistan'ına bırakıldığını 18. Kafkas Süvari Tümen Komutanı Jloba'dana ileten Orjonikidze, 11 Mart'ta verdiği emirle ne pahasına olursa olsun üç gün içinde Batum'a ulaşılmasını istemişti.

12/13 Mart 1921'de Hükümetten gelen emirle işgal edilen sahalarda; Ankara Hükümeti adına hükümet kurulması istenmiş bunun üzerine Kâzım Bey de hemen idari örgütlenmeler oluşturmaya başlamıştır.

Bu sırada 15 Mart 1921'de, Tiflis Sovyet Gürcü Hükümeti ile Batum'daki Menşevik Gürcü Hükümetleri arasında 24 saatlik bir mütâreke imzalamıştı. 16 Mart günü, Menşevik Gürcü askerlerinin son mevzilerini de terk etmeleri üzerine; Bolşevikler, Batum şehri ve limanı hariç olmak üzere bütün çevreyi ele geçirmişlerdi. Zaten bu sıralarda Gürcü Ordusunun büyük kısmı Bolşevikleşmişti. Kızıl Ordu, Batum'a girmeden çok önceleri yoğun bir şekilde süren Bolşevik propagandası

²⁰⁶ TBMM, ZC, 1337, IX, s. 67; DAYI, Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat, s. 278

²⁰⁷ ATESE Arşivi, İSH, K: 1252, G:80 B 80-07 (Göge Komşu Topraklar s. 197)

²⁰⁸ Salih SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde Siyasamız**, Belleten XLI/ 164, 1977 s. 726

karşısında, Menşevik Gürcü Hükümeti çaresiz kalmıştı. Bolşeviklerin, mahalli Bolşeviklerle bir koalisyon kurulması teklifini reddeden Gürcü Menşevik Hükümeti artık Batum'u terk etmek zorundaydı. Bu nedenle son kez toplanan Menşevik Gürcü Meclisi, 16 Mart 1921'de son anda aldığı bir kararla , Batum'un, Ruslar'a bırakılmasına karar vermişti. Meclis'in aldığı bu kararla aynı zamanda Gürcü ordusu da dağıtılmış ve Gürcü Hükümeti, 17 Mart günü Batum'u terk etmiştir.

Gürcü Hükümeti'nin Batum'u terk etmesinden sonra, 17/18 Mart gecesi, Miralay Kâzım Bey, Batum'da Türk idaresini kurup, Batum Mutasarrıfı olarak görev yapmaya başlamıştı. Fakat, aynı gün, Batum'daki Gürcü Alay Komutanı da, Batum'da Bolşevikliği ilân edip, “Refkom” denilen kendi halk idaresini kurmuş ve aynı zamanda Türklerin, Batum'u terk etmelerini istemiştir. Bu teklife karşı çıkıp Batum'da, sadece Türk idaresinin olduğunu ve Gürcülerin, silahlarını teslim etmelerini isteyen Miralay Kâzım Bey'in bu isteği üzerine, Türk Elçilik binasını saran Gürcü askerleri ile çarpışmalar başlamıştır.²⁰⁹

18/19 Mart 1921 gecesi de, Tiflis'teki Rus Siyasî Komiseri olan Orjonikidze, gerek Ankara'ya ve gerekse K. Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektuplarla, Türklerin, Batum'u terk etmelerini istemiştir.²¹⁰ Kızıl Ordu'nun, 18 Mart günü Batum'a girmesinden sonra, 19 Mart 1921 de Gürcistan'da Sovyet Cumhuriyeti ilân edilmiştir.²¹¹

Bu gelişmeler şüphesiz, Batum'un, Türk idaresinde kalmasını zorlaştıracaktı. Oysa, Batum'un Anavatan'a kavuşması, ülkenin her yerinde büyük bir coşku ve sevinçle karşılanmıştı. Bu sevinç Meclis'in, 19 Mart 1921 günlü toplantısında; Niğde, Yozgat ve Kalecik Belediye Riyâsetleri'nden ve Sungurlu Müftülüğü'nden, Çorum Mutasarrıflığı ve Kayseri Mutasarrıflığı ile Müdafâa-i Hukuk Riyâsetin'den, gelen tebrik telgraflarında kendi göstermişti.²¹²

Mecliste bu sevinç yaşanırken Batum'daki askerî kuvvetlerimiz, Menşevik Gürcülerle çarpışmaya devam ediyordu. Askeri birliklerimiz, Menşevik Gürcülerle çatışmalara devam ederken, 20 Mart günü Bolşevik Gürcü Süvari Alayı ve Kızıl

²⁰⁹ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 279-280

²¹⁰ Yusuf Hikmet BAYUR, *Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız*, Belleten XXX / 117 (1966) s. 155

²¹¹ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 280

²¹² TBMM, ZC, 1337, IX, s. 140

Süvari Alayının saldırısına uğramıştı. Bu çarpışmalarda, askerlerimizden şehid, yaralı ve esir olanlar olmuştu.

Batum'da yaşanan bu gelişmeler üzerine K.Karabekir Paşa 18. Kafkas Süvari Tümen Komutanı Jloba'ya gönderdiği mektupta; "*Batum'un bir zamanlar Türklere ait olduğunu bilmeniz gerek. Menşevik Gürcü Hükümeti, bütün bu toprakları bize bıraktı*" denilerek, Türk askerine karşı yapılan saldırıları ve Kızılordu'nun Batum'u işgalini protesto etmiştir.²¹³

Bu olaylar yaşanırken Ruslarla anlaşmak için Moskovada bulunan heyetimizden 20 Mart 1921'de gelen şifreli yazıda; 16 Mart 1921'de, Ruslarla Antlaşmanın imzalandığını bildirilmekteydi.²¹⁴ Bu haber alındıktan sonra Batum'a takviye birliklerinin gönderilmesi de durduruldu ve 21 Mart 1921 gününde, Doğu Cephesi Komutanlığı'na, Anlaşma'nın Bakanlar Kurulunca kabul edilerek, meclise sunulduğu haberi verildi.²¹⁵

Bunu üzerine K. Karabekir Paşa, 22 Mart günü Kızıl Ordu Komutanı Gekker'e gönderdiği telgrafında; Antlaşmada Gürcistan idaresine bırakılan bu yerleri askerlerimizin tahliye edeceğini ancak bu bölgelerde kalan Müslüman halka karşı her türlü tecavüz ve baskıdan uzak, antlaşma hükmüne göre, serbest yaşamın sağlanmasını istemişti.

28 Mart 1921'de 11. Alay, Batum ve Acara'daki kuvvetlerini Borçka'ya çekmiş yine aynı gün Batum'dan ayrılan Miralay Kâzım Bey de, Trabzon'a gitmiştir. 30 Mart'ta da Kızıl Ordu Sarp köyü sınır noktasına kadar ilerlemiş, böylece Türk askeri tamamen Batum'dan geri çekilmişti.²¹⁶

3.3. TÜRKİYE'NİN DOĞU SINIRININ BELİRLENMESİ

3.3. 1. Gümrü Antlaşması

B.M.M. nin açılışını izleyen tarihte bir yandan iç ayaklanmalar ülkeyi sarsarken, diğer yandan 22 Haziran'da Yunan ordusu saldırıya geçerek Bursa'yı aldı. Batıda bu gelişmeler sürerken, Doğu'da da Ermeni saldırıları tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Ermeniler Paris Barış Konferansı'na da başvurarak Türkiye'de 2.100.000 Ermeni bulunduğunu ileri sürerek "Altı Vilayet"e ek olarak, Adana, Mersin,

²¹³ DAYI, Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat, s. 281

²¹⁴ KARABEKİR, İstiklal Harbimiz, s. 888

²¹⁵ BIYIKLIOĞLU, Osmanlı ve Türk Doğu Hududu Politikası, s. 37

²¹⁶ DAYI, Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma, s. 282

İskenderun, Sivas, Tokat, Amasya, Trabzon ve hemen bütün Doğu Anadolu'yu içine alan toprakların kendilerine verilmesini istemişlerdi. Mondros Ateşkesi'nden sonra 9. Ordu kaldırılınca 15. Kolordu kurulmuştu. Kolordunun Komutanı Kazım Karabekir Paşa Ermeni saldırıları karşısında, Kars-Baku yolunu açmak, Ermenilerin İslam halka yaptıkları zulmü durdurmak ve Ermenilerin saldırısına fırsat vermeden Elviye-i Selasiye'yi (Kars, Ardahan, Batum) ele geçirmek için hazırlıklara başladı. İstanbul'un işgali ve Doğu'nun Ermenilere verileceğinin duyulması üzerine buradaki Kürt aşiretleri, Karabekir'e başvurarak "*Din ve vatan uğrunda açılacak mücadeleye katılamaya hazır olduklarını.*" bildirdiler.

Ermenilerin Müslümanlara karşı zulmü her geçen gün artıyordu. Bu sırada Kızılordu, Denikin ordusunu yenmiş ve Kafkasya yolu açılmıştı. Kızılordu'nun buraları işgali an meselesi idi. Bunun üzerine M. Kemal Paşa Karabekir'e düşüncesini sordu. Karabekir, fazla beklemeden Brest Litovsk'ta çizilmiş sınırlara kadar olan yerlerin (Kars, Ardahan, Batum) hemen işgali gerektiği yanıtını (28 Mart 1920) verdi. Bu sırada Ermeni konusu Paris ve San Remo'da gündeme gelmişti. Fakat İngiltere, konuyu eskisi kadar desteklemiyordu. A.B.D. Başkanı ise Ermeni mandası yanlısıydı. General Harbord bunun için 59.000 askere ve 750 milyon dolara ihtiyaç olduğunu bildirmişti. Büyük devletlerin Ermeni sorununu gündeme getirdiği bir sırada T.B.M.M. Ermenilere taarruz edilmesinin zararlı olacağını düşündü ve Kazım Karabekir'e saldırıyı ertelemesini bildirdi. Fakat Kızılordu'nun Kafkasya'ya girmesi üzerine T.B.M.M. Hükümeti taarruza karar verdi ve 9 Haziran 1920'de Doğu illerinde kısmi seferberlik ilan edildi. 15. Kolordu Komutanlığı, Doğu Cephesi Komutanlığı'na çevrildi ve yetkileri genişletildi. Bu sırada (15 Haziran) Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'in mektubu geldi. Ruslarla başlayan iyi ilişkilerin bozulmaması için Ermeni hareketi yine ertelendi.

Sovyetler Birliği ile görüşmelere giden Bekir Sami Bey Çiçerin'le görüştü. Bu görüşmede Çiçerin; Kars, Ardahan, Batum'un Ermenilere geri verilmesini istedi. M. Kemal Paşa Misak-ı Milli sınırlarını parçalayan bu öneriyi geri çevirdi. Ermeniler de 12 Ağustos'tan itibaren Oltu bölgesinde saldırıya geçip, Türk halka zulme başladılar. Ermeniler Türk ordusuna da saldırmaktan çekinmiyorlardı. Durumu 23 Eylül'de B.M.M.'ne yazan Kazım Karabekir, 27 Eylül'de karşı taarruza geçeceğini belirtti. Ermeniler de zaten 24 Eylül tarihinde genel taarruza başlamışlardı.

Türk ordusu 28 Eylül sabahı karşı taarruza başladı. 29 Eylül'de Sarıkamış kurtarıldı. Fakat Sovyetlerin alacağı durumun beklenmesi için ileri harekât durdu. Sovyetler eski görüşlerinde ısrar edince, M. Kemal, Misak-ı Milli'den ödün verilmeyeceğini bildirdi. 21 Ekim'de de Karabekir Paşa'nın isteği kabul edilerek, Ermeni ordusunu yok etmesi izni verildi. 28 Ekim'de yeniden taarruza başlayan Türk ordusu 30 Ekim'de Kars'ı geri aldı. Ermeni ordusu çok ağır bir yenilgiye uğratıldı. 1100 ölü ve 1500 esir verdiler ve ağır silahlarını bırakmak zorunda kaldılar. Misak-ı Milli sınırlarına ulaşan Türk ordusu ilerleyişini durdurdu. Ermeni siyasi varlığını ortadan kaldırmak amacıyla olmayan Türkiye, Taşnakların gücünü kırarak hedefine ulaşmıştı.²¹⁷ Gümrü'yü de terk eden Ermenilerin barış istemesi üzerine 18 Kasım'da başlamak üzere 7 günlük bir Ateşkes kabul edildi.

Gümrü'de başlayan görüşmeler sonunda 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imza edildi. B.M.M.'nin ilk askeri başarısı sonucu ilk anlaşması olan Gümrü ile Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır yeniden Türk topraklarına katmış, çok miktarda silah ve cephanede ele geçirmişlerdi. Ermenilerden alınan bu silahlar batı cephesine hızlı bir şekilde aktarılmaktaydı.²¹⁸ Bu sırada B.M.M. Hükümeti Gürcistan'a bir nota vererek, Ardahan, Artvin ve Batum'un da Türkiye'ye bırakılmasını sağladı. Bu antlaşmanın imzalanması ile Türkiye Doğu Cephesinde üstün geldi. Barışın sağlanmasıyla, bu cepheden önemli sayıda asker, silah ve cephane Batı Cephesi'ne taşındı. 5 Aralık 1920'de Ermeni Hükümeti Sovyetleştirilince, burada Sovyetler egemen oldular. Sovyetler barış antlaşmasının değiştirilmesini istiyorlardı. Ankara bunu kesin bir şekilde reddetti. Öyle görülüyordu ki, bu cephede kesin barış henüz sağlanmış değildi. Sovyet istekleri, Ermeni isteklerinden farksız olduğu için Türk-Ermeni sorununun yerini, Sovyetlerin Ermenistan'ı ele geçirmesinden sonra Türk-Sovyet sorunu aldı ve Moskova Antlaşması'na kadar da sürdü.²¹⁹

3.3.2. Moskova Antlaşması

Milli Mücadele'nin İtilaf devletleri karşısında başarıya ulaşması için ancak ve ancak bir dış desteğe ihtiyaç olduğu bilinmekteydi. Bu konuda Milli Mücadelenin lider kadrosu uluslar arası konumundan ötürü Sovyet Rusya'ya öncelik veriyordu¹.

²¹⁷ AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, s. 249-250

²¹⁸ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III*, 244-245

²¹⁹ DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat*, s. 251

İlk gayri resmi ilişkiler İttihat-Terakki liderlerinin teşebbüsleriyle kuruldu. İlişkilerin hükümetler düzeyine çıkarılması ise BMM'nin açılışıyla birlikte gerçekleşti.²²⁰

23 Nisan'da açılan Büyük Millet Meclisi, daha Vekiller Heyeti'ni bile seçmeden ve geçici idarecilerinin aldığı bir kararla, 26 Nisan 1920'de, Moskova'da Sovyetler Birliği İcra Komiserleri Heyeti'ne bir mektup yazarak, İhtilâlcı Rusya ile birlikte emperyalizme karşı müşterek mücadele azmini bildirdi. Moskova'ya bir heyet göndermek yolundaki kararını da açıkladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendi özgür iradesiyle ortaya koyduğu bu karar, Yeni Türk Devleti ile Sovyetler Birliği arasındaki resmi ilişkilerin başlangıcıdır, diyebiliriz.²²¹

B.M.M.'nin 26 Nisan 1920 Tarihli mektubuna Cevap, 3 Haziran 1920 Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin'inden gelmiştir. Gelen cevapta özetle Sovyetler Birliği Türkiye ile sağlam dostluk münasebeti kurmayı ve Yeni Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkelerini büyük bir memnunluk duyarak öğrendiklerini belirttikten sonra bir takım isteklerde bulunmuştur. Bu istekler arasında Türkiye'nin Ermenistan'da, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum arazisinde, Doğu Trakya'da ve Türklerle Arapların ortak oturdukları arazide milletleri kendi geleceklerini kendilerinin belirlemelerini istenmekteydi. Bu istekler ufak tefek Misakki Milli ye aykırıydı. Ancak bu konuları görüşmelerle aşılabilirdi. İşte bu sorunları aşmak ve Türkiye ve Rusya arasında antlaşma zemini hazırlamak için önce, Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Moskova'ya gönderilmişti. Bu Heyet, 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan ayrılmış²²² Temmuz'da Rusya'ya ulaşmış ve Moskova'da iki taraf arasında görüşmeler başlamıştı. 24 Ağustos 1920'de anlaşmaya varılarak antlaşma parafe edilmiş ancak Rusya'nın geciktirmesi sebebiyle bir türlü imzalanamamıştır.

Bunun akabinde Yusuf Kemâl Bey'in başkanlığındaki ikinci Türk Heyeti, o zamanlar Moskova'ya Büyükelçi tayin edilen Ali Fuad Paşa ile birlikte 14 Aralık 1920'de Ankara'dan Rusya ile anlaşmayı sağlayabilmek için Moskova'ya hareket etmiş ve 18 Şubat 1921'de, Moskova'ya ulaşmıştı.²²³

---

²²⁰ URAL, **Moskova Antlaşmasından Kars Antlaşmasına Türkiye'nin Kafkasya Politikası**, s. 176

²²¹ Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam**, 6. Baskı, II, İstanbul 1977, s.390

²²² Yusuf Kemal TENGİRŞEK, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 1981 s. 141

²²³ Ali Fuat CEBESÖY, **Moskova Hatıraları**, Ankara 1982 s. 165; TENGİRŞEK, **Vatan Hizmetinde**, s. 203;

Her iki heyet arasında 24 Ağustos 1920'de parafe edilen antlaşma maddeleri üzerinde resmi görüşmeler, 26 Şubat 1921 günü başlamıştı. Bu görüşmeler sürerken Ruslar, Moskova'daki Heyetimizin Ankara'dan beklediği telgraflarını, bilinçli bir şekilde, ²²⁴ engellemeye çalışmışlardır. Görüşmeler sonucunda, 16 Mart 1921 de Türkiye adına Yusuf Kemâl, Dr. Rıza Nur Beyler ve Ali Fuat Paşa ile Rusya adına G. Çiçerin ve Celâl Korkmazov arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır.²²⁵

Antlaşmanın hükümlerine göre:

1-İki taraftan birinin tanımadığı devletlerarası bir antlaşmayı diğeri de tanımayacaktır. (Madde 1).

2-Sovyetler Birliği Misak-ı Milli'yi tanıyacaktır. (Madde 1).

3-Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında imzalanmış olan antlaşmalar geçersizdir.(Madde 6).

4-Sovyetler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etti. (Madde7).

5-İki devlet arasında ilişkileri geliştirecek iktisadi, mali vb antlaşmaların yapılması kararlaştırıldı.

6-Sovyetler Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ermenistan ve Gürcistan arasında imzalanmış antlaşmalara göre tespit edilmiş olan sınırı, Batum Gürcistan'a geri verilmek şartıyla, tanıdı. Ancak Türkiye Batum Limanı 'nı serbestçe kullanabilecek ve bölge halkına geniş özerklik verecekti. (Madde 2).

7-Boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerine açık kalmasını sağlamak amacıyla Karadeniz'e kıyısı olan Devletlerin temsilcilerinin katıldığı bir konferansta konunun ele alınması prensip olarak kabul edildi. Fakat bu konferansta Türkiye 'nin İstanbul üzerindeki egemenliğini tehdit eden kararlar alınmayacaktı (Madde 5). Sovyet Rusya elinde bulunan bütün esirleri üç ay içinde iade edecektir (Madde 13).

Moskova Antlaşması Türkiye için büyük başarı idi. Büyük bir devlet B.M.M. Hükümeti'ni resmen tanıdı. Misak-ı Milli'yi ve Türkiye'nin kabul etmediği anlaşmaları (Sevr'i) kabul etmemeyi kabul etti. Her iki devlet de kendilerinden önceki (Çarlık Rusya ve Osmanlı Devleti) döneme ait antlaşmaların geçersiz olduğunu ilan ettiler. Yalnız Batum Gürcistan'a, işin gerçeği Sovyetlere

²²⁴ Yusuf Hikmet BAYUR, **Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız II. 1. Sevr Antlaşmasına Doğru. -2. Moskova Antlaşmasına Doğru**, Belleten XXX / 117 (1966) s. 155

²²⁵ DAYI, **Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilat**, s. 284-285

birakılıyordu. Buna karşılık, Sovyetler Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye ait olduğunu kabul ettiler. Türkiye Doğu Cephesi'ndeki kuvvetlerini Batıya kaydırmak olanağına kavuştu. Türkiye, Sovyetler gibi büyük bir devletin, İtilaf Devletleri'ne karşı politik desteğini ve ayrıca Türkiye'ye silah, cephane, araç, ilaç v.s. göndermesini sağladı.²²⁶

3.3.3. Kars Antlaşması

Moskova Antlaşması Türk-Rus ilişkilerini sağlamlaştırırken Türkiye'yi Kafkas ülkeleriyle ilişkilerini yeniden gözden geçirmek zorunda bıraktı. Çünkü antlaşma bir yandan Gümrü'yü geçersiz hale getirirken diğer yandan Kafkas ülkeleriyle ilişkileri yeniden şekillendirmesini öngörmekteydi. Çünkü Moskova Antlaşması'nın 3. maddesi'nde; Türkiye'nin, Azerbaycan ve Ermenistan'la olan hududun, ortak bir komisyon tarafından düzenleneceği kabul edilmiş ve yine Moskova Antlaşmasının 16. maddesine göre de; bu Antlaşmanın, en kısa zamanda Kars'ta imzalanması istenmişti.

Görüldüğü üzere "*Ağabeyi devlet*" Rusya'nın tavrı Kafkas cumhuriyetlerinin tavrında belirleyecekti.²²⁷

Bu sebeplerle, 26 Eylül 1921'de Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Devletleri arasında Kars da görüşmeler başlamıştır.

Görüşmelerde, Türk Heyeti adına, Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa; Azerbaycan Heyeti adına, Yoldaş Behbud Şâhtahtinski; Ermenistan Heyeti adına, Yoldaş İ. Moravyan; Gürcistan Heyeti adına, Yoldaş Ş. İlyavo ve Sovyet Rus Delegeşi Başdelegeşi olarak da Yoldaş Ganetzty ülkelerini temsil etmişlerdi.

Zorlu geçen görüşmeler sonucunda Nihayet, 13 Ekim 1921'de taraflar arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır. Kars Antlaşması, daha önce imzalanan Moskova Antlaşması'nda yer alan, Türkiye ve Kafkas Hükümetleri hakkındaki maddelerinin görüşülerek; taraflarca kabul edildiğini gösteren bir antlaşmadır.

Antlaşma'nın 4. maddesine göre, Türkiye'nin kuzey doğu sınırı, Sarp köyü'nden başlayarak Kars ve Ardahan'ı içine alıyordu. 6. madde ile Batum limanı ve şehri bazı şartlara bağlı olarak Gürcistan'a şu şartlarla terk edilecekti:

"1- Bu maddede tayin edilen yerlerin ahalisi her cemâatin harsî ve dinî haklarını zıman altına alan ve kendilerine bu arazide ahâlinin

²²⁶ AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 265

²²⁷ URAL, *Moskova Antlaşmasından Kars Antlaşmasına Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4, Kars 2009, s.180

istediği idare usulünü vaz'a imkân bırakan mevzî ve idarî geniş bir muhteriyetten müstefid olacaklardır.

2- Türkiye'ye, Batum limanı vasıtasıyla vaki olacak ihracat ve ithalâttan her nevî emtea ve bütün mevâd için gümrüksüz, hiç bir maniasız ve her hak ve resimden âri serbest transit ve Batum limanından, hususî masrafsız ve ücretsiz istifâde hakkı temin olunur. Bu muahedenin imzasını müteakib bu maddenin tatbiki için alâkadar taraflar mümessillerinden mürekkebe bir komisyon teşkil olunacaktır."

Antlaşmanın 7. maddesine göre; Türkiye ile Gürcistan Hükümetleri'nin ortak sınır bölgelerinde yaşayan halkın; sağlık, gümrük ve polis işleri alanında, Karmai Komisyonca hazırlanacak yasalara uymak şartıyla, sınırı geçmelerine izin verilecekti.

8. madde ile de, yine her iki Hükümet'in sınır bölgesindeki halkın, sınır ötesindeki kışlık ve yazlık otlaklardan yararlanmaları, yukarıdaki şartlar dahilinde olacaktır.

13. madde ise, Moskova Antlaşması'nın 12. maddesinin bir tekrarı durumunda olup konuya yine açıklık getirilmemiş ancak bu konu ile ilgili 31 Mayıs 1926'da Moskova'da, Türkiye ve Sovyetler heyetleri arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolün yürürlüğe girdiği andan itibaren, bir yıl içinde halk bulunduğu yerden göç edebilecekti.

Taraflarca 13 Ekim 1927 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması, 3 Mart 1922'de Azerbaycan, 16 Mart'ta Türkiye, 20 Mart'ta Ermenistan, 14 Nisan'da da Gürcistan meclislerince onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²²⁸

Kars Antlaşması, Milli Mücadele döneminde imzalanan önemli antlaşmalardandır. Nasıl ki Lozan Antlaşması batı dünyasıyla ilişkileri yeniden belirlemişse; Kars Antlaşması da aynı rolü doğuda gerçekleştirmiştir. Kars Antlaşması, üç yıl öncesinde imzalanan ve geçerliliğini tamamen yitirmiş olan Brest-Litovsk Antlaşması'nın yerini alarak Kafkas ülkeleriyle ilişkileri yeniden düzenlemiştir. Bu antlaşmanın hayat bulmasında Türkiye'nin iç ve dış dinamikleri kadar, Kafkas ülkelerinde yaşanan rejim değişiklikleri ve yeni yönetimlerin Türkiye ile ilişkileri yeni ve kalıcı esaslar üzerinden yürütmek istemeleri etkili olmuştur.²²⁹

²²⁸ İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, (1920-1943) Ankara 1983 s. 31; DAYI, *Elviye-i Selasede (Kars Ardahan Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 285-286

²²⁹ URAL, *Moskova Antlaşmasından Kars Antlaşmasına Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, s. 175

SONUÇ

1828 Osmanlı-Rus savaşı sonucu imzalanan Edirne Anlaşması ile Ahıska Osmanlı elinden çıkınca Çıldır eyalet teşkilatı bozuldu. Anlaşma gereği Çıldır eyaletinin bir kısmını Osmanlı kaybetti. Buna karşılık Artvin, Borçka, Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli Osmanlı elinde kaldı.

Yine Rusların güneye inme ve dünya imparatorluğu yaratma planı nedeniyle Osmanlı Devletine saldırmasıyla 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus savaşı başladı. 24 Nisan'da Rusya; Kars, Ardahan ve Batum'u işgal ettikten sonra Türk Topraklarında ilerlemeyi sürdürdü. 2 Mayıs 1877'de 800'den fazla askerimizi şehit ettiler. Ardahan çevresini ele geçiren Rusların bu ilerleyişi karşısında Artvin halkı batıya doğru göç etmeye başladı. Savaş sırasında çok zor durumda kalan Osmanlı devleti Ruslara barış teklifinde bulundu. 3 Mart 1878'de Osmanlı ile Rusya arasında 29 maddeden oluşan Ayastefanos barışı imzalandı. Bu antlaşmanın 19. maddesinde yer alan 245.207.301 altın savaş tazminatını ödeme gücü bulunmayan Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan, ve Batum'u Rusya'ya savaş tazminatı olarak vermek zorunda kaldı. Çok ağır bir antlaşma olan Ayastefanos Antlaşmasının değiştirilmesi için Padişah, İngilizlerden yardım istemiş, İngilizlerin arabuluculuğu sayesinde Ayastefanos antlaşmasının bazı hükümleri değiştirilerek 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması yapılmışsa da Elviyey-i Selase'yi ilgilendiren maddelerde herhangi bir değişiklik olmamıştı.

Rus işgali altında 40 yıl çok zor günler geçiren Artvin halkı, içendeki dini, milli hislerini ve bağımsız yaşama inancını hiç ama hiç kaybetmedi. I. Dünya savaşı başlayıp bütün şiddetiyle sürerken Rusya'da ihtilal gerçekleşti ve 1917 Ekiminde Bolşevikler Rusya'da yönetimini ele geçirdiler. Yeni kurulan yönetim I. Dünya savaşından çekilerek 18 Aralık 1917'de Artvin ve Şavşat'ı boşalttı. Sovyet Rusya 3 Mart 1918'de I. Dünya savaşına katılan devletlerle imzalandığı Bresk-Litovsk Anlaşması Osmanlı İmparatorluğuna, 1878'de Ruslara terk etmek zorunda kaldığı Batum, Kars, Ardahan'ı, plebisitle geri alma hakkını verdi. Türk ordusu Nisan-Temmuz 1918 arasında Batum'dan Bakü'ye kadar olan Evliye-i Selaseyi tamamen ele geçirdi. Osmanlı Devleti buraları ele geçirir geçirmez Elviye-i Selase'de (Batum, Kars, Ardahan) plebisit yaptırdı. 14 Temmuz'da yapılan plebisitte 10.842 Anavatanı ilhaka "Evet" 11 kişi ise "Hayır" dedi. Böylelikle Anavatanın bir parçası olup

Osmanlıdan zorla koparılan bu üç sancak neredeyse halkın tamamına yakının isteğiyle Anavatana katılımı hukuki manada da gerçekleştirmiş ve Rus İşgali altında yaşadığı 40 yıllık kara günlere son vermişti. 1918 de Anayurtlarına kavuşan bölge halkının sevinci kısa sürmüştü. Mondros Mütarekesi gereğince ordumuzun Evliye-i Selaseyi terk etmesi üzerine bölgede 23 Şubat 1921'e kadar sürecek çileli, ızdıraplı yıllar tekrar başlamıştı.

Mondros Mütarekesi hükümleri gereği Ordumuzun Evliye- Selaseyi boşaltmasından sonra 17 Aralık 1918 de Artvin İngilizlerce işgal edilmişti. Bu işgal karşısında bölge halkı vatanını, namusunu ve canını korumak için silaha sarılıp gönüllü çete birlikleri şeklinde örgütlenmişler ve aynı zamanda Kars Milli İslam Şurasının bir şubesini de Artvin de açmışlardı. Milli şuraların Hükümet haline getirmesiyle 18 Ocak 1919 da Evliye-i Selaseyi içine alan Kars Merkezli Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti kurulmuş ancak bu hükümetin varlığı çokta uzun olmamıştı. Şehri Ermenilere teslim etmek niyetinde olan İngilizler 13 Nisan 1919 da Kars'taki Hükümet dağıtarak Hükümet Başkanı Cihangiroğlu İbrahim Beyi de tutuklamışlar ve Kars şehrini Ermeni işgaline bırakmışlardı. İngilizler 1920 Nisan'ında Artvin ve Ardahan'dan Batum'a; Temmuzda da Batum'dan çekilerek Evliye-i Selaseyi Tamamen boşaltmışlardır. İngilizler bu yerlerden çekilirken bu bölgelerin Gürcülerce işgal edilmesini sağlamışlardı.

19 Mayıs 1919'da Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk Türk yurdunun düşman işgalinin kurtuluşu için Samsun'da yaktığı özgürlük ve bağımsızlık meşalesi Havza ve Amasya Genelgeleri ile devam etti. 23 Temmuz 7 Ağustos 1919 da toplanan Erzurum Kongresinde Evliye-i Selase delegeleri ile görüşen Mustafa Kemal Evliye-i Selase'nin anavatana bir parçası olduğunu ifade etmişti. Yine 28 Ocak 1920'de son Osmanlı Mebuslar Meclisinde kabu edilen Mısak-ı Millî kararlarınının 2. maddesinde plebisitle anavatana katılmış olan Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) için gerekirse yeniden plebisit yapılmasını kabul ederiz denilerek Kars Ardahan ve Batum Mısak-ı Millî sınırları içerisine dahil edilerek sahip çıkılmıştı. 1920 başında Gürcistan'da bulunan Gürcü İslamıyesi adlı cemiyet Batum ve Artvinli Gürcistan'a katmak istemesine karşı Batım Livası İslam Cemiyeti Batum Ve Artvin'i kaybetmemek için uğraşıyordu.

İngilizlerin çekilmesiyle Kars İşgal eden Ermeniler burada ve sınır boylarında bulunan Türkleri kitleler halinde öldürmeye başladılar. 1920 yılında da Ermeni zulmü dayanılmaz bir hale gelince Büyük Millet Meclisi Hükümeti Doğu bölgesinde seferberlik ilân etti. Meclis Başkanı Mustafa Kemal, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Komutanlığına atadı.

Bu sırada Ermeniler, 18 Haziran 1920 tarihinde saldırıya geçerek Oltu çevresini istilâ ettiler. Buna karşılık 28 Eylülde saldırıya geçen Türk Ordusu zaferler kazandı. 30 Ekim'de Kars, 7 Kasım'da da Gümrü işgal edildi. Ermenilerin barış istemeleri üzerine görüşmeler başladı. 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile artık Türk toprakları üzerinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulması umudu tamamen kırıldı.

Ermeni savaşı sonunda Kars kurtarılıp (30 Ekim 1920), Şark Cephesi Kumandanlığı kurulduktan sonra eski 15. Kolorduyu zafere ulaştıran Kazım Karabekir Paşa artık cephenin kumandanı olarak karargâhı ile Kars'ta bulunmaktaydı. Cephe kumandanı bundan sonra, 3 Sancaktan olup, Gürcü işgalinde kalan Ardahan, Artvin ve Batum'u da kurtarma faaliyetine girişmiştir. İngilizler de Türklerin bu başarılarından sonra Ermenistan hayalinden vazgeçmiş görünüyordular. Fakat Gürcüleri desteklemeye devam ediyorlardı. Kazım Karabekir Paşa Artvin-Ardahan çevrelerini Sulh yolu ile ele geçirme zamanı geldiğini Ankara Hükümetine rapor etti. Ankara Hükümeti, Meclise yaptığı teklifle ilgili olarak tam yetki alıp Gürcü işgalinde bulunan yerlerin boşaltılmasını Gürcistan sefiri Siman Midivanı aracılığıyla bir no ta ile Gürcistan Hükümetine bildirirken, bir yandan da Şark Cephesi Kumandanlığı'na bu yerlerin silah kuvveti ile de olsa işgal edilmesini emretti.

TBMM'nin Gürcistan hükümetine verdiği son ultiimatının süresi 23 Şubat 1921 gece yarısı sona eriyordu. Gürcistan Hükümeti, Hükümetimizin belirttiği saatte verdiği cevapta işgal yerlerini boşaltarak askerlerini geri çekmeyi kabul etti. Resmi askeri birliklerimiz 6 Mart 1921 akşamı Artvin'e ulaştığında 7 Mart 1921 günü fiilen kurtuluş gerçekleşti. Bu tarihten itibaren Artvin-Ardanuç-Borçka ve Şavşat'tan Gürcü kuvvetleri çekildi. 45 yıllık esaret sona erdi. Diğer yandan Trabzon'dan Artvin'e kuvvetleri ile hareket eden Miralay Şükrü Bey Oruçlu köyünden Kamil Beyi Kaymakam vekili tayin ederek kendisi Batum'a geçti. 7 Mart 1921'de Batum da

alındı, Fakat 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması gereğince Bolşevik ordularının ele geçirdiği Gürcistan'a bırakılmak zorunda kalındı. Sakarya zaferinden sonra Sovyet Rusya'nın aracılığıyla üç Sovyet Cumhuriyeti Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Kâzım Karabekir'in temsil ettiği TBMM Hükümeti arasında 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı. Buna göre: Her 3 Cumhuriyet, Moskova Antlaşması'nı kendileri için de geçerli sayıyordu. Böylece Türkiye'nin doğu sınırı kesinleşmiş olmaktaydı.

KAYNAKLAR

A- ARŞİVLER

Cumhuriyet Arşivi

Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi

B-SÜRELİ YAYINLAR

1-Gazeteler

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi

İkdam

İstikbal

2-Dergiler

Artvin

Artvin'in Sesi ÇORUH

Atatürk Araştırmaları Merkez Dergisi

Belleten

Bizim Ahıska

HTVD

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Yurdu

Yakın Tarihimiz

C-MÜRACAAT ESERLERİ

İslâm Ansiklopedisi III, İstanbul 1991

Yurt Ansiklopedisi, İstanbul 1982

D-TELİF ESERLER

1 Kitaplar

ARMAOĞLU Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi I-II, (1914-1995), İstanbul 1996

Artvin M.E. Müdürlüğü, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Artvin İlinde Eğitim, Artvin 1998

Artvin Valiliği, Artvin 1973 İl Yıllığı, Ankara 1973

Artvin Valiliği, Cumhuriyetin 80. Yılında Artvin, Ankara 2003

ATATÜRK Mustafa Kemal, Nutuk II, İstanbul 1982

Atatürk Sempozyumu, Bildiriler, 21-23 Eylül 1987 Ankara

AYDEMİR Şevket Süreyya, Tek Adam, 6. Baskı, II, İstanbul 1977

BAHÇECİ Ozan Mikhail, Artvin'in Tarihi Olguları, Bursa 1999

BAYUR Yusuf Hikmet, Türk İnkılap Tarihi, III /4, Ankara 1983

BİLSEL Mehmet Cemil, Lozan, II, İstanbul, 1933

CEBESOY Ali Fuat, Moskova Hatıraları, Ankara 1982

DAYI S. Esin, Evliye-i Selase'de (Ardahan, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum 1997

Editör: Polat Safi, 19. ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin: Göğe Komşu Topraklar, Ankara 2007

Elviyeyi Selase/ Üç Sancak (Kars,Ardahan ve Batum), Kars 2001

ERDOĞAN Fahrettin, Türk Ellerde Hatıralarım, İstanbul 1954

Ergül AYBARS, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, İzmir 2000

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi III, Doğu Cephesi (1919-1921), Ankara 1995

GÖKDEMİR Ahmet Ender, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara 1989

GÖKDEMİR Ahmet Ender, Milli Mücadele'de Elviyeyi Selase, 1. Uluslar Arası

GÜNDÜZ Ali, Çoruh Havzası ve Artvin, Ankara 2001

GÜRÜN Kamuran, Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara 1991

İNCEDAY Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları, İstanbul 1927

JAESCHKE Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I, Ankara 1970

KARABEKİR Kazım, Doğu'nun Kurtuluşu, Ankara 1990

KARABEKİR Kazım, İstiklal Harbimiz, İstanbul 1960

KIRKPINAR Kenan, Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922) Ankara 2004

KIRZIOĞLU Fahrettin, Edebiyatımızda Kars, II, İstanbul 1958

- KIRZIOĞLU Fahrettin, Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590), Ankara 1976
- KORKMAZ Zeynep, Kemal Atatürk - Nutuk (1919-1927), Ankara 2005
- KURAT Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya (1798/1919), Ankara 1970
- Milli Mücadele Dönemine ait 100 belge) 1919-1923, Ankara 1981
- ÖZDEMİR Halit, Artvin Tarihi, Ankara 2001
- ÖZDER M. Âdil, Artvin ve Çevresi 1838-1921 Savaşları, Ankara 1971
- ÖZMEN Ünsal, Kent Kent Türkiye: Artvin, İstanbul 1969
- SOLMAZ Gürsoy, Deli Halid Paşa, Ankara, 1996
- SÖYLEMEZOĞLU Galip Kamil, Başımıza Gelenler (Yakın Bir Mazinin Hatıraları), İstanbul 1939
- SÜRMELİ Serpil, Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), Ankara 2001
- ŞAHİN Z., ŞAHİN R., AKALIN Z., Artvin Yöresi Folkloru Halk Kültürü Araştırması, Artvin 1997
- TANSEL Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I, İstanbul 1991
- TENGİRŞEK Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Ankara 1981
- TOKDEMİR A. Mecit, 7 Mart Kahramanları, Ankara 1972
- UÇAROL Rıfat, Siyasi Tarih (1789-1994), İstanbul 1995
- URAL Selçuk, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, İstanbul 2008
- URAN Hilmi, Hatıralarım, Ankara 1959
- YENİARAS Orhan, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi, Ankara 2009
- YENİARAS Orhan, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi, Ankara 2009
- 2-Makaleler**
- BAYUR Yusuf Hikmet, Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız II, 1- Sevr Antlaşmasına Doğru, 2- Moskova Antlaşmasına Doğru, Belleten XXX / 117 (1966), s. 115-156
- BIYIKLIOĞLI Tevfik, Mondros Mütarekesi'nde Evliye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar, Belleten XXI / 84, (1957), s. 560-580
- SONYEL Salih, Kurtuluş Savaşı Günlerinde Siyasamız, Belleten XLI/ 164, (1977), s. 657-731

EKLER

(1967 Artvin İl Yıllığı, s. 62)

جمهوری دینی

نمبر ۵۸

۲۷ ايلول ۱۳۳۵

۱ محرم ۱۳۳۸

صداي ملت

جمهوری دینی قفقاز جہت اسلامیتک واسطہ نشر افکار دین کے

شعبہ ہفتہ اوج ہفتہ نشر اول نور

جہت نیک صلہ جو ابق بازرگ اول نور
کو ندر لہ جک خلاب آچق نور کھ بازلیدہ
درج اولساز اولراق ادادہ اعلیٰ
کو ندر لان بازرگ اولواقی اولس مشروطہ
درج اولس : باطوم صدای ملت
نسخہ ۲ نامزد

محل ادارہ سی
مخبر اولسکی حدسی ویرہ ۱۰
آبہ شرعی
باطوم شہری اولس ایچون بر آبان ۵۰
ایتنی آبان ۱۰۰ اوج آبان ۱۵۰ سطر
ایلان ہائی ادارہ فرار اولس
نسخہ ۲ نامزد

خلافت معظمہ اسلامیہ نیک حمایتہ سندہ قارص ، باطوم ، اردهان یکو وجود بر مختاریت ایچون ہم فکر در لر!

سال جدید و عرض تبریکات

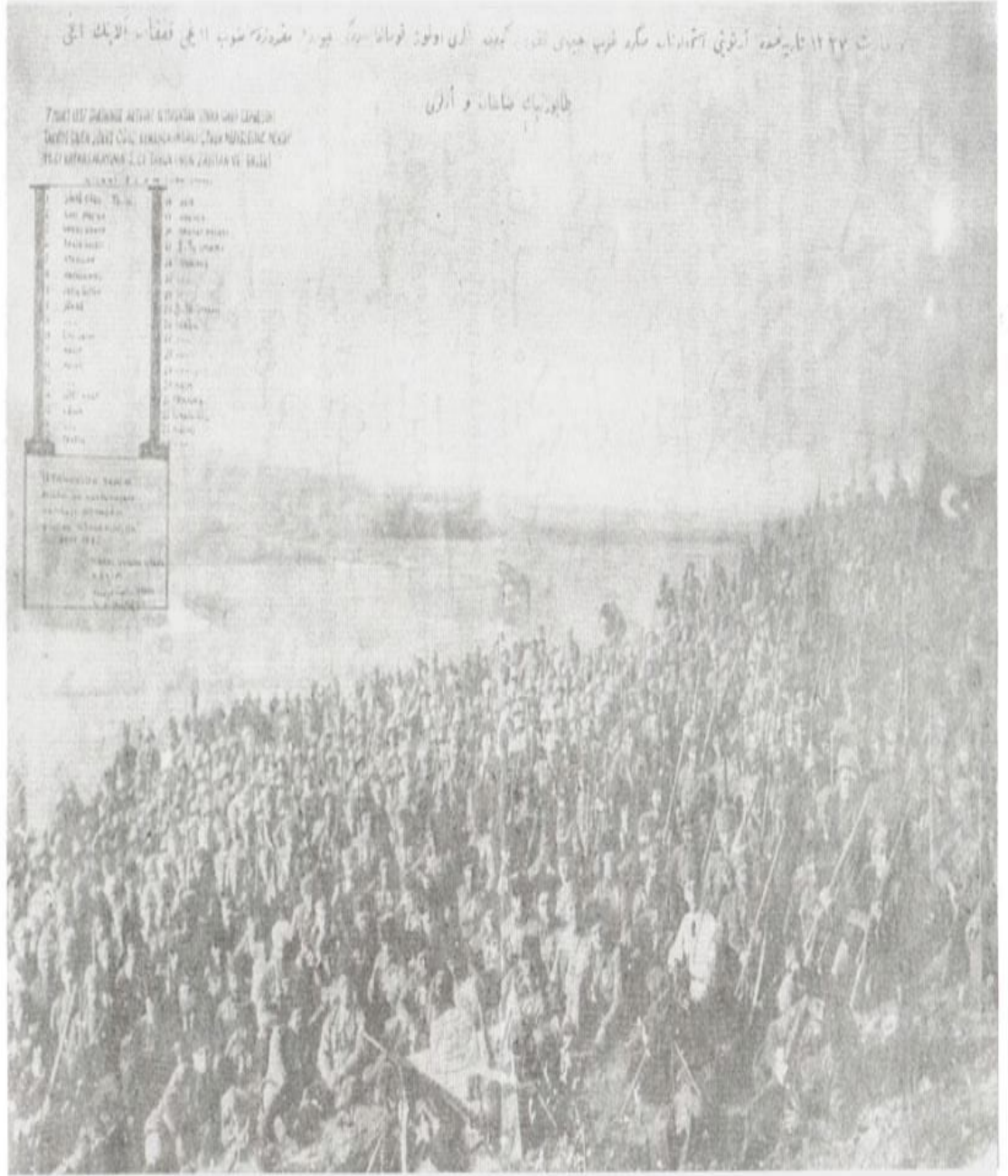
ناریج ہجرت، فخر کازان اقدمز حضرت نیک ابو نیک اوچوز
اونوز بدینی سہسی ذی الحجہ الشریفہ نیک جمہ کوی ختام بولمتہ

حسبہ نیک اولسکل اولس باطوم
اولس اسلامی مشارکیتہ ہان قند
بران وندم لشکران الہی
مخبر اسلام اولسکل
حسب طرفین منخہ ہنناہ
جہت ہنہ جہت این ماکرات
سہ مخصوصہ سترجندہ . وئی
مطابقت اولس کل اولس

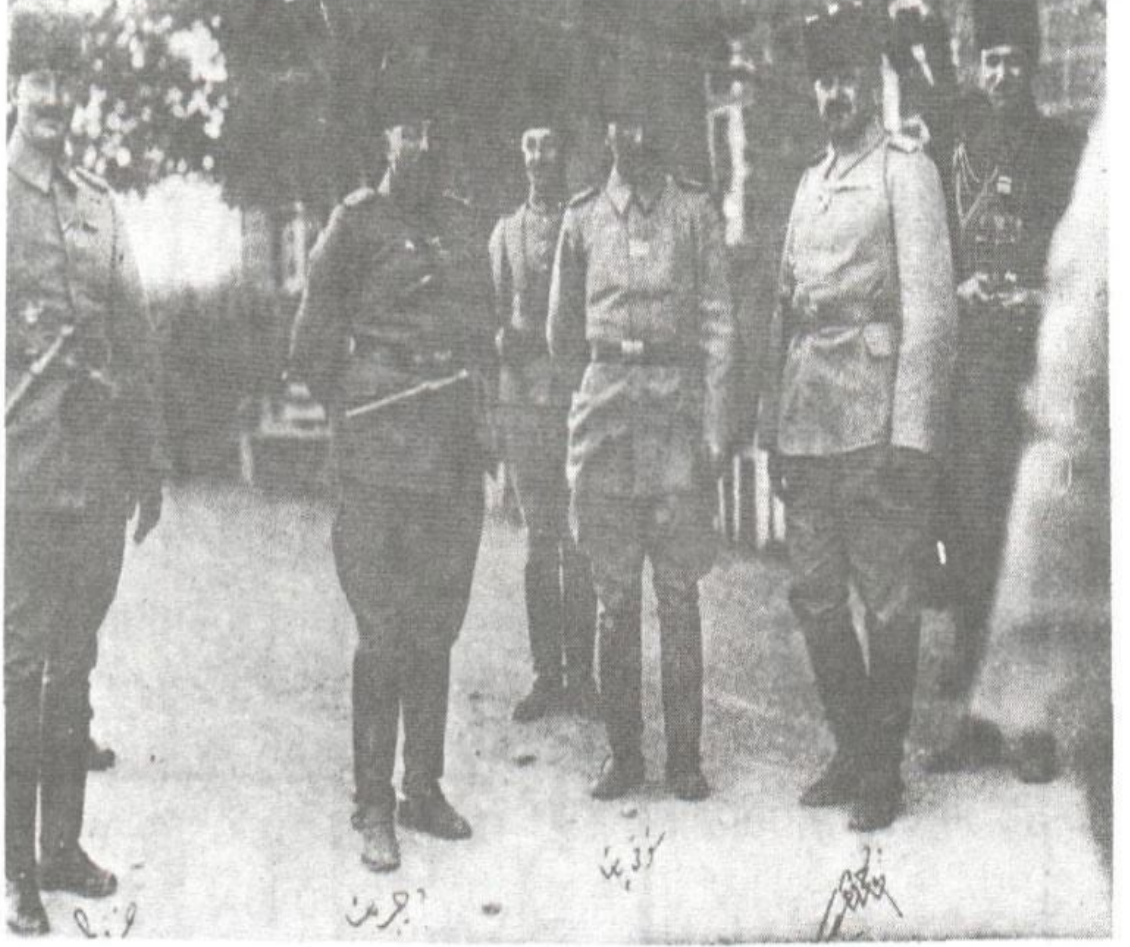
دری وندہ کورجی پروباغ اولس
جہت ہنہ . جہت ہنہ .
چونکہ زانہ ہنہ . ہنہ
امتنان کسہ ہنہ . ہنہ
ہنہ و آسودہ . ہنہ
ہنہ ہنہ ایچون ایچون
ہنہ اولسکل اولس

Batum'da Neşredilen Sâda-i Millet Gazetesi 27 Eylül 1335 (1919)

(Halit ÖZDEMİR, Artvin Tarihi, s.215)

Miralay Şükrü Bey'in Kumandasındaki Çoruh Müfrezesi'nin Subay ve Eri
(Artvin Dergisi, Sayı 5, Eylül 1997)

Gümrü'de Türk Kumandanları (24 Mayıs 1918)

Sağdan Sola : Kazım Karabekir Paşa, Şevki (Subaşı) Paşa,
Ordu Komutanı Mehmed Vehib (Kaç) Paşa, Kurmay Başkanı Hüsrev (Gerede).

M.F. Kırzioğlu, "Cihangiroğlu'ndaki Belgeler" Belleten, XLVIII sa. 189.190 Ankara 1985

وقت

یومنی بیخترتیرا

۱۵ ربیع ۱۳۳۶ ۵۱ شماره ۱۱ ۲۷ نisan ۱۳۳۶

قارص آلبانی

براسته ایوانی ساحتی سطراره حقی ماجازت اسیلا اینس اولای دیارک بوستیمک شهری ، قارص ، بلوگه اوتیجی کوی عسلا و ملده منای ابرکرت لاروشس بولونیور . بر تاج کولکی

ایله این قشایترک حدقلی

برج بر حله استند : بنگیزین روس تمکی ایوره کنده کنهین قشای ایدوب کیمسه ایله طبری بر حاکم موهوددی . ایله اوانتت به منای سلاطرتکه چله این سطران گراستدن دولیور و قارصک سطران بری آیمیلک آلرکشن بوزی آقا رشک بوزی حاکم قوشلانیلم .

قارص ، لواسک سرکیزدو و ۱۸۶۴ کلونته صربی رکینده کیمده . ۱۷۶۶ قومه ملکده . قارصک ۱۴۵ کلونته غربته بولونیور . خط سمن قارصه ایلوه ، ارمهاله اولای نیطرن کوسترکده و منای لوه دستکاشانی نالایق اوزد . ولندی ساحه بیجورک بکر بر سلطنتده انشترشیرن لیمکیمده .

۱۳۳۶ ۵۱ شماره ۱۱ ۲۷ نisan ۱۳۳۶

بنکه
سکی
قشای
ایله
مدت
ایله
نوت
بزه
واقع
شما
دک
س
بکن
بن
لالاز
ی
قه
مکه
ایله
نفر
زک

برق
ایندی
اولو
کا
کا
مکا
توق
ایله

Artvin Kenti'nin girişi: Çayağzı ve Köprübaşı semti.

Çoruh Nehri'nde taşımacılık: Nehir kayıkları.

(Hayrettin- Ertuğrul TOKDEMİR, Muvahhit ZEKİ Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler, s. 44)

EK- 8

23 NİSAN 192'DE ANKARADA AÇILAN MECLİSE KATILAN İLK DÖNEM BATUM
MEBUSLARI

AHMET FEVZİ ERDEM
Süleyman 1885 Şavşat
Lise..Evli 1 çocuk
Şavşat Müftüsü Batum : I

AHMET NURİ
Hahozâde Mahmut 1887
Çiürksu
ilmiyeden Batum : I. ölmüştür.

ALI RIZA ACARA
Yukalı Acaralı Dursun 1883
Cemiyeti İslamiye H. idare azası
Mektebi Kuzat mezunu Batum :
I. 11.8.1969 da ölmüştür.

EDİB DİNÇ
İmamzade Mustafa Nuri 1881
Tüccar Batum : I. 8.10.1963
de ölmüştü

(Halit ÖZDEMİR, Artvin Tarihi, s. 230)

Öğrenciler Artvin'in Anavatana kavuşma günü olan, "7 Mart 1921" kurtuluş kutlamaları töreninde.

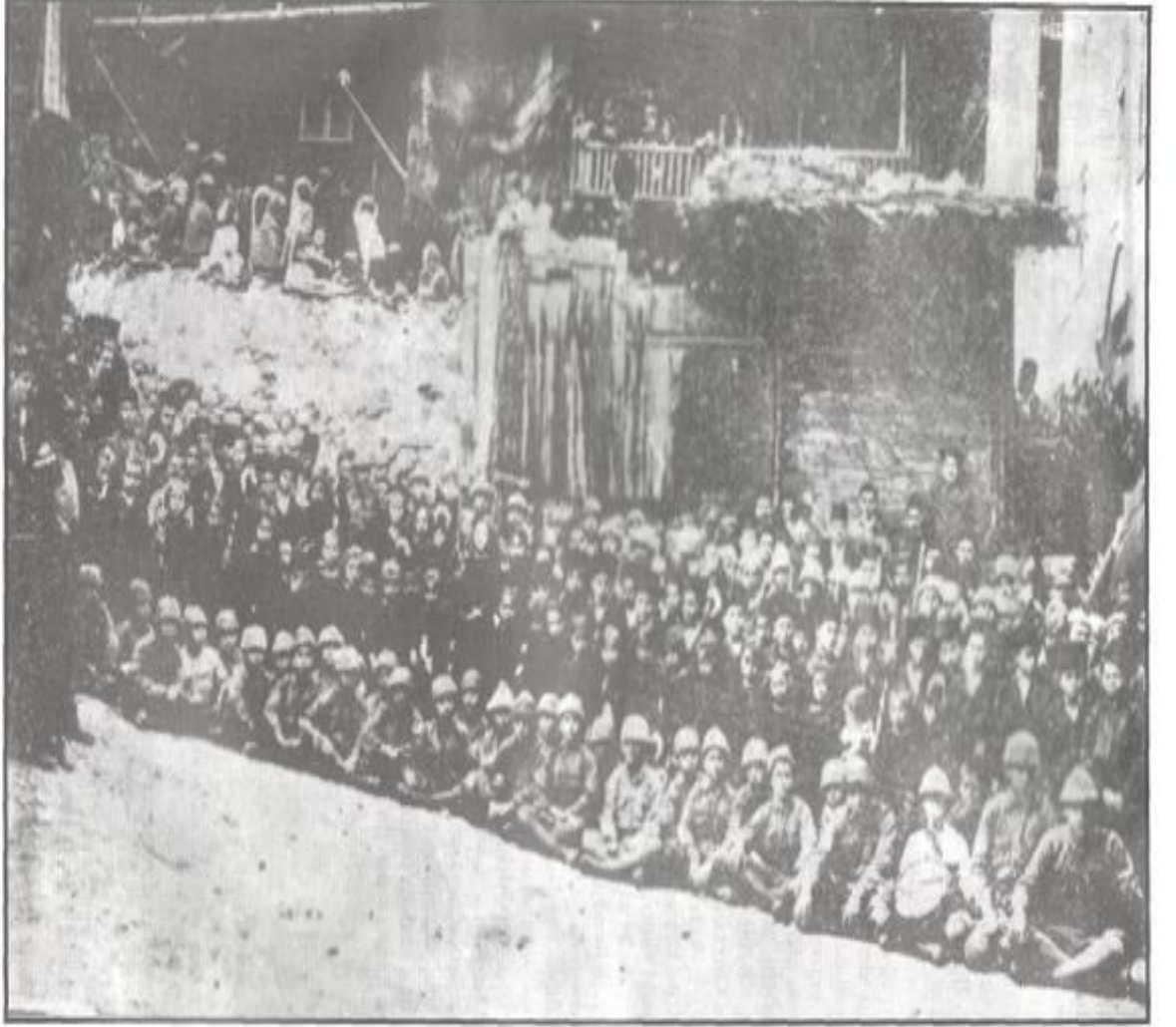

Artvin Çarşısından bir görünüş

Hayrettin- Ertuğrul TOKDEMİR, Artvin İl Hakkında Genel Bilgiler, İstanbul 1999 s.156

EK - 10

Artvin'in Anavatanına kavuştuğu "7 Mart 1921" kurtuluş kutlamaları töreninden başka bir görünüş; Törene katılan öğrenciler.

(Hayrettin- Ertuğrul TOKDEMİR, Muvahhit ZEKİ Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler, s. 157)

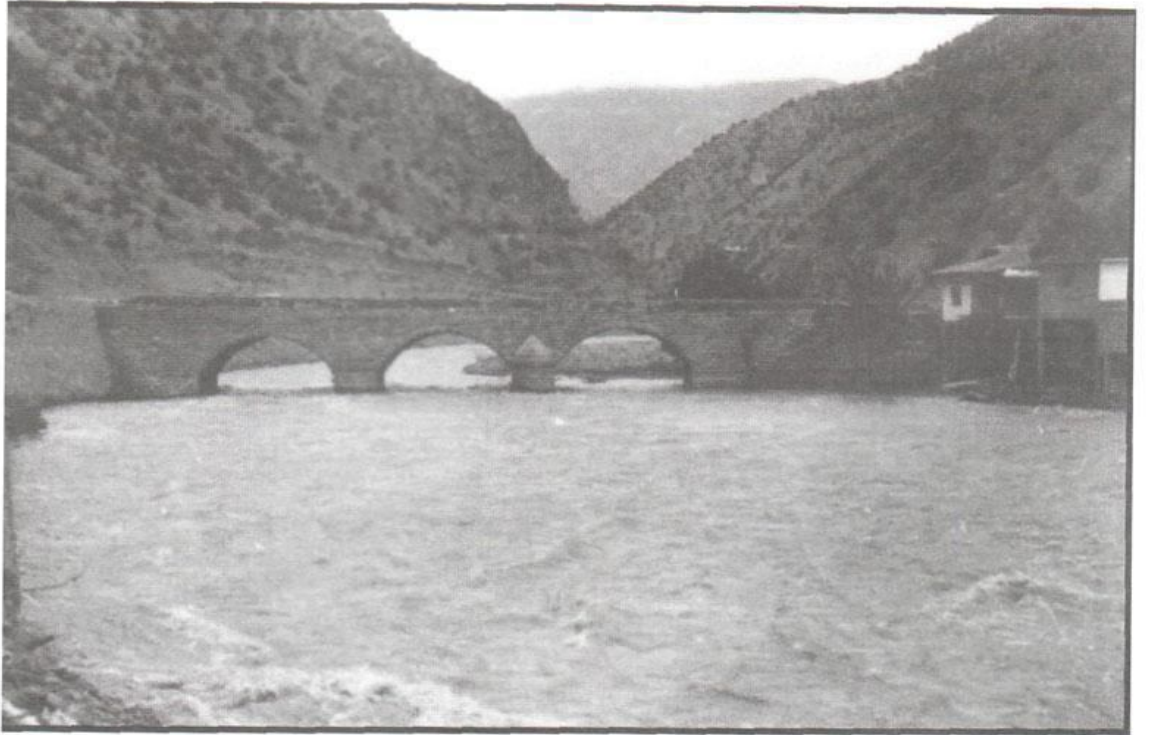
EK- 11

3. Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey
(Selçuk URAL, Mondros Mütarekesi ve Doğu
Vilayetleri, s. 400

Ünlü İşhan Kilisesinden bir görünüş

Osmanlı İmparatorluğu'nun yöredeki ölmez eserlerinden tarihi Berta Köprüsü

(Hayrettin- Ertuğrul TOKDEMİR, Muvahhit ZEKİ Artvin İli Hakkında Genel Bilgi s. 131)

EK - 13

15. Kolordu Komutanı Kazım KARABEİR Paşa

(Selçuk URAL, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, s. 399)

(Sevr Antlaşmasına Karşı Çıkan Saltanat Şurasının tek üyesi olan Artvinli Topçu Feriki Ali Rıza Paşa, 1854-1921)

(1967 Artvin İl Yılığsı s. 111)

Brest-Litovsk Andlaşmasından Sonra Kars, Ardahan ve Batum'un Anavatana Katılış Mazbatalarını
15 Ağustos 1918 günü Padişah Mehmed Vahidüddin'e Sunan Elviye-i Selâse Heyeti.

(Halit Özdemir, Artvin Tarihi, s.207)

EK- 16

Erzurum Kongresi katılan Yusufeli (Kiskim) Kazasından Ahmed (YARALI) Efendi
(Halit ÖZDEMİR, Artvin Tarihi, s. 224)

EK - 17

3.Halife Hz.Osman döneminde,7.yüzyılda Müslüman Araplar tarafından yapılmış daha sonra 1551 yılında Ardanuç Kalesi'ni fetheden Erzurum Beylerbeyi Çerkez İskender Paşa tarafından onarılmış olan tarihi İskender Paşa Camii.

(<http://www.artvinml.com/artvin/iskender-pasa-ardanuc/ardanuc-iskender-pasa-camii.html> 26.01.2011)

EK- 18

Cumhuriyetin 10. Yıl Kutlama Töreninden bir görünüş

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramından
bir görünüş.

(1967 Artvin İl Yıllığı s. 84)

ÖZGEÇMİŞ

Bireysel Bilgiler

Adı ve soyadı : Yücel Şimşek ÇELİK
Doğum tarihi ve yeri :01/08/1977- Ardanuç/ Artvin
Uyruğu : T.C.
Medeni durumu : Evli- 1 Çocuk

Eğitim Durumu

İlköğretim :Çakıllar Köyü, Başlama 1983 Bitirme 1988
Orta Okul :Tütünlü Yatılı İlköğretim Bölge Okulu, Başlama 1988
Bitirme 1991
Lise :Ardanuç Lisesi, Başlama 1991 Bitirme 1994
Lisans : Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi,
Tarih Öğretmenliği, Başlama 1996 Bitirme 2000

Mesleki Bilgileri

: 2001'den itibaren Ardanuç Çok Programlı Lisesinde
Tarih Öğretmeni aynı zamanda Müdür Başyardımcısı